

**DE KRUISGEMEENTE VAN
HET HOLLANDSCHE VELD**

*EEN SCHARNIERPUNT TUSSEN AFGESCEIDENEN
(CHRISTELIJKE GEREFORMEERDEN)
EN HERVORMDEN*

*KERKGESCHIEDENIS VAN HET
HOLLANDSCHE VELD 1852-1871*

*Eindscriptie van de HBO-Theologie
Windesheim te Zwolle*

Een studie van Albert Metselaar

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG

2006

INLEIDING

De kerkgeschiedenis van het Hollandsche Veld, de gebieden die we nu kennen als de dorpen Hollandscheveld, Elim en Nieuw-Moscou, heeft landelijk gezien nogal eens voor verwarring gezorgd. Volgens de systematische opzet van een gedenkboek als 'Honderd vijftig jaar gemeenten en predikanten', een jubileumuitgave van het bureau van de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland uit september 1984, zouden er twee kerken/gemeenten in het betreffende boek opgenomen moeten worden: Een Kruisgemeente en een Christelijke Gereformeerde Kerk. Dit gebeurde niet. Er werd één kerk opgenomen, de Christelijke Gereformeerde Kerk van Hollandscheveld, volgens het boekje voordien Gereformeerde Gemeente onder 't Kruis, geïnstitueerd 6 februari 1869. Daarmee werden dag en datum van de instituering van de Christelijke Gereformeerde Kerk (6 februari 1870) verbonden met een uit de lucht gegrepen jaartal, en beide geschiedenissen werden in deze visie ineen gevlochten.

Ik heb getracht te corresponderen met de Commissie Herdenkingen 1834-1886-1892 om de gegevens recht te zetten. Een telefonisch contact leek hoopgevend. Of ik de zaak schriftelijk uit wou werken, dan werd het meegenomen in andere publicaties, zouden die er nog komen. Een uitgebreide brief volgde. Maar er werd blijkbaar niets mee gedaan. In 1991 gaf het Algemeen Secretariaat van de Gereformeerde Kerken in Nederland de 'Gids van Afscheidingsarchieven 1834-1892' uit. De informatie bleek er nog even fout in vermeld te staan als in 1984 het geval was, en ook andere publicaties blijken de foutieve gegevens overgenomen te hebben. Verder blijkt uit dit verhaal dat de opmerking dat de Kruisgemeenten van Enkhuizen, Lisse en Tricht niet meegingen in de vereniging van 1869, keer op keer herhaald in alle mogelijke kerkhistorische publicaties, al lang achterhaald is: er waren veel meer gemeenten die de vereniging niet zagen zitten. Tussentijds had ik in 1986 al het een en ander gepubliceerd in het boek 'Het ontstaan van Elim', uitgegeven door de Culturele Vereniging van het dorp. Dit onderzoek heb ik ten bate van deze scriptie nog eens flink overgedaan en aangevuld met nieuwe informatie. Ik heb me daarvoor laten leiden door de volgende vraagstelling:

WAT ZIJN DE ACHTERGRONDEN VAN HET ONTSTAAN VAN EEN KRUISGEMEENTE IN HET HOLLANDSCHE VELD, EN WAT ZIJN DE RELATIES GEWEEST MET DE AFGESCHIEDENEN EN DE CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK?

Deze vragen waren niet eenvoudig te beantwoorden. Er is geen archief meer van de Kruisgemeente, noch van de moedergemeente van Dedemsvaart. Er is geen archief meer van de bewuste jaren rond 1869, waarin de Christelijke Gereformeerde Kerk werd geformeerd, van de classis waarvan de kerken van Hollandscheveld en Hoogeveen deel uitmaakten. De vragen bleken alleen te beantwoorden, door alle mogelijke zijdelingse archieven te raadplegen. Het beeld van de Kruisgemeente bleek vooral te krijgen te zijn door de geschiedenis van de Hervormde Gemeente en de Christelijke Gereformeerde Kerk van Hollandscheveld uit te werken. De weinige bronnen die er namelijk wel waren van de Kruisgemeente, geschreven herinneringen van Hendrikus Meijerink (de voorganger in de periode 1868-1871) en Didericus van

Leeuwen (voorganger rond de eeuwwisseling) bleken namelijk te passen binnen gebeurtenissen van de buurgemeenten. De Kruisgemeente bleek een scharnierpunt te zijn, waarbinnen de geschiedenissen van de andere gemeenten een plaats konden krijgen, terwijl zonder deze andere gemeenten weinig of niets van de Kruisgemeente gezegd kon worden. Vandaar dat de ondertitel is ontstaan: Kerkgeschiedenis van het Hollandsche Veld 1852-1871.

Behalve kerkelijke bronnen werden ook veel burgerlijke bronnen geraadpleegd, omdat het bij de ontstaansgeschiedenis van de Kruisgemeente ging om een sociologisch proces en maatschappelijke ontwikkelingen in een veengebied, welke aanleiding gaven tot een instituering van een kerk. Literatuuronderzoek bleek slechts zinvol te zijn voor achtergrondinformatie. Archiefonderzoek stond voorop. Met het resultaat moet nu ook op landelijk niveau wel duidelijk worden hoe regionaal de vork in de steel zat. Maar dat was niet de diepere motivatie om hier mee bezig te zijn. Ik heb deze studie geschreven, omdat ik me door afkomst sterk betrokken voel bij de door kerk en staat in de 18e en 19e eeuw verwaarloosde veenarbeiders, die tegen de stroom in roeiend trachtten iets van het leven te maken en eigen voorzieningen te ontwikkelen. De geschiedenis van de Kruisgemeente is hun geschiedenis.

Albert Metselaar

Hoogeveen, 24 november 1998.

EEN KORTE GESCHIEDENIS VAN DE KRUISGEMEENTEN

Bij de vestiging van de Bataafse Republiek in 1795 hielden de Gereformeerde Kerken, zoals de Nederlandse Hervormde Kerk toen nog heette, op de bevoorrechtte kerk te wezen. De Staatsregeling van 1797 was zeer ingrijpend van aard. De op 30 mei 1797 voltooide staatsregeling formuleerde dit aldus: '1. De kerk is afgescheiden van de Staat en er zijn geen burgerlijke voor- of nadelen aan de belijdenis van enige godsdienst gehecht. 2. Alle inrichtingen ter bevordering van godsdienst, deugd en goede zeden, en alle genootschappen, die hiertoe strekken, staan onder gelijke bescherming van de wet.' Deze artikelen vormden de grondslag voor tal van ingrijpende bepalingen. In de praktijk kwam het er vaak op neer dat de door de overheid betaalde predikants-traktementen werden stopgezet en dat de scheiding van kerk en staat omsloeg in overheersing van de plaatselijke of algemene wereldlijke overheden over de kerken. Dit laatste onder meer doordat veel gebouwen van de kerken overgedragen moesten worden aan de plaatselijke besturen. Onder leiding van koning Lodewijk Napoleon werd begonnen met het opzetten van een nieuwe organisatie van de kerken. Dit werk werd na het vertrek van de Fransen gewoon doorgezet.

Koning Willem I trok zich het lot van de kerken aan en regelde dat de ingehouden traktementen alsnog uitbetaald moesten worden. Maar de overheidsbemoeyenis had ook tot gevolg dat een nieuw reglement voor de kerk werd afgerond, ter vervanging van de Dordtse Kerkorde van 1619. Dit was vooral het werk van de ambtenaar Janssen, secretaris van het Departement van Eredienst, die ook al in de Franse Tijd door de overheid aangesteld was voor het beheren en beheersbaar houden van de kerkgenootschappen. Op 28 mei 1815 werd een geheime commissie van elf predikanten benoemd, die het nieuwe reglement toegestuurd kreeg om het van op- en aanmerkingen te voorzien. De herziene versie werd 25 oktober 1815 door de ter vergadering opgeroepen predikanten goedgekeurd, de Raad van State gaf nog enige veranderingen aan en op 7 januari 1816 volgde de koninklijke goedkeuring. Daarmee was het 'Algemeen reglement voor het Bestuur der Hervormde Kerk van het koninkrijk der Nederlanden' van kracht geworden, en was in feite de in de 17de eeuw ontstane Gereformeerde Kerk en haar instellingen opgeheven.

In de daarop volgende jaren kwam het wel tot protesten tegen de overheidsbemoeyenis met de kerk en het steeds verder af groeien van delen van die kerk van de oude Gereformeerde geloofsleer, in leer en levenswandel, maar deze protesten zetten amper zoden aan de dijk. Daarbij kwam ook nog dat Koning Willem I zich daar persoonlijk mee bemoeide, als ze wel bijval kregen. De Haagse predikant Dirk Molenaar schreef bijvoorbeeld in 1827 een adres aan zijn Hervormde geloofsgenoten, waarin hij wees op de zijns inziens treurige toestand van de kerken, de afwijking van de Gereformeerde beginselen en het los groeien van de band van de formulieren. Het adres werd in 1827 negen maal herdrukt. De koning vond het gevaarlijk voor de door hem aan de kerken opgedrongen organisatie en gaf aan Molenaar zijn ongenoegen te kennen. De predikant zwichtte voor deze koninklijke afkeuring en beloofde voortaan zich te onthouden van alles, wat de rust in de Hervormde Kerk zou kunnen verstoren.

In het Groninger land leidden spanningen tussen de Ulrummer predikant ds. Hendrik de Cock enerzijds en zijn vrijzinnige collega's anderzijds op 13 oktober 1834 tot de ondertekening van de 'Akte van Afscheiding of Wederkering'. Ds. De Cock, zijn kerkeraad en gemeenteleden, besloten hiermee volledig terug te gaan naar het kerksysteem van voor 1816, met aanneming van de Dordtse Kerkorde en de oude formulieren van enigheid, namelijk de Nederlandse Geloofsbelijdenis, de Heidelbergse Catechismus en de Dordtse Leerregels. Overal in den lande werden groepen christenen gevonden voor wie dit het teken was om zich eveneens af te scheiden. Het waren vooral gemeenteleden en slechts zes predikanten (H.de Cock, H.P. Scholte, G.F.Meerburg, S.van Velzen, A.Brummelkamp en A.van Raalte) die de schouders onder de nieuw gestichte gemeenten moesten zetten.

Al snel leidde het zoeken naar een eigen organisatie tot onderlinge spanningen. Op de Synode van 1837 werd onder leiding van ds. Van Velzen een nieuwe kerkorde ontworpen, gebaseerd op de Dordtse Kerkorde, maar aangepast aan veranderde tijdsomstandigheden. Een groot deel van de gemeenten, onder leiding van ds. Hendrik de Cock, verzette zich tegen deze kerkorde, waarin men een afbuiging van de Gereformeerde leer zag. De Afscheidenen uit nagenoeg het hele noorden sloten zich bij ds. De Cock aan, terwijl de gemeenten uit het westen en het zuiden van het land grotendeels de nieuwe kerkorde accepteerden. Verschillende gemeenten verklaarden openlijk zich niet aan de nieuwe kerkorde te zullen houden. Het verzet was zo ernstig, dat de Synode van 1840 bepaalde dat alle sinds de Afscheiding aangenomen kerkenordeningen terzijde werden gesteld. Alleen de kerkorde van Dordrecht werd gehandhaafd. Maar deze terugkeer naar de grondbeginselen was voor het handhaven van de eenheid binnen de gemeenten van de Afscheiding twee jaar te laat.

De Afscheiden gemeenten van Zwolle, Kampen en Zalk hadden zich onmiddellijk in 1837 op aandrang van ds. De Cock tegen de besluiten van de Synode van Utrecht gekeerd. Toen ds. De Cock enige tijd daarna ervan overtuigd was dat zijn verzet te ver was gegaan, trachtte hij de eenheid binnen de gemeenten te bewaren en probeerde hij Zwolle, Kampen en Zalk ook tot andere gedachten te brengen. Deze gemeenten waren daartoe niet te bewegen. De voorgangers van Kampen (Hoksbergen) en Zwolle (Schouwenberg) verklaarden zelfs dat ze in geen gemeenschap wilden leven met degenen die zich aan de besluiten van de Synode van Utrecht onderwierpen. Op 18 juli 1838 maakten de drie gemeenten zich los van het kerkverband. De splitsing van de gemeenten van de Afscheiding was een feit geworden. Het nieuwe kerkgenootschap, dat aanwas kreeg door het overkomen van andere Afscheiden gemeenten en het zelf institueren van nieuwe, moest het aanvankelijk zonder predikanten stellen. In 1840 (11 juni) werd door de gemeenten een vergadering te Mastenbroek gehouden, waar na veel praten over de voors en tegens, besloten werd om de broeders A.Schouwenberg, W.W. Smitt, A.Flier, D.J. van der Werp, en D. Hoksbergen (ouderlingen en oefenaars) te ordenen tot predikant, omdat de Kruisgemeenten deze tot dan toe niet hadden gekend en de sacramenten al die tijd niet bediend konden worden. Geordend werden de broeders: A.Schouwenberg, W.W. Smitt, en D.J. van der Werp, in diensten te Zwolle, de eerstvolgende zondag na de vergadering te Mastenbroek. Hoksbergen wilde zich niet door deze vergadering laten ordenen. Dit recht kwam volgens hem aan de afzonderlijke gemeenten toe. Hij werd inderdaad door zijn gemeente tot predikant geordend, maar bleef met hen alleen staan.

De notulen van de Algemene Kerkelijke Vergadering van 1844 van dit kerkgenootschap werden nog gepubliceerd met als naam van de organisatie 'Oud-

Gereformeerde Kerk in Nederland', maar die van 1845 droegen al als naam 'Gereformeerde Kerk onder het Kruis in Nederland', terwijl men ook wel sprak van 'Gereformeerde Gemeenten onder het Kruis'. Op 21 oktober 1863 besloot de Algemene Kerkelijke Vergadering, bijeen te Amsterdam, de woorden 'onder het Kruis' te laten vervallen. Sindsdien sprak men formeel van de 'Gereformeerde Kerk in Nederland', al bleef men in de volksmond ook wel spreken van Kruisgemeenten. De benaming 'onder het Kruis' herinnerde aan een oude uitdrukking, uit de tijd van de Hervorming in Nederland, waarmee aangeduid werd dat de gemeenten gebukt gingen onder het kruis van de vervolgingen. Ook de Kruisgemeenten voelden zich vervolgd, in ieder geval niet gewenst door de overheid.

Aanvankelijk trachtte de overheid de bijeenkomsten van Afscheiden te voorkomen, door samenscholingen en vergaderingen van meer dan 20 mensen te verbieden en degenen die dit bij hen thuis toestonden te vervolgen en te beboeten. Bij Koninklijk Besluit van 5 juli 1836 legde de regering zich noodgedwongen neer bij de vorming van nieuwe gemeenten en een nieuw kerkgenootschap. In beginsel was ze bereid de nieuwe gemeenten te erkennen, maar deze erkenning moest dan wel aangevraagd worden, en er moest aan enkele voorwaarden worden voldaan. Zo moest men de eigen eredienst in stand kunnen houden, de eigen armen opvangen, mocht men geen aanspraak maken op goederen en titels van het Hervormde Kerkgenootschap en mocht in de benaming het woord 'Gereformeerd' niet voorkomen. De gemeenten noemden zich voortaan Christelijke Afscheiden Gemeenten. Voor zover ze de vrijheid aanvroegen. Over het aanvragen van vrijheid ontstond veel strijd. In feite hield dit in, dat men alsnog de wereldlijke overheid erkende als een instantie boven de kerk, wat men door verwerping van het reglement van 1816 had afgekeurd. Alle Afscheiden predikanten en veel gemeenten stemden er mee in. De Kruisgemeenten weigerden deze vrijheid aan te vragen en bleven zo 'onder het Kruis'. Ook ds. Ledeboer en de door hem gestichte gemeenten weigerden. Deze gemeenten bleven op zichzelf staan, ook los van de Kruisgemeenten.

Hoe de overheidsmaatregelen later ook werden versoepeld, en hoe dicht de Kruisgemeenten en de Afscheiden - na een periode van onderling verketteren - ook naar elkaar toegroeiden, deze afgedwongen aanvraag om godsdienstvrijheid bleef steeds tussen hen in staan. Daarnaast werd ook de overheid niet echt vriendelijk. Een merkwaardig bewijs daarvan, werd gevonden in het blad 'De Stem', in 1854. De Hoozeveense oefenaar Jan Frederik Zeebuit was in 1835 vanwege zijn activiteiten onder de Afscheiden tot boeten veroordeeld. Door de soepeler houding van de overheid, waren hem de boeten uiteindelijk geschonken. Deze hoefde hij niet meer te betalen. Maar de kosten van het proces waren hem niet geschonken. Een ontvanger liet twintig jaar later publiceren: 'Jan Frederik Zeebuit, predikant bij de Afscheiden te Leerdam, wordt verzocht om binnen acht dagen ten kantore van registratie te Hoozeveen te voldoen de som van f 151,49 voor kosten, waartoe U Ed. zijt veroordeeld bij vonnissen van de 21 januari en 15 april 1835. Vermits een vervolging bij lijfswang vooral in uw maatschappelijke toestand zeer onaangenaam zou zijn, raad ik u, ten spoedigste, althans binnen 8 dagen, franco te berichten, of de betaling al dan niet zal volgen; uw vroeger onvermogen verschoont thans niet meer, uw inboedel is er goed voor. Deze waarschuwing is gegeven tot voorkoming der kosten van vervolging, de 29 april 1854. De ontvanger Van Sonsbeek.'

De door de Kruisgezinden zelf geordende predikanten leidden nieuwe op, en stelden mensen aan op basis van artikel 8 van de kerkorde. Op 9 juni 1844 werd Cornelis

(‘Kees’) van den Oever in het ambt bevestigd. Ds. Van den Oever groeide uit tot de grote man van de Kruisgezinden, wat hem de bijnaam ‘De paus der Kruisgezinden’ opleverde. Sinds de dood van ds. W.W. Smitt in 1846, was hij onbetwist de leidinggevende figuur. Vijfmaal was hij voorzitter van de algemene vergaderingen van de Kruisgezinden. Op de kerkelijke vergaderingen was zijn woord wet. Met name zijn eigen leerlingen, de door hem gestichte gemeenten en degenen die door hem het ambt van predikant konden verwerven, bleven jarenlang in de ban van zijn persoonlijkheid. Langzamerhand groeiden er spanningen en verzet tegen zijn leiding. Op de algemene kerkvergadering van 3 augustus 1858 en de daarop volgende dagen te Dordrecht kwam het tot een openlijk conflict. Het onderwerp was een predikantsberoeping te ‘s Gravenhage. Ds. Van den Oever was daar consulent en onder zijn leiding had de gemeente een kerkgebouw gekregen. Als de gemeente rijp is voor een dominee, probeert ds. Van den Oever zijn zoon Adrianus als zodanig door te drukken. Alle daaruit voort gekomen problemen tracht men in augustus 1858 in der minne te schikken. Maar ds. C. van den Oever weigert.

Uiteindelijk slaat het praten om in een vreselijke driftbui van ds. C. van den Oever, waarbij hij zijn tegenstanders met stemverheffing uitmaakt voor onbekeerde kerels en hen Gods oordelen aankondigt. Het gevolg is, dat ds. C. van den Oever, zijn twee zonen (inmiddels ook predikant) en een klein aantal gemeenten alleen komen te staan. De breuk van 1858 is nooit meer hersteld. Er wordt een nieuw kerkverband gevormd, eveneens Gereformeerde Kerk onder het Kruis genoemd. Op 9 november 1863 krijgt de kerkeraad van de Kruisgemeente van Rotterdam (uit de Van den Oever-groep) te maken met de strak volgehouden verklaring van het nichtje van een arts, dat zij zwanger is van ds. C. van den Oever. De predikant beweert onschuldig te zijn. Er stapelen zich beschuldigingen op beschuldigingen. Zo wordt stellig beweerd, dat de predikant het meisje f 50,- gegeven zou hebben, om in de benodigdheden van het te wachten kraambed te voorzien, wat als een schuldbekentenis wordt gezien. Ds. C. van den Oever wordt geschorst. Zijn rol in het nieuwe kerkverband is uitgespeeld. Er volgt een flinke interne strijd. Het kerkverband valt langzamerhand uit elkaar. De afzonderlijke gemeenten komen alleen te staan of zoeken aansluiting bij andere kerkverbanden. Sommige gemeenten zoeken weer aansluiting bij het kerkverband van de andere Kruisgemeenten.

De hoofdstroom van de Kruisgemeenten, de Gereformeerde Kerk in Nederland, telde in 1869 in totaal 51 gemeenten, 18 predikanten, diverse oefenaars en oefenende ouderlingen en naar schatting 7500 zielen. Ze waren verdeeld over:

1. De classis Amsterdam (Amsterdam-1847, Enkhuizen-1868, Haarlem-1848, Haarlemmermeer oftewel Kruisdorp-1866, Den Helder-1866, Hillegom-1865, Lisse-1865, Naarden-1868 en Oude Wetering-1850).
2. De classis ‘s Gravenhage (‘s Gravenhage-1847, ‘s Gravenzande-1867, Hazerswoude-1864, Noordwijk aan Zee-1835, Valkenburg-1866, Waddinxveen-1866, Woerden-1864 en Zegveld-1865).
3. De classis Rotterdam (Alblasserdam-1865), Barendrecht-1868, Bergambacht-1868, Bleiswijk-1868, Dordrecht-1852, ‘s Gravenmoer-1850, Hellevoetsluis-1860, Katendrecht-1866, Rotterdam (Goudseweg)-1863, Rotterdam (Raampoortlaan)-1844 en Schoonhoven-1868).

4. De classis Gelderland (Apeldoorn-1839, Arnhem-1856, Barchem-1863, Tricht-1850, Wapenveld-1853 en Zutphen-1853).

5. De classis Overijssel (Avereest-1861, Bierum/Spijk (Groningen)-1844, Borne-1861, Enschede-1867, Hasselt-1852, Hollandscheveld (Drenthe)-1869, Rouveen-1838, Rijssen-1838, Zalk-1835, Zwartsluis-1847 en Zwolle-1866).

6. De classis Zeeland (Bruinisse-1868, Goes-1866, Haamstede-1850, Middelburg-1858, Middelharnis-1863, Oosterland-1845 en Oud-Vossemeer-1850).

Het jaartal achter de naam van de gemeente slaat op het jaar van institueren of herinstitueren. Diverse gemeenten hadden opgehouden te bestaan, waren met ds.C.van den Oever meegegaan, of waren zelfstandig geworden. Van de 51 gemeenten uit 1869 waren er in totaal 29 gesticht in of na 1860. Daarmee toonde zich de Gereformeerde Kerk in Nederland een snelgroeiend kerkgenootschap met relatief jonge gemeenten. Van alle classes was de classis Overijssel het zwakst. Met maar één predikant op 11 gemeenten, die onderling ook nog sterk verspreid lagen, was het behelpen geblazen. De enige predikant, ds.Brilmann, had dat jaar moeilijkheden met zijn classis, dus dat versterkte het positieve beeld van de Kruisgemeenten in de classis niet bepaald. Het was juist in dit gebied dat de aanzet werd gegeven tot een hereniging tussen de Christelijk Afgescheiden Gemeenten en de Gereformeerde Kerk.

Op 6 oktober 1868 werden bij Koninklijk Besluit eerdere Koninklijke Besluiten van 5 juli 1836 en 9 januari 1841 met betrekking tot bepalingen omtrent de toelating en erkenning van gemeenten van afgescheidenen ingetrokken en buiten werking geplaatst. Daarmee kende Nederland volledige godsdienstvrijheid, en hoefden afgescheiden gemeenten noch hun erkenning aan te vragen, noch zich te melden bij de overheid. Er werd een belangrijk obstakel voor hereniging tussen de Afgescheidenen en de Kruisgemeenten verwijderd. Op provinciaal niveau waren de zustergemeenten van de Kruisgemeenten, de Christelijk Afgescheidenen, georganiseerd als Provinciale Synode. Deze Provinciale Synode liet in 1869 een artikel in de bladen verschijnen, gedateerd 7 april 1869, dat als volgt begon:

"De Provinciale Synode van de Christelijk Afgescheiden Gereformeerde Kerk in Overijssel acht het om veelvuldige redenen juist nu haar dure roeping en verplichting om openlijk de broeders in Christus, die behoren tot de gemeente van wijlen ds.Ledeboer, de gemeente onder leiding van D.Hoksbergen, de Gereformeerde Kerk in Nederland (vroeger de Gereformeerde Kerk onder het Kruis) ja alle de kinderen Gods in de verstrooiing levende of zuchtende onder de macht van het geloof en kerk verwoestende liberalisme onzer dagen, op te roepen om te verschijnen of zich te doen vertegenwoordigen op de Synode van de Christelijke Afgescheiden Gereformeerde Kerk, welke (zo God wil) zal gehouden worden te Middelburg de 15de juni aanstaande; ten einde, onder biddend opzien tot God, pogingen aan te wenden tot een zo vurig begeerde en afgesmeekte vereniging op goede, Bijbelse gronden, overeenkomstig onze Gereformeerde belijdenisschriften en wijze van kerkregering."

De Kruisgemeenten reageerden voorzichtig, met een soortgelijk middel als de Afgescheidenen hadden gebruikt: een artikel. In 'De Wekstem' van 22 mei 1869 verscheen een mededeling, van de classis Rotterdam van de Kruisgemeenten, waaruit bleek dat de gedachte van een hereniging niet ongunstig gevallen was, maar dat de oproep niet moest uitgaan van een Particuliere Synode, doch van een Algemene Synode. De Kruisgezinden kregen hun zin. Er kwam een verzoek van de Algemene

Synode aan de Synodale Commissie van de Gereformeerde Kerk (de Kruisgemeenten) om afgevaardigden te zenden naar Middelburg. Daar verschenen op de Synode van de Afscheiden de Kruisgezinde predikanten D. Klinkert, N.J. Engelberts, M. Keulemans, L. Van der Valk en W.G. Smitt en ouderlingen B.C.P.Jansen en J.G. de Bruyn. Na voorzichtige onderhandelingen kwam men tot een voorstel tot volledige ineensmelting, waarbij onderling de leden, gemeenten en predikanten erkend en als gelijken aanvaard werden. De naam van de nieuwe kerk bood flink wat mogelijkheden. Men had de keus uit onder meer Christelijk Afscheiden Gereformeerde Kerk, Vrije Gereformeerde kerk, Hersteld Gereformeerde Kerk, en Oud-Gereformeerde kerk. Het werd uiteindelijk: Christelijke Gereformeerde Kerk. De Kruisgezinde afgevaardigden reisden af naar Amsterdam, waar de 24e juni 1869 inderhaast de algemene vergadering van de Kruisgemeenten was samengeroepen. De verschillende afgevaardigden betuigden die dag hun grote tevredenheid over het bereikte resultaat.

Zo kwam in juni 1869 een einde aan zowel het kerkverband van de Afscheiden als aan dat van de Kruisgemeenten. Op plaatselijk niveau zouden de gemeenten nog overeenstemming moeten vinden. Men kon samensmelten, als er twee gemeenten in één plaats waren, of als zelfstandige gemeente opgenomen worden in de classis. Als men tenminste akkoord ging met de eenwording. De Kruisgemeente van Hoksbergen ging niet mee, de gemeenten van de Van den Oever-groep hadden geen vertegenwoordigers naar Middelburg gestuurd, en ook de Ledeboerianen bleven apart staan. Maar ook binnen de kring van gemeenten van de Gereformeerde Kerk zelf waren er negatieve geluiden. De Kruisgemeenten van Enkhuizen, Lisse en Tricht gingen niet mee in de hereniging, en vormden de basis voor een nieuw kerkgenootschap van Kruisgemeenten. Diverse andere Kruisgemeenten van het kerkgenootschap van de Gereformeerde Kerk in Nederland bleven alleen staan, verlieten, of gingen een geheel eigen weg. Eén daarvan was de Kruisgemeente van het Hollandsche Veld, in dat deel daarvan dat later bekend zou worden als Elim.

DE OUDSTE GESCHIEDENIS VAN ELIM, DRENTHE.

Het landschap van de zo op het oog onmetelijke venen van het 17de en 18de eeuwse Zuid-Drenthe, in de periode voordat de mens hier in ging grijpen, is nog enigszins terug te halen aan de hand van de kaarten die ten bate van de vervingingscompagnieën gemaakt werden. Zo rond het noordelijke gedeelte van de huidige Dorpsstraat van het dorp Elim, werd in het veen een gebied aangegeven met een meertje van ongeveer 10 ha groot. Rond het meertje stond geboomte en men sprak dan ook wel van het 'Bosmeer'. Een vrij algemene benaming voor een plas tussen de bomen. De situatie zal eeuwenlang in deze vorm bestaan hebben. Water, drassig veen, wild, gevogelte. Een wereld waarin de mens voor de vervinging zelden of nooit door drong. Ten zuiden van het huidige dorp lag een oude veenroute, zo ongeveer tegen de huidige provinciegrens, die de Zwarte Dijk genoemd werd. We kennen de dijk ook wel als Statendijk, Koehoornsdiijk of Friesedijk. De dijk bracht de mens vanaf onheuglijke tijden in de omgeving van het gebied. Men paste er wel voor op om van de route af te wijken, want het veen was verraderlijk en in het gebied van het huidige dorp Elim was er niets waarvoor men zijn leven op het spel zou zetten.

Het veen lag in het grensgebied van verschillende Drentse en Overijsselse marken. Niemand wist precies waar zijn eigen bezit ophield en dat van de anderen begon. Ook

de marke van Meppen deed aanspraken op het gebied gelden. In 1551 verkocht de marke van Meppen het veen tussen de Wolfskuilen en de Reest aan Reinold van Bourmania. In zekere zin kon hij dus ook aanspraken op het gebied van het huidige Elim doen gelden. Ook de markegenoten die hem de venen verkochten wisten niet precies waar de oost- en de westgrenzen van het verkochte lagen. Terwijl, zoals zou blijken, zelfs de zo duidelijke aangegeven zuidgrens betwist zou worden. In 1581 verkocht Bourmania's weduwe de helft van het gebied aan Cornelis Trumper, de schulte van Diever. Dit deel werd nog weer later gekocht door Roelof van Echten, de stichter van Hoogeveen. De andere helft van het in 1551 gekochte gebied kwam door vererving in handen van jonkvrouw Ada van Bourmania, die het verkocht aan drie Amsterdammers. Roelof van Echten deed hun een proces aan. Via het oude recht van 'naarkoop' had hij, als Drent en als bezitter van naastgelegen gronden en venen, meer recht op het gebied dan die drie Amsterdammers. Hij won het proces. Het hele in 1551 verkochte gebied was in zijn handen.

Ten westen van dit gebied lagen venen die sinds mensenheugenis aan de marken van Steenbergen en Ten Arlo toebehoord hadden. In 1625 verkochten deze marken grote delen van hun bezit aan Roelof van Echten. Aanvankelijk enkel de venen en niet de ondergronden. In 1630 verkocht men Roelof van Echten ook die ondergronden. Vóór 1630 lag het 'Bosmeer' in een gebied dat door alle omringende marken opgeëist kon worden. Vanaf dat jaar was het zeker dat het een deel was van Echts-Hoogeveen en in eerste instantie persoonlijk bezit van Roelof van Echten. In 1631 werd de Compagnie van de 5000 Morgen opgericht. De venen rond het 'Bosmeer' gingen op in deze compagnie en niemand kon zich meer persoonlijk als eigenaar opwerpen. Het was algemeen bezit van alle participanten van de compagnie. Een groep van Hollandse zakenlieden besloot zich in 1633 de verenigen in een eigen compagnie. Dit werd het geboortjaar van de Hollandsche Compagnie. Men vergaderde volgens de boekhouding pas voor het eerst in 1635, maar het besluit tot afsplitsing in 1633 was het begin van hun onderneming. Stevin van Broechuisen, een landmeter, maakte in 1637 een kaart waarop de gebieden van de Hollandsche Compagnie aangegeven werden. Pas vanaf dat jaar was de verdeling van de venen een feit en was de Hollandsche Compagnie heer en meester over de wereld rond het 'Bosmeer'.

In 1679 viel ook die Hollandsche Compagnie in kleinere ondernemingen uit elkaar. Om de periode daarna enigszins overzichtelijk weer te geven moeten we wijk voor wijk volgen. Wijken waren langwerpige stukken veen, doorsneden met een vaart. Via deze vaart kon men de turf op de zijkanten ervan bereiken en met een praam afvoeren. Met 'wijk' bedoelde men ook wel de vaart op zich. Het gebied van de Prieswijk en dat van de Carstenswijk viel in de jaren 1679-1785 onder Warmonts Compagnie. In 1785 viel Warmonts Compagnie uiteen. De beide wijken vielen vanaf dat jaar onder een compagnie die zich wel '1e Lot' noemde, omdat ze bij verloting van verplichtingen het 1e lot getrokken had. De Langewijk viel van 1679 tot 1708 onder Cools Compagnie. In 1708 werd Abraham de Vriese hoofddirecteur van Cools Compagnie. Hij lag al voordat hij zich in de compagnie ingekocht had overhoop met de eigenaren van de Langewijk, de erfgenamen van Dashorst en De Beer. Toen hij in 1708 een deel van de onderneming overnam, kwam het tot een definitieve breuk. De Langewijk viel vanaf 1708 onder een groep verveners die we als 'Dashorst en De Beers portie' in de boeken tegenkomen. Jan Slots-, Benner- en Brandligtwijk waren in de periode 1679-1708 eveneens een deel van Cools Compagnie. In 1708 werden ze persoonlijk bezit van Abraham de Vriese en later van diens zoon, de predikant F.C. de Vriese. In de jaren '40 van de 18de eeuw werden de wijken doorverkocht aan kleinere verveners en werd

het oorspronkelijke bezit van Abraham de Vriese een compagnie onder de naam van de De Vriese Compagnie. De Jeulenwijk was van 1679 tot 1768 een deel van Schoonhovens Compagnie. In 1768 viel Schoonhovens Compagnie uiteen. De Jeulenwijk werd deel van de nieuwe compagnie die men ook wel kende als 'Harm Beuker en consorten'. In 1774 viel ook deze compagnie weer uit elkaar. De helft van de Jeulenwijk werd onderdeel van de compagnie die als 'Albert Koster en consorten' de geschiedenis inging. De andere helft van een tweede compagnie 'Harm Beuker en consorten'. Het gebied waarin men het Dwarsgat zou gaan graven lag zo rond 1800 onder beheer van maar liefst 5 compagnieën, die hun bezit weer toegewezen hadden aan vele grotere en kleine verveners. Mensen die op hun beurt weer klinken veen aan schippers doorverkocht hadden om af te steken en verhuurd aan schippers en arbeiders om boekweit op te verbouwen. Venen en ondergronden waren dusdanig versnipperd dat de eigenaren en gebruikers na al die jaren vaak niet eens meer te achterhalen zijn.

Aanvankelijk werd het hele gebied rond het 'Bosmeer' het 'Oosterveen' genoemd. Nadat de Hollandsche Compagnie de venen overgenomen had, sprak men van de 'Hollandsche Venen' of het 'Hollandsche Veld'. De Hollanders hadden hun gebied verdeeld in blokken en het 'Bosmeer' lag in het 'Grote Blok' in het 'Hollandsche veld'. Kort na 1714 kwam in het Grote Blok de vervening op gang met het graven van het Zuider Opgaande. Zo rond 1740 was het Zuider Opgaande al klaar tot en met de Carstenswijk. Men kon dus beginnen met het graven van de Carstenswijk zelf, terwijl ook het steeds zuidelijker uitgraven van het Zuider Opgaande verder ging. Voor alle wijken rond het Dwarsgat geldt dat het zo'n 80 tot 100 jaar duurde voordat men de oostgrens van het Hoogeveen, bij het huidige Nieuwlande, bereikt had. Het steeds verder oostwaarts oprukken van de wijken zorgde er voor dat de venen ontwaterd werden en men het anders zo drassige gebied voor het eerst als boekweitland in gebruik kon nemen. Onder boekweitland verstond men veenakkers, waar men boekweit inzaaide op de bovenlaag van het veen, nadat dit door branden van een vruchtbare aslaag was voorzien. Volgens een kaart uit 1734 waren er rond het 'Bosmeer' al boekweitakkers, voordat de Carstenswijk gegraven kon worden. De eerste ontwatering moet dan ook het gevolg geweest zijn van de meer noordelijk gelegen wijken en het Zuider Opgaande zelf. De wijken namen het water van het 'Bosmeer' in zich op. Ergens in de periode 1750-1780 is het drooggevallen. Het veen ging steeds verder inklinken. Het was daardoor niet enkel meer geschikt als boekweitland. Ook de turfgraverij rond het huidige Elim kon beginnen.

In de beginjaren moest er nog een strijd met Overijssel uitgevochten worden. De zuidgrens van Drenthe, tevens de zuidgrens van Echtens-Hoogeveen, was in 1637 met greppels aangegeven. Dit greppelwerk leverde protesten van Overijssel op. Na krachtige taal van Drenthe legde men zich in Overijssel voorlopig bij de situatie neer. In de 18de eeuw laaiden de problemen weer op. Bewoners van de marken van Lutten en Ane begonnen boekweit te verbouwen in het gebied dat Echtens-Hoogeveen als het zijne placht te beschouwen. In de 18de eeuw werd een soort wapenstilstand afgesproken. Het uiterste zuiden van Echtens-Hoogeveen mocht door de mensen uit Overijssel gebruikt worden. Tussen de Reest en de Zwarte Dijk lag een groot gebied dat beide partijen braak zouden laten liggen totdat men tot een definitieve overeenkomst gekomen was. De markegenoten van Lutten en Ane kwamen de afspraken niet na. Het gebied ten zuiden van de Zwarte Dijk werd grotendeels door hen in gebruik genomen als boekweitland. Omdat de toenmalige heer van Echten, ondanks heftige protesten van verveners en veldelingen, niet in Assen aan de bel wilde trekken, kon de Compagnie van de 5000 Morgen aanvankelijk niet protesteren tegen de

grensschendingen en het schenden van de afspraken. Toen er in 1792 een nieuwe, definitieve, zuidgrens van Drenthe afgesproken werd, kreeg Overijssel mede daardoor vrijwel het hele gebied toegewezen dat ze illegaal in gebruik genomen had. De huidige zuidgrens van Drenthe ligt dan ook veel noordelijker dan die van 1637.

Voor het gebied rond het 'Bosmeer' was het grensconflict van groot belang. De eisen van Overijssel werden steeds verder opgevoerd. We zien het terug op de kaarten die Overijssel van het eigen gewest liet maken. De noordgrens van Overijssel kwam steeds verder noordelijk te liggen. Er zijn zelfs kaarten bekend waarop het hele gebied ten zuiden van de huidige Bakkerswijk tot Overijssel gerekend werd. Om kort te gaan: vóór 1792 eiste Overijssel de omgeving van het huidige Elim op, terwijl er al boekweitlanden door veldelingen en dorpelingen van het Hoogeveen aangelegd waren die het op hun beurt als het hunne beschouwden. In 1792 werd het gebied pas definitief aan Drenthe en Hoogeveen toegewezen.

Al in 1791 was het gebied van het huidige Elim bewoond, zo valt af te lezen van een kaart uit dat jaar. Waar men enige jaren later het Dwarsgat zou gaan graven stonden al ± 7 hutten. Als we de omgeving ruimer nemen vinden we nog meer hutten. De bewoners van deze hutten hoefden geen haardstedengelden te betalen. Haardstedengeld was een soort gemeentelijke belasting. Hierdoor wordt duidelijk, dat de hutten niet permanent bewoond werden. De eerste bewoners waren dus seizoenarbeiders, voornamelijk 'poepen' uit de oostelijk gelegen Duitse rijken en rijkjes die hier enkel woonden in het graafseizoen en dan weer huiswaarts trokken. De kaart uit 1791 waarop we de hutten vinden geeft tevens te zien dat de vanuit het Zuider Opgaande gegraven wijken toen net de omgeving van het latere Dwarsgat voorbij waren en dat ten oosten van het gebied nog steeds boekweitlanden en woeste venen lagen. Ten westen van het latere Dwarsgat was men overal al aan het turfsteken. De hutten stonden dus op de rand van veen en veld. De hutten zullen er niet van de ene op de andere dag gekomen zijn. De eerste hutten voor seizoenarbeiders in dit gebied stonden er zeker al in de jaren '80 van de 18de eeuw, maar niet veel eerder. Zo rond 1811, in de Franse tijd, werd het Hoogeveen opnieuw in kaart gebracht. Weer werden de hutten weergegeven. Als de oudste hutten eerder dan de jaren '80 gebouwd waren, zouden ze al weer verzet geweest zijn tot buiten het gebied van 't dorp. In 1986 was dit een aanleiding voor Elim om het 200-jarig bestaan te vieren.

Het Zuider Opgaande was een gezamenlijk onderhouden vaarwater, een hoofdkanaal. De oostwaarts lopende wijken moesten door de eigenaren van de wijk zélf op diepte en breedte gehouden worden. Dit werd, doordat het werkveld oostelijker kwam te liggen, steeds kostbaarder. Men zocht naar een andere oplossing. Die was er. Als men verschillende wijken met een dwarsgat, een dwarswijk, met elkaar verbond, kon men gezamenlijk één wijk onderhouden en door die wijk de turf naar het Zuider Opgaande afvoeren. De wijk zou dan voortaan een zogenaamde hoofdwijk zijn. Zo is het met de Schutswijk gegaan, waarop op den duur een heel achterland aangesloten werd. Zo ging het met het Rechttuit en zo zou het ook gaan met de Carstenswijk. De eigenaren van Pries-, Carstens- en Langewijk kwamen de 13de februari 1802 bij elkaar om een contract te ondertekenen waarbij geregeld werd dat ze gezamenlijk de Carstenswijk zouden verbreden en verdiepen. Eigenaren van omliggende wijken raakten in de plannen geïnteresseerd. De 2de mei 1805 werd een nieuw contract ondertekend. De personen van 1802 deden weer mee, maar nu ook de eigenaren van de Jan Slots-, Benner- en Brandligtwijk. In het contract lezen we dat de Carstenswijk inmiddels in

de jaren 1802-1805 al verbreed en verdiept was. Ook het Dwarsgat moet in die jaren al gegraven zijn, van Prieswijk tot Langewijk.

In het contract van 1805 regelde men het gezamenlijke onderhoud van de Carstenswijk, en gaven de verveners van de sinds 1802 samenwerkende wijken aan de nieuwelingen het recht van afvaart. Als gevolg van dit contract kon het Dwarsgat verder doorgetrokken worden. Op de Franse kaart van Hoogeveen van zo rond 1811 ligt ook het deel van het Dwarsgat van Langewijk tot en met Brandligtswijk er al. Het werd dus in de periode 1805-1811 gegraven. In de daaropvolgende jaren kwam ook een overeenkomst met de eigenaren van de Jeulenwijk tot stand en werd ook deze wijk erop aangesloten. In het project rond de Carstenswijk, een samenwerking die feitelijk als een soort van compagnie te beschouwen is, werd deelgenomen door verveners welke afkomstig waren en nog steeds deel uitmaakten van de eerder genoemde vijf compagnieën, alle afsplitsingen van de toen reeds ter ziele gegane Hollandsche Compagnie. De stichters van het Dwarsgat werden indirect de stichters van het huidige Elim. Het Dwarsgat was een belangrijke doorvaart, een soort hoofdwijk. Juist dit soort vaarwater was bij kolonisatie het meest in trek om aan te gaan wonen.

De groep stichters, de eigenaren van de wijken in 1802 en 1805, bestond uit 11 personen. Van deze verveners woonden er 3 in het Hollandscheveld zelf, in het 2de Blok, te weten Warner Jacobs Sempel, Claas Berents Cleijnmeyer en Harm Alberts Koster. Claas Berents Cleijnmeyer was in 1802 bij de ondertekenaars en stierf in 1803. Namens zijn weduwe werd in 1805 de handtekening gezet door Roelof Nijenhuijs. De andere 8 veen- en grondeigenaren woonden in de kom, in het dorp Hoogeveen, dat ontstaan was op de rand van het hoogveen rond Kruis en Kerk. Onder hen vinden we Jan Alberts Koster, een broer van Harm, en Aaldert Roelofs Slot. Deze beide heren waren geboren en getogen in het Hollandscheveld en later naar de kom getrokken. Egbert Jans Bruins Slot en Pieter Bruins Slot hoorden ook tot de ondertekenaars. Hun vader was in het Hollandscheveld, in het 2de Blok, geboren en hun grootvader had er ook gewoond. Hun overgrootvader was Egbert Slot, een arme arbeider die in de omgeving van de 'Liester' gewoond had (in die jaren de 'Kruumte' genoemd). De laatste vier verveners hadden geen bloedbanden met het Hollandscheveld, al hadden hun families er al wel lang bezittingen gehad: Hilbert ten Caate, Warner de Jonge, Jan Pouls Winters en Samuël ten Hoorn.

Het in de jaren 1802-1811 gegraven Dwarsgat werd tussen de hutten van de seizoenarbeiders door gegraven. Nadien werd begonnen met het vanuit het Dwarsgat oostwaarts verlengen van de bestaande wijken, waarna ook daar de turfgraverij kon beginnen. Met het oostwaarts verleggen van de grens van veen en veld ontstond vanzelf de behoefte om de hutten van de seizoenarbeiders mee te verplaatsen. Zo rond 1830 is de directe omgeving van het Dwarsgat zeer waarschijnlijk onbewoond geweest. De hutten stonden toen veel oostelijker en vaste bewoners waren er nog niet gekomen. In de 2de helft van de 18de eeuw was de omgeving rond het Zuider Opgaande gekoloniseerd. Op de zuidkant van de Schutswijk stonden al wel enige woningen, mede doordat dit tot aan het schut een hoofdwijk was, maar voor de rest bleven de wijken ten oosten van het Zuider Opgaande nog lang onbewoond. Volgens de zo rond 1830 ten behoeve van het toen ingestelde kadaster gemaakte kaarten, waren rond dat jaar de eerste kolonisten ook al langs de overige wijken gaan wonen. Maar men bleef nog steeds in de omgeving van het Zuider Opgaande en het Dwarsgat was nog niet bereikt. Een kaart uit 1849 geeft een heel ander beeld. Rond het

Dwarsgat staan \pm 10 woningen aangegeven. De eerste kolonisten kwamen dus in de jaren 1830-1849. De mensen in de woningen in de omgeving van het Dwarsgat waren directe afstammelingen van families elders uit het Hollandscheveld. Zelden trok iemand de velden in aler eerst in de kom of elders op het Hooegeveen gewoond te hebben. Voor de voorouders van de bewoners van het huidige Elim is het nog strakker te stellen en kan gezegd worden dat het zelden voorkwam dat er iemand heentrok wiens familie niet al eerder ergens in het Hollandscheveld gewoond had. De groei bleef aanhouden en een kaart van zo rond 1885 geeft al \pm 21 woningen aan het Dwarsgat te zien, terwijl ook de wijken ten oosten en ten westen ervan steeds dichter bevolkt raken.

De bewoners van de omgeving rond het Dwarsgat stonden in verbinding met de buitenwereld via het vaarwater Carstenswijk of via het pad langs de Carstenswijk, dat hen bij het Zuider Opgaande of de Riegshoogtendijk bracht. Op de oostkant van het Dwarsgat lagen over alle wijken vondrs. Hier lag ook het belangrijkste pad, aansluitend op een pad langs de Carstenswijk, het hoofdpad. Ook op de westkant lagen vondrs. Hier en daar lagen er ook vondrs over het Dwarsgat zelf, zij het minder. De bevolking van het Dwarsgat en omgeving, bestond voornamelijk uit veenarbeiders, landbouwers en veehouders. Velen oefenden alle drie genoemde beroepen gelijktijdig uit. Het waren eenvoudige mensen, met niet meer dan enige jaren lager onderwijs, en financieel veelal behorende tot de lagere inkomensgroepen, soms wonend in een hut, doch meest in een eenvoudige arbeiderswoning. Kerkelijk maakten ze deel uit van de Nederlandse Hervormde Kerk. Tot 1851 moesten ze kerken in het 15 kilometer verderop gelegen Hooegeveen. Op 26 december 1851 werd in het Hollandsche Veld een Hervormde kerk ingewijd, bij 't Hoekje, waar we het huidige dorp Hollandscheveld vinden. Door de slechte verbinding - modderige voetpaden en veel smalle vondrs - was een geregelde kerkgang naar deze kerk ook nog amper mogelijk. In 1868 werd er aan het Dwarsgat, in het Hollandsche Veld, een Kruisgemeente gesticht, met als voornaamste bezoekers (doop)leden van de Hervormde Gemeente van het Hollandscheveld. De verbindingen en moeilijkheden in de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld boden een ideale voedingsbodem voor een eigen kerkelijke gemeente. De hoofdmomenten uit de geschiedenis van de Kruisgemeente van het Hollandsche Veld vielen namelijk samen met de moeilijkste perioden in het functioneren van de Hervormde Gemeente van het gebied.

DE HERVORMDE GEMEENTE (1852-1871): EEN ROERIG BEGIN

De jonge Hollandscheveldse Hervormde Gemeente bood een predikant veel werk, een grote gemeente, slechte verbindingen, veel mensen met weinig kerkelijke binding, gemeenteleden met sociaal gezien nogal eens erg moeilijke leefomstandigheden, een kerkelijke organisatie waarin de ambtsdragers nog helemaal geschoold moesten worden, en een verhoudingsgewijs laag traktement. Deze zware taak was alleen te dragen door de sterkste schouders en mensen met een hele sterke motivatie. Tegen deze achtergronden valt te verklaren, dat de gemeente in de eerste decennia moeilijk aan predikanten kon komen, en dat de predikanten die het wel aandurfdn nogal eens afknaptten. Ds. Middendorp heeft hooguit een half jaar goed gefunctioneerd. Al op 11 mei 1853 werd in de kerkeraadnotulen geconstateerd dat hij 'voortdurend ongesteld' was. Dat er geen zicht was op spoedige verbetering, blijkt wel uit het gegeven dat op 6 en 7 juni met veel moeite f 100,- werd vrijgemaakt en daarmee de eerste hulpprediker

aangesteld werd om ds. Middendorp bij te staan. Dat werd kandidaat N.E. Dinckgreve van Sken. De aanstelling gold voor een half jaar. Eigenlijk was dit veel te weinig geld. Omdat men gratis kost en inwoning bood, in huis bij ds. Middendorp, accepteerden Dinckgreve en enkele andere kandidaat-predikanten het karige traktement. Drie jaar later, juni 1856, ging ds. Middendorp met vervroegd emeritaat. Er volgde een periode van het ene afgewezen beroep na het andere. Sommigen bedankten vanwege een naar elders aangenomen beroep, anderen noemden in hun motivatie om te bedanken het karige traktement dat Hollandscheveld kon bieden. Het gemeentewerk bleef de volle periode 1853-1856 in handen van de hulppredikers, met als bekendste J.G.Aldershof.

Aanvankelijk werden de diensten in kerk in muzikaal opzicht alleen begeleid door een voorzanger. De eerste voorlezer-voorzanger-koster was meester Geert Roelofs Raak, van de Openbare Lagere School naast de kerk. Hij had oorspronkelijk niet eens een aanstelling. De bouwcommissie had hem gevraagd en hij was dit, blijkbaar tot ieders tevredenheid, automatisch blijven doen, zonder dat daar weer over gesproken werd. Op verzoek van Geert Raak werd daarin verandering gebracht, op de gecombineerde vergadering van kerkeraad en kerkvoogden van 11 december 1855. De vergadering werd door ds.Middendorp, met gebed geopend. Daarop werd medegedeeld dat men moest overgaan om de onderwijzer Geert Roelofs Raak aan te stellen tot vaste voorlezer en voorzanger bij de openbare godsdienstoefeningen en tevens als koster. We lezen in de notulen: 'Want dewijl de schoolonderwijzer Raak tot dusver slechts provisioneel in die betrekking was werkzaam geweest, daartoe door de commissie tot het bouwen van kerk en pastorie gekozen, verlangde hij, dat men hem als zodanig voor vast mocht benoemen. Dit geschiedde dan ook met algemene stemmen, doch dewijl de beloning hem daarvoor toegedacht, hem niet hoog genoeg voorkwam (vooral ten gevolge van de werkzaamheden aan het uurwerk) heeft hij de benoeming voor één jaar aangenomen.' Tot zover de notulen. Geert Raak was dus tevens klokkenluider. Hij bleef in functie, ook toen het jaar erop zat.

De opvolger van ds. Middendorp werd ds. C.J.C.Venema J.Czn van de Friese gemeente Warns en Scharl. Zijn intreepreek van 11 april 1858 zette duidelijk de boodschap neer die hij in de velden wilde uitdragen, gelet op de woorden van Jezus uit Johannes 14:6: 'Ik ben de weg, de waarheid en het leven, niemand komt tot de Vader dan door mij.' Met de op 25 juli 1798 in het Gelderse Doornspijk geboren ds. Venema, had de gemeente een zeer ervaren man in huis gehaald. Hem komt de eer toe de jonge gemeente intern opgebouwd te hebben. Ds. Venema en zijn vrouw Trijntje Haijes Elgersma (1808-1869) verloren op 18 september 1858 hun inwonende volwassen dochter. Cornelia Maria Louisa Venema was 25 mei 1835 geboren. Haar overlijden werd bij de burgerlijke stand doorgegeven door meester Geert Roelofs Raak. Twee jaar later stond de gemeente rondom het graf van Geert zelf. Hij overleed 15 september 1860 en kreeg op kosten van de Hervormde gemeente een grafzerk met de lovende woorden: 'Geschenk voor ware verdiensten als onderwijzer en voornaamste bewerker der gestichte kerk alhier.'Ds. Venema heeft meer dan drie jaar lang al zijn krachten aan de gemeente gegeven. Op 15 december 1861 werd hij wgens ziekte van zijn taken ontheven.

De consulent nam de leiding over. Ds. Venema kwam er niet meer bovenop. Hij overleed 25 juli 1862, om 23.30 uur. Op 22 november 1869 overleed zijn vrouw. Ze werd in hetzelfde graf bijgezet. Wetend hoeveel werk ze op hun schouders hebben gehad, en hoe intensief het was om als eerste predikantenechtpaar, de zieke ds.

Middendorp niet meegerekend, te moeten werken aan de opbouw van de nieuwe gemeente, krijgen de woorden uit Job die hun graf sieren extra inhoud: 'Hier rusten de vermoeiden van kracht'. Het pionierswerk had hen gesloopt. Consulent tijdens ziekten en in de vacatureperioden was steeds ds. H.R. de Holl van Hoogeveen. Hij bleef dat tot op 17 oktober 1864 zijn werk overgenomen werd door ds. D.F.Thieme van Zuidwolde. Als we ervan uitgaan dat ds. De Holl vanaf 1850 zeker 10 jaar intensief bij het wel en wee van de jonge gemeente betrokken was, verdeeld over meerdere perioden, dan moeten we constateren dat hij na ds. Kooiman de man is geweest die de gemeente het langst heeft gediend, zij het vanuit een achtergrondpositie.

Hoe was de prediking van ds. Venema? Na zijn dood werd een stapeltje preken ter hand gesteld aan ds. J.B.Nijhoff van de Hervormde Gemeente van Dedemsvaart, om een uitgifte daarvan voor te bereiden. Ds.Nijhoff vond de intrepreek van ds.Venema 'zeker al te wijdlopig, vooral bij zulk een gelegenheid' en zijn andere werk geen 'proeven van kanselwelsprekendheid'. Maar wel kon hij uit ds.Venema's preken opmaken 'dat hem de Heilige Bediening van het Evangelie diep ter harte ging, dat hij ootmoedig en nederig voor God wenste te wandelen en de zegen, op zijn arbeid hem verleend, aan 's Heeren genade alleen toeschreef.' 'Eenvoudig zijn zij, maar hoogst ernstig. De onbekeerde zondaar wordt zijn beklagenswaardige toestand in dit leven, zijn treurige verwachting hiernamaals op roerende wijze onder het oog gebracht. Dringend wordt hij gebeden het heil, in Christus Jezus geopenbaard, voor zich zelf aan te nemen in 's Heeren kracht de enige weg in te slaan, die ook voor hem nog openstaat om vrede voor zijn gemoed en eeuwige zaligheid deelachtig te worden. Kleingelovigen worden opgebeurd en getroost, maar ook met vrijmoedigheid berispt vanwege hun traagheid tot geloven. En aan Gods kinderen wordt niet alleen de heerlijke hoop voorgesteld, waarop zij gelovig mogen staren, maar ook met nadruk herinnerd wat hun te doen staat om in die hoop gedurig meer bevestigd te worden.'

Ds.Venema's prediking vond met zijn eenvoud en persoonlijke, gevoelsmatige, maar ook traditionele Gereformeerde inslag, aansluiting bij zowel zijn gemeente als velen in de dorpen in de omtrek. Onder zijn gehoor waren dan ook velen die de moderne predikanten uit de eigen gemeente ontvluchtten. Na zijn dood zocht de laatste groep een nieuw alternatief. Het gevolg was, dat er steeds meer toehoorders van ds. Venema aangetroffen werden in de Hervormde kerk van Dedemsvaart, onder het gehoor van ds. J.B.Nijhoff. Daarmee bracht zijn dood een sneeuwbaaleffect op gang, dat nog steeds naklinkt. De Dedemsvaartse veenarbeider en Kruisgezinde oefenaar Hendrikus Meijerink voelde zich door het gebrek aan Gereformeerde prediking in de velden, door de Heer geroepen in het Hollandsche Veld werkzaam te worden. Dit zou uiteindelijk resulteren in een kerkje en een gemeente aan het Dwarsgat (Elim). Meijerink's prediking begon zo succesvol, dat de Afscheidenen van het Hollandsche Veld daar hun eigen predikant uit Hoogeveen tegenover wilden zetten, waardoor geregelde doordeweekse diensten bij het Jan Wintersdijkje op gang kwamen. Zo hebben zowel ds.Venema's leven als het onbedoelde effect van zijn dood, de geschiedenis van de velden veranderd.

Het eerste orgel van de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld werd geplaatst in 1862. Het was een gebruikt orgel, afkomstig uit de Grote of St.Clemenskerk te Steenwijk, Het werd op 15 november 1862 in de kerk van Hollandscheveld geplaatst door orgelmaker A.van Bloemen uit Steenwijk. Voor een arme kerkelijke gemeente als die van het Hollandsche Veld was een orgel een kostbaar bezit, dat slechts te verwerven viel als er langere tijd geld werd ingezameld. Het eerste orgel van het

Hollandsche Veld moet dan ook het resultaat zijn geweest van het werk van ds.Venema en zijn kerkeraad. De afronding van dit werk heeft hij niet meer mee mogen maken. Bij de inwijding werd het orgel bespeeld door J.P. de Groot, organist te Steenwijk, terwijl ds.De Holl de feestrede hield. Er bestaat een bericht uit 1865, met als inhoud dat N.A.G. Lohman, orgelmaker te Assen, het orgel vernieuwd zou hebben. Het gaat om de mededeling: '1864, Hollandsche Veld, vernieuwing van een klein orgel van 12 stemmen.' Het maakt ons meteen duidelijk dat het een orgel van een beperkte omvang betrof. Klein en handzaam, maar eigenlijk te zwak van geluid voor de grote kerk van het Hollandsche Veld. Met dit oude Steenwijkse orgel haalde men een stuk antiek in huis, dat ouder was dan de bevolking van het gebied. De eerste kolonisten aan het Hollandscheveldse Opgaande en Het Hoekje kwamen in de eerste helft van de 18de eeuw. Volgens de voorlopige lijst van monumenten in Nederland, deel 2, provincie Drenthe, uit 1909, stond er in de kerk een orgelkast uit het derde kwart van de 17de eeuw. Daarmee stamde het orgel uit de periode 1675-1700!

De eerste organist was Meester Berend Veldkamp, van de Openbare Lagere School bij de kerk. Hij was organist van 1862 tot zijn bedanken, wat op 23 augustus 1900 door de kerkvoogdij werd besproken. Meester Veldkamp werkte nauw samen met een voorzanger. Na de dood van Geert Roelofs Raak (1860) werd deze als voorzanger opgevolgd door zijn zoon, meester Roelof Raak van de Openbare Lagere School aan het Zuideropgaande. Meester Roelof Raak ontving in 1866 f 50,- als jaartraktament. Organist meester Veldkamp ontving f 18,45. Meester Veldkamp hoefde alleen maar te spelen, het trapwerk werd in 1866 gedaan door orgeltrapper B.ten Caat, die daarvoor op jaarbasis f 10,- ontving.

Op 25 december 1864 werd ds.Venema's opvolger bevestigd. De nieuwe predikant was ds. Barend Mellink Post van Griethuijsen. Hij was 13 februari 1831 geboren te Kortenhoef, Noord-Holland, als zoon van ds.Hendrik van Griethuijsen en Jannetje Albertje Verkerk. Zijn eerste echtgenote, Hiske Tiberius Buringa, overleed op 9 oktober 1859 in Paesens, gemeente Oostdongeradeel, Friesland. Hij was toen predikant aldaar. In Hollandscheveld kreeg de 34-jarige predikant al snel verkering met de 19-jarige Hendrika ten Oever, geboren 17 augustus 1845 als dochter van ouderling-kerkvoogd Warner ten Oever en Jacoba Aleida Esselbrugge. De 18de en de 25ste juni 1865 werd bij de kerken van Hollandscheveld, Hoogeveen en Metslawier (de hoofdplaats van Oostdongeradeel) het voorgenomen huwelijk van ds.Post van Griethuijsen en Hendrika ten Oever bekend gemaakt. Er kwamen geen bezwaren naar voren. Op zaterdag 1 juli 1865 traden de predikant en Hendrika ten Oever te Hoogeveen in het huwelijk. Alleen de familie van de Ten Oever-kant was aanwezig. De vader van de bruidegom, toentertijd predikant te Nieuwe-Lange (Zuid-Holland) en de moeder van de bruidegom zetten geen handtekeningen onder de huwelijksakte. Ds. Post van Griethuijsen had een zoontje (Hendrik) uit zijn eerste huwelijk. Hendrika beviel in het Hollandscheveld van twee kinderen: Jannetje Albertje van Griethuijsen (geboren 6 augustus 1866) en Warner van Griethuijsen (geboren 30 oktober 1868).

De predikant was zeer begaan met het lot van de velden en was bereid zich verder in te zetten dan het predikantsambt toeliet. Op 1 december 1865 werden hij, meester Berend Veldkamp, dokter L.J. van Coevorden en ambtsdrager/bakker Roelof Troost medeoprichters en eerste bestuursleden van de Vereniging Hollandscheveld. Het doel van de vereniging, het huidige Plaatselijk Belang Hollandscheveld, was de bloei en welvaart van dit gedeelte van de gemeente te bevorderen. Ds. Post van Griethuijsen werd de eerste president. Op 2 maart 1866 besloot hij de vergadering met een

redevoering: "Zijn Eerwaarde sprak over de dronkenschap als een groot kwaad en dus als verboden, over haar nadelige gevolgen, over de voor-delen die het *vol zijn van God* daarentegen aanbiedt en wees ten slotte op middelen tot bestrijding van genoemd kwaad". Hij was daarna nog één keer ter vergadering aanwezig, 20 juli 1866. Op 18 februari 1867 waren veel leden van mening "dat men een nieuwe president diende te kiezen, aangezien de president nog geen vergadering had bijgewoond in de loop van dit jaar en alzo een onverschilligheid aan de dag legde, die velen onbegrijpelijk voorkwam. Na enige deliberatie werd besloten daarmee te wachten tot november, tenzij 't mocht blijken dat de president er belang in stelt zijn functie te blijven waarnemen." Niet lang daarna werd hij geroyeerd als lid van de vereniging. Oorzaak: drank.

Het werd één van de pijnlijkste episodes uit de geschiedenis van de Hervormde Gemeente en een groot persoonlijk drama voor de voorganger. Het was een publiek geheim dat de dominee zijn werk verwaarloosde en niet van de drank af kon blijven. Maar met de predikant kwam ook de kerkeraad in de beklagdenbank. Op 10 juli 1867 besloot de Classis Meppel van de Nederlandse Hervormde kerk twee brieven te schrijven. De eerste was voor ds. Post van Griethuijsen. Hij kreeg een ernstige waarschuwing vanwege meervoudige dronkenschap. De tweede brief was voor de Hollandscheveldse kerkeraad. Deze bevatte een dringende oproep om verkeerd gedrag van de predikant voortaan aan de classis door te geven. Verder werd vermeld dat men het erg vreemd vond, dat de kerkeraad niets gemerkt scheen te hebben. Geen van beide brieven had echt effect. Op 24 september 1867 schreven meester Berend Veldkamp (organist), molenaar Willem Bomert en Warner ten Oever (kerkvoogd en schoonvader van de predikant) de classis dat de dominee zich aan bijna alles te buiten ging en zijn vrouw mishandelde. Als de kerkeraad daarvoor geen bewijzen had, zouden zij die wel sturen. De classis stuurde de klacht door aan de kerkeraad. De buurt bleef wangedrag registreren.

De dominee verkocht zijn goederen om de drank te kunnen betalen. Man en vrouw scholden op elkaar en er werd geslagen. En geen klein beetje ook. Het ging van kwaad tot erger. Op 2 augustus 1867 bleek de dominee zijn vrouw Hendrika op 3 plaatsen verwond te hebben. Hij had haar tot bloedens toe geslagen met de laarzentrekker. In de nacht van 27 op 28 september stonden de heer en mevrouw Post van Griethuijsen in de pastorie met messen tegenover elkaar. De drank regeerde hun relatie. Veldkamp, Ten Oever en Bomert schreven de classis op 5 oktober nogmaals, noemden feiten en getuigen. De kerkeraad stelde eindelijk een eigen onderzoek in en hoorde op 6 oktober 1867 diverse personen die wat gehoord en gezien zouden hebben. Niet iedereen wilde meewerken aan het onderzoek. Roelof Troost en andere opgeroepen weigerden. De uitkomst van het onderzoek was zeer ernstig. De dominee had de armen bestolen (geld van de diaconie genomen, of uit een collectebus gestolen?) en daarvoor drank laten halen. De kerkeraad wist dit alles niet. Alleen de omwonenden waren op de hoogte. De leden van de kerkeraad woonden te ver weg, een half uur lopen. Andere getuigenverhoren in de loop van oktober gaven het zelfde tragische beeld.

Ds. Post van Griethuijsen werd per 1 november 1867 door de classis geschorst. Omdat hij er niet in slaagde zijn onschuld te bewijzen, werd de schorsing vanaf 27 november voor onbepaalde tijd verlengd. Het haalde aanvankelijk niet veel uit. Het gedrag van de predikant leek zelfs slechter te worden. De ommekeer kwam op de dag voor kerst, 24 december 1867. Ds. Post van Griethuijsen en zijn vrouw verzoenden zich die dag, er kwam geen drank meer in huis en alles werd weer opmerkelijk rustig in de buurt.

En die buurt toonde clementie. Maar liefst 42 handtekeningen van manslidmaten, met bovenaan die van buurman Roelof Troost, stonden onder een verzoek van 28 januari 1868 om de schorsing van de predikant op te heffen. Ook de kerkeraad vroeg om opheffing van schorsing. De classis ging overstag en gaf ds. Post van Griethuijsen door opheffing van de schorsing de gelegenheid om te bewijzen dat hij het ambt weer waard was. Hij heeft nog een jaar leiding gegeven aan zijn Hollandscheveldse gemeente. Op 26 maart 1869 werd hij daarvan losgemaakt, in verband met vertrek naar elders. Ds. Post van Griethuijsen was nadien predikant van Warns en Scharl (1869), Streefkerk (1872), Lopik (1876) en Fijnaart en Heiningen (1879). Hij overleed 5 augustus 1895 te Fijnaart. De stichting van een Kruisgemeente in augustus 1868, met als grondleggers (doop)leden van de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld, viel feitelijk in de nadagen van de zo moeilijke periode Post van Griethuijsen, waarin de gemeente de handen vol had aan de interne moeilijkheden aan 't Hoekje, en geen opbouwwerk kon verrichten aan het Dwarsgat.

Daarbij kwam ook nog dat ds. Post van Griethuijsen wat betreft zijn geestelijke ligging niet 'zwaar' genoeg was voor veel veldelingen. Hij zou dan ook nooit dat evangelie hebben kunnen brengen, dat de mensen van het Dwarsgat graag hadden willen horen. Ook zijn eigen kerkeraad was niet echt tevreden over zijn opvattingen, hoewel dit niet werd aangevoerd in de stukken rondom zijn schorsing. We vinden het vermeld in het 'Weekblad voor Hoogeveen en omstreken'. In de editie van zaterdag 28 januari 1865 lezen we:

'Zo dikwijls ik in de kerk te Hollandsche Veld kom, merk ik op, dat, wanneer de leeraar door de gemeente een onzer evangelische gezangen laat zingen, de h.h. kerkeraadsliden 't stilzwijgen bewaren. Wat mag daarvan de reden zijn? Ik begrijp het niet. De gezangen staan, zoo ik 't wel heb, toch in hunne boeken. Maar kunnen die h.h. ze wel vinden? 't Is waar, ze staan achteraan; doch ze hebben die boeken al zoo lang gebruikt, me dunkt ook dat ze er wel een weinig mee bekend zijn. Hoe 't zij, daargelaten; maar ik geloof dat het een aanstoot is voor vele leden der gemeente, die hun eerwaarden kerkeraad daar gedurende 't aanheffen van een onzer gezangen als steenen beelden zien zitten. Werd er in 't geheel niet door hen gezongen, men zou denken dat ze een afkeer van 't schoone kerkgezag hadden; doch dit is zoo niet, want de psalmen zingen zij mede. Mogelijk, 'k weet het niet, opperen zij eenige zwarigheid omtrent het zingen dier gezangen. Als dit zoo is, vraag ik: waarom hebben ze dan in de hervormde kerk hun ambt aangenomen? Die van 't hierboven vermelde de reden weet, en dat zal in dit geval de eerwaarde kerkeraad wel zijn, zegge het. (Was getekend:) U....'

Helaas maakte de anonieme schrijver zichzelf niet bekend. Het gesignaleerde probleem tussen de kerkeraad en de predikant, over het al dan niet zingen van gezangen, was waarschijnlijk ook een probleem van het al dan niet accepteren van nieuwe gewoonten en het al dan niet loslaten van oude tradities. Voor veel gelovigen was ds. Post van Griethuijsen in zijn prediking 'zwaar' genoeg, Gereformeerd genoeg, om steun bij te zoeken als het ging om de verdediging van de Gereformeerde leer binnen de Hervormde kerk. Ds. Post van Griethuijsen heeft hierdoor een flinke bijdrage geleverd aan het ontstaan van een sterke oppositie tegen de beide liberale Hoogeveense Hervormde predikanten. De kerk in de velden was ook onder ds. Post van Griethuijsens prediking, in de dagen dat hij goed functioneerde, een bolwerk van rechtzinnigheid.

In de zomer van 1864 kreeg H.P.Mitze een aanstelling als hoofdonderwijzer te Hoogeveen, voor de nieuw opgerichte en op 5 november 1864 geopende Christelijke Nationale School. Meester Mitze zocht contact met ds. Post van Griethuijsen om zich op te laten leiden tot godsdienstonderwijzer. Van mei 1865 tot mei 1867 heeft de predikant hem voorbereid op het examen. Mitze slaagde en was godsdienstonderwijzer vanaf 27 november 1867. Een poging om nog dat jaar aangesteld te worden als catechiseermeester 'ter tegemoetkoming aan de gemoedsbezwaren van enige leden der gemeente', ondersteund door diverse gemeentelieden, werd niet gehonoreerd. Ouderling IJmker steunde het verzoek, merkte op dat velen Mitze als zodanig begeerden, dat hij leerde volgens de leer van de kerk en dat velen door Mitze in de Hervormde kerk zouden kunnen blijven, die anders naar de Afgescheidenen zouden gaan. De liberale predikanten (nog steeds ds. De Holl en ds. Van Konijnenburg) zagen geen brood in samenwerking met de man en de rechtzinnige kerkeradsleden zagen na een uiteenzetting van ds. De Holl in dat het geen zin had daar verder op aan te dringen. Mitze voerde felle acties tegen de beide Hoogeveense predikanten. In een brochure beschuldigde hij de Hoogeveense predikanten van 'godverloochening', meened en ontrouw aan Jezus.

Maar Mitze had ook zonder aanstelling grote invloed op de Hervormde gemeente. Samen met bakker Albert van Engen leidde hij de kiesvereniging 'Waarheid en Belijdenis', tegenhanger van de liberale groep 'Licht en Vrijheid'. Albert van Engen was geboren te Coevorden op 29 oktober 1816 en is overleden te Hoogeveen op 31 oktober 1897, twee dagen na zijn verjaardag. Hij was gehuwd met Grietje Eikelboom (1830-1917). Interessant detail is, dat Albert van Engen belijdenis had gedaan in de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld. Hier hebben we dus een tweede voorvechter van de oude Gereformeerde lijn binnen de Hervormde Kerk van Hoogeveen, waar in feite een Hollandscheveldse vinger achter zat. In de school van Mitze werden godsdienstoefeningen gehouden, onder kerktijd, waarin evangelisten van de radicale landelijke evangelisatievereniging 'Vrienden der Waarheid' voorgingen. Zijn werk, en dat van 'Waarheid en Belijdenis' had zoveel bijval, dat in 1870 de beide liberale Hoogeveense predikanten moesten werken met een orthodoxe kerkeraad. Dat had nogal wat voeten in de aarde. Mitze zelf was in november 1868 ook als ouderling benoemd, maar de beide predikanten weigerden hem en de andere nieuwbenoemden te bevestigen. Er volgde zoveel strijd en procederen binnen kerkelijke besturen, dat drie van de vier mannen waar het om ging pas omstreeks augustus 1870 bevestigd zouden worden. Dat kon, omdat de vierde, Mitze, Hoogeveen inmiddels had verlaten. Na op 2 augustus 1869 voor een tweede keer afgewezen te zijn als catechiseermeester, zag hij om naar een ander werkterrein.

Een verzoek om een schriftelijk bewijs van zedelijk gedrag, werd 25 januari 1871 definitief afgewezen. De beide predikanten speelden dit slim. Een dergelijk verzoek was in 1869 ook al afgewezen, door een grotendeels liberale kerkeraad. Aan Mitze was niets veranderd, dus kerkrechtelijk zou de geheel rechtzinnige kerkeraad van 1871 dit besluit moeten handhaven, zo stelden de liberale predikanten. Ze kregen hun zin. Maar met Mitze waren ze niet zijn echo's kwijt. De godsdienstoefeningen in zijn school bleven. Ouderling H.Wessel Boer, bestuurslid van de school, gaf als motief dat de zondagse bijeenkomsten wel door moesten gaan, omdat de aanwezigen anders door weer en wind naar 'de bos' moesten, de Hervormde kerk van het Hollandsche Veld, bij het uitgestrekte boscomplex op de oude veengrond tussen Het Hoekje en het Dwarsgat. Het waren echter niet alleen Hoogeveeners, die in de school bijeen kwamen. Ook de kerk bij 'de bos' raakte intensief betrokken bij bijeenkomsten in de

Hoogeveense school. Ds. De Holl is in 1872 met emeritaat gegaan. Het moet voor hem als liberaal predikant wrang zijn geweest, te moeten constateren dat de rechtzinnige kerkelijke gemeente van de velden, waarvoor hij zich vanaf 1850 - tegen de zin van zijn eigen achterban - zo had ingezet, uiteindelijk zoveel invloed had op zijn eigen Hoogeveense gemeente, dat het eind van zijn loopbaan er door werd vertroebeld.

Op 26 maart 1869, tijdens de kerkeradsvergadering waarin Post van Griethuijsen werd los-gemaakt van zijn gemeente, vroeg ouderling Albert Geugjes Vos of tijdens de vacature de namiddagdiensten door evangelisten vervuld mochten worden. Daarmee ging de rest van de kerkeraad niet akkoord. Wanneer Albert Geugjes Vos kennis had gemaakt met de 'Vrienden der Waarheid' weten we niet, maar het ligt voor de hand hierbij te denken aan de periode dat zijn eigen predikant door zijn onchristelijke levenswandel over de schreef ging. Op 18 mei 1870 werd de jonge vrijgezelle predikant ds. J.E. Tatum Zubli bevestigd. Voor Hoogeveense begrippen was hij rechtzinnig, maar voor de Waarheidsvrienden was hij te licht. Ouderling Vos verscheen niet meer in de Hervormde kerk van de velden. Hij kerkte voortaan alleen nog maar in de Hoogeveense Christelijke Nationale School. Landbouwer Albert Geugjes Vos (1810-1885) werd de 4de van de slachtaand 1810 gedoopt als zoon van Geugjen Hendriks Vos en Geesje Klaas Imbergen. Zijn eerste vrouw, Arendina Benjamins, overleed 26 juli 1861. Hij trouwde 30 november 1861 met de 34-jarige Grietje Stoffers, de dochter van Albert Harms Stoffers en Roelofje Hendriks Hup, toen beide al overleden. Grietje Stoffers was lid van de Christelijke Gereformeerde Gemeente van het Jan Wintersdijkje, en werd door haar kerkeraad herhaaldelijk vermaand, omdat ze daar niet meer kwam en met Albert naar de Hoogeveense school ging.

Schoolmeester en organist Berend Veldkamp accepteerde het niet dat de Hollandscheveldse kerkeraad niet ingreep. Hij maakte de classis al in 1870 attent op Vos' gedrag, zoals hij wel vaker de classis inlichtte als de kerkeraad in zijn ogen onjuist handelde. De classis weifelde. Vos ging 'sedert lange tijd' ter kerke bij 'een andere gesindte' zo betoogde Veldkamp. Zowel kerkeraad als classis zaten met de zaak in hun maag. Als Vos als ouderling aftredend was, werd hij zondermeer herkozen. Het ging niet alleen om Vos, het ging om een groep mensen binnen de Hervormde Gemeente, die hem steunde, en die men niet voor het hoofd wilde stoten. Ondanks een schorsing van Vos, in 1871, weigerde hij het ambt neer te leggen. Hij ging zelfs flink in de verdediging. Hij gaf volmondig toe, dat hij naar de evangelisten ging. Ze waren uitgezonden door de vereniging 'Vrienden der Waarheid' tot handhaving der leer en rechten der Hervormde Kerk. Daarmee gaf hij geen slecht voorbeeld, vond hij. Hij volgde zelfs zijn roeping als ouderling! Vos was het volledig oneens met de leer van ds. Tatum Zubli. Als die gebruik mocht maken van zijn leervrijheid, mocht hij, Vos, gebruik maken van zijn geloofsvrijheid, zo betoogde hij. Uiteindelijk kon de classis niet anders dan Albert Geugjes Vos afzetten, wat op 14 augustus 1872 gebeurde. De Groep-Vos in de Hervormde Gemeente, waarvan we niet weten hoe groot die was, ging uiteindelijk weer naar de kerk bij het Allée, het hart van het oude Hollandsche Veld, waar we nu het dorp Hollandscheveld vinden.

1871 was een moeilijk jaar voor de toch al zo armoedige Hervormde Gemeente. De Hoo-geveense Courant meldde op 28 januari 1871 dat de scholen in de gemeente 14 dagen gesloten werden, in verband met de pokken. Op vrijdag 3 februari 1871 ging ds. Tatum Zubli met zijn kerkeraad en notabelen langs de huizen van de gegoede burgerij

in de plaats Hoogeveen. Er werd gecollecteerd voor de armen in het Hollandsche Veld. De Hervormde Gemeente was zelf niet bij machte om ze voldoende bij te kunnen staan en men haalde geld, aardappels en brood op. Als medecollectanten van de predikant werden genoemd: J. Zwiggelaar, A. Stoter, G. Botter, Joh. Smit, Jan Raak, Roelof Troost, Andries Mol, H. Duinkerken, E. Boerink en G. Zwiggelaar. De Hoogeveensche Courant van 22 april 1871 meldde dat twee vrouwen uit het Hollandsche Veld voor de rechtbank te Assen waren veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf. Het ging om Aaltje Jans ten Caat (1804-1878), de weduwe van H.A. Yken, bijgenaamd Blinde Eule of Vetsleefje, en haar dochter Geesje Yken. Ze hadden een jongedame uit de streek wijsgemaakt dat ds. Tatum Zubli met haar wilde trouwen. Openlijke verkering was voor de predikant niet mogelijk, en hij had zogenaamd hun tussenkomst gevraagd. De dame wilde wel, en ze was zelfs bereid om desgevraagd f 60,- voor te schieten, zodat de dominee een nieuwe trouwjás zou kunnen kopen. Toen uitkwam dat het om pure oplichting ging, waren de poppen aan het dansen. In het Hollandscheveldse roddelcircuit zal heel wat afgepraat en afgegniffeld zijn om de dominee en de door hem niet gewenste echtgenote, zodat de rechtszaak nodig was om aan te geven dat het gedrag van de koppelaarsters absoluut ongeoorloofd was.

De door roddels, armoe in zijn gemeente, karig traktement en godsdienstige tegenstanders in zijn gemeente en kerkeraad geplaagde ds. Tatum Zubli moest in mei 1871 ook nog eens onder ogen zien dat de Hervormde doopleden van de zuidoostelijk delen van zijn gemeente in hun eigen kerkje een tegen-predikant aanstelden, zich Nederlands Hervormd noemend en van zuiver Gereformeerde snit. Een man waarop ds. Tatum Zubli's gemeente in 1856 een beroep had uitgebracht: ds. Marinus van Leeuwen. In de notulen van de kerkeraad van de formele Hervormde gemeente van het Hollandsche Veld lezen we trouwens niets over ds. Marinus van Leeuwen. Dat was eigenlijk al niet meer opvallend. Er werden zoveel zaken die van groot belang waren, maar buiten de formele kerkeraadvergaderingen om geregeld konden worden, buiten de notulen gehouden.

DE BEGINJAREN VAN EEN GEMEENTE AAN HET DWARSGAT

De eerste signalen van Kruisgezinde invloeden in het Hollandsche Veld stammen uit 1860. J. Van der Weide uit de velden werd 15 februari 1860 door de kerkeraad van de Afgescheidenen uit Hoogeveen vermaand, omdat hij een afgezette 'leraar onder 't Kruis' bij hem thuis had laten preken. Wie dat was is onbekend. Bij het woord 'leraar' moeten we aan een predikant denken en er waren er meerdere die inmiddels al met het kerkverband hadden gebroken. Zelfs alle predikanten waarvan bekend is dat ze nog steeds deel uitmaakten van dit kerkverband, waren in feite in de ogen van anderen afgezet. De Van den Oever-groep erkende de hoofdstroom niet meer en de predikanten uit de hoofdstroom erkenden de predikanten van de Van den Oever-groep niet meer. De vermaning van J. Van der Weide is een signaal dat er in de velden interesse was voor de Kruisgezinden, maar het bleef op dat moment nog bij een eenmalig bezoek. Anders werd het in de tweede helft van 1863.

"Het is meer dan vijfendertig jaar geleden, lange tijd voor er een Gereformeerde Kerk te Hollandsche Veld bestond, dat het den Heere naar Zijn vrijmachtig welbehagen behaagde, in deze omgeving, tot dusverre een geestelijke wildernis, waar Sabbatsschennis en andere zonden heersende waren, met Zijnen Geest te komen bewerken. Ofschoon niet bearbeid door de Hervormde of toenmalige Christelijke

Afgescheiden Kerken van Hoogeveen, behaagde het Hem, Die alleen arbeiders in Zijnen wijngaard belijft uit te stoten, van uit Dedemsvaart twee eenvoudige mannen, veenarbeiders van beroep, te zenden, namelijk Hendrikus Meijering en Harm Elferink (=Welfing). Mannen die zelf door den Heere krachtdadig bekeerd, nu door de liefde Christi gedrongen werden, om naar de mate der gaven hun geschonken, van Hem, Die hun leven geworden was, mochten getuigen. En niet te vergeefs! Zielen, tot nog toe in de macht van Satan, werden, door hun dienst, toegebracht tot de Gemeente, die zalig wordt. Eerst sprekende in een particuliere woning werd alras behoefte gevoeld aan een geschikt lokaal van tezamen komst. Maar hoe daartoe te komen? De alhier wonende arbeidersgezinnen waren te arm om een gebouw te stichten; zij bezaten daartoe ook geen grond. En zie! De Heere bewerkte het hart van de vervener K. J. Troost en een gebouw verrees!"

Aan het woord is Didericus van Leeuwen, in een brief van 7 februari 1900, door hem en de andere toenmalige kerkbestuurders van het Dwarsgat verstuurd aan de Gereformeerde Kerk B te Hoogeveen. Het is één van die zeldzame stukken waarin een door de kerkbestuurders zelf geschreven historisch overzicht wordt geschetst. Het enige andere stuk dat we kennen is van de hand van Hendrikus Meijerink (1826-1893), de eerste voorganger van de kerk aan het Dwarsgat. Deze schreef in 1881, na een conflict met de Christelijke Gereformeerde Kerk, een verdedigingsgeschrift. Over zijn jeugd was hij daarin kort maar krachtig:

"Lezer, over mij waren 33 jaren gegaan en (ik) was met de dauw van 's Heeren woord bevochtigd, nochtans was ik een monster in de zonde geworden. Ik was mens, maar ik leefde erger dan de meesten, en ging mij voeden met draf en zemelen, en was zulk een monster geworden, dat ik snoder was dan de duivel. Die gelooft nog dat er een God is, maar dat ging ik ontkennen. Doch het beliefte de God des hemels mij door Zijn almachtige hand om te keren, en Zijn vrije genade in mij te verheerlijken....."

Met de 'dauw van 's Heeren woord' doelde hij op zijn godsdienstige opvoeding, als dooplid van de Hervormde Kerk. Hij was geboren op 17 juni 1826 te Ambt Ommen als zoon van Hendrik Meijerink en Klaasje Schonewille. Zijn vader was geboren in Uelzen, in de graafschap Bentheim, in het koninkrijk Hannover. Zijn moeder werd op 30 oktober 1803 te Hoogeveen gedoopt als dochter van Harm Jans Schonewille en Margrieta Arents Salomons. Frerik Arents Salomons, van de kerk- en schoolcommissie uit 1804, was een oom van Hendrikus Meijerink. Hij zal van kinds af aan regelmatig in het Hollandsche Veld aanwezig zijn geweest, op bezoek bij zijn familie. Hendrikus groeide op in Dedemsvaart en leerde daar arbeidster Geeze Leferink kennen. Geeze kwam eveneens uit de graafschap Bentheim, uit de gemeente Veldhuizen. Op 9 september 1847 beviel Geeze van een zoon, waarvan Hendrik het vaderschap erkende. Anderhalf jaar later trouwden Hendrikus en Geeze, 13 april 1849. In bloemrijke taal schilderde hij hoe slecht hij was geweest voor zijn bekering (op 33-jarige leeftijd, ±1859) en wat er daarna in hem veranderde. Interessant is wat hij zegt over zijn beginjaren als oefenaar:

"Lezer, nu wens ik U ook door weinige regels in kennis te stellen, langs welke weg dat ik werkzaam ben geworden in des Heeren wijngaard. De Heere werkte in mij een bijzonder grote lust, om niet alleen Zijne deugden en Zijn werk te verkondigen, zoals het de roeping is van al Zijn volk, dat door den Heere geformeerd is (Jes. 45:21), en ook hun lust is geworden. Maar de Heere gaf zulk een medelijden in mijne ziel omtrent de onbekeerde zondaars, dat ik een schuldenaar werd van mijn medereizigers

naar de grote eeuwigheid, zodat ik begon te worstelen aan des heeren genadestoel. Of ik de Heere mocht behagen, dat ik als een slijk door de Heere mocht gebruikt worden. Dat door middel van mij velen de ogen des verstands mochten geopend worden."

Kortom, Meijerink voelde een diepe wens in zich opkomen om het evangelie uit te dragen en hij stelde zich voor God beschikbaar om mensen tot bekering te brengen, ook al was hij zich ervan bewust dat dit in zou houden dat hij problemen zou krijgen. Meijerink was in die dagen lid van de sinds 1861 bestaande Kruisgemeente van Avereest en woonde te Dedemsvaart. Had hij wel voldoende talenten om uit preken te kunnen gaan?

"Bekwaamheid tot die grote zaak was bij mij niet, maar God, die de vissers en landbouwers had uitgerust, kon mij ook bekwaam maken. Daar die God mij reeds uit de doden had doen opstaan (Meijerink doelt hier op zijn bekering), en die Biliams ezel had doen spreken, die kon ook zo het Hem behaagde, mijn tong vaardig maken. En het behaagde de Heere, mijn handen en vingers te bekwamen, door mij uit te rusten, en Hij gaf mij een aanstelling, die waren de eerste woorden: Verkondig Zijn werk. Daar werd ik zo werkzaam mee, dat ik zei: Heere, dat is de roeping van al Uw volk en ook hun lust. Toen kreeg ik de woorden: Gaat en onderwijst alle volkeren enz. Matth. 28:19 en Jes. 58:1 : Roep uit de keel en houd niet in, verhef uw stem als een bazuin enz. Dan werd ik eens weer door de Heere vermaand met deze woorden: Houd aan in het leren en vermanen tijdig en ontijdig, verzuim de gave niet die in u is - en veel meer dergelijke plaatsen kwam de Heilige Geest mij toepassen en gaf mij een grote lust tot de zaak."

Zo voelde Meijerink de Heilige Geest in zich werken en hem leiden en stimuleren in het evangelisatiewerk, mede doordat hij zich door Bijbelteksten persoonlijk aangesproken voelde. Maar waar zou hij zijn eigen zendingsveld kunnen vinden? God zelf wees hem waar hij aan het werk moest, zo schreef Meijerink:

"En de Heere baande een weg en gaf mij een arbeidsveld in het Hollandsche Veld, drie uur van Dedemsvaart, waar ik woonde. Ik mocht daar werkzaam zijn met veel vrucht. Het eerste voorstel dat ik daar mocht doen, beliefdde de Heere een zondaar te bekeren. Mijn eerste tekst (van een preek in het Hollandsche Veld) was: 1 Cor.3:11 'Want niemand kan een ander fundament leggen, dan hetgeen gelegd is, hetwelk is Jezus Christus.' Van alle kanten werd ik hier en daar uitgenodigd om te spreken, zodat ik soms tienmaal in de week ging spreken en ik mag geloven, dat ik die zeven en een half jaar, dat ik daar werkzaam was, velen tot een zegen ben geweest."

Meijerink nam op 15 januari 1871 afscheid van zijn Hollandscheveldse/Elimse gemeente, maar bleef nog wel in het gebied werkzaam tot april 1871. Zijn eerste preek in het Hollandsche Veld moet daarom worden gesteld op de zomer of de herfst van 1863. Dit komt goed overeen met wat Didericus van Leeuwen in februari 1900 schreef. Die stelde het begin op meer dan 35 jaar geleden, dus voor februari 1865. In het najaar van 1863 zat de Hervormde Gemeente van het Hollandsche Veld na de dood van ds. Venema al meer dan een jaar zonder predikant. Dit gaf Meijerink extra speelruimte. Het was de dood van deze predikant waardoor de weg werd gebaad: de luisteraars die voor zijn rechtzinnige Gereformeerde prediking van heinde en ver naar het Hollandsche Veld trokken, kerkten sindsdien onder meer bij ds. J.B. Nijhoff, in de Hervormde kerk van Dedemsvaart. Dit zal voor Meijerink het signaal zijn geweest dat er over de Drentse grens werk voor hem lag. Hoe was Meijerink als oefenaar? Zelf zei hij daarvan:

'Ik weet wel, dat onderscheidene arbeiders in de wijngaard worden gevonden, die niets weten te vertellen, dan dat zij veel geld hebben verleerd en zulk een roeping niet nodig achten. Ik heb zelf de ondervinding daarvan, dat zij om dat werk wat lachten, maar zulke leraars zijn te beklagen, want zij lasteren wat zij niet weten noch kennen. Doch het gaat zo, als men niet anders heeft, dan wat door mensen is gefabriceerd, en dan van het een of ander kerkgenootschap is uitgezonden. En het is meestal in hen op te merken, daar zij doorgaans, gelijk de ledige vaten, veel gerommel hebben. Maar de vreeze des Heeren wordt aan en in die plaats niet gevonden, en spreken uit de hoogte. Een voorganger, al is hij juist geen predikant, moet met een bevredigd geweten kunnen zeggen met Paulus: ik roepe God tot een getuige, welke ik diene in mijn geest. Dat is voor hem een grote troost in leven en in sterven, en voor een gemeente hoogst nodig. Want buiten dat is hij een blinde leidsman, al heeft hij ook duizenden verleerd, want dan verstaat hij zijn roeping niet. Is hij dan leraar, hij kan geen herder zijn, want hij moet verslag kunnen geven van zijn bekering en omgang met de Heere. Buiten dat werk kan hij niet: want dan kent hij de Heere niet (Ex. 5:2).'

Kortom, een persoonlijke getuigenis van de persoonlijke omgang met de Heer was voor Meijerink belangrijker dan veel geleerde studie, en dit zal ook in zijn preken naar voren gekomen zijn. Behalve Hendrikus Meijerink stond ook Harm Welfing voor de groeiende groep toehoorders aan het Dwarsgat. Harm Hendrik Welfing, zoals hij voluit heette, was 3 maart 1822 geboren in de Zeeuwse stad Veere, als zoon van de militair Frederick Welfing en Johanna Maria Vosters. Hij kwam met zijn ouders naar het noorden en werd broodbakkersknecht in Dedemsvaart. Op 24 april 1846 trouwde Harm te Dedemsvaart met Jentje de Wolf, dienstbode te Dedemsvaart, geboren in Havelte. Harms ouders woonden toentertijd in Coevorden, waar zijn vader portier was. Harm en Jentje waren eerst lid van de Afscheiden gemeente van Dedemsvaart, waar Harm ouderling was, maar gingen over naar de plaatselijke Kruisgemeente. In 1860 werd het bevolkingsregister van de gemeente Avereest vernieuwd. Harm werd toen nog als Christelijk Afscheiden ingeschreven, wonend op huisnummer D 29b. Zijn op 23 november 1850 geboren dochtertje Geertien is 3 april 1861 overleden. Was het haar dood, die voor het gezin Welfing een ommekeer betekende? Harm Welfing begon te 'oefenen', preken. Hij was daar zo goed in, dat hij predikant zou willen worden. In 1862 had hij zich op de Algemene Vergadering van de Kruisgemeenten te Gouda aangeboden om tot de Heilige Bediening toegelaten te worden op artikel 8 van de kerkorde. Hij zou dan predikant kunnen worden op gebleken singuliere gaven. Maar men vond hem nog niet goed genoeg. Hem werd aangeraden zich vooral toe te leggen op meerdere vorming en ontwikkeling.

Het gezin Welfing, Harm, Jentje en de kinderen Frederik (geb.6-5-1847), Johannes (geb. 18-3-1852), Johanna (geb. 13-6-1857) en Egbertus (geb. 15-5-1863), werd per 16 mei 1865 uitgeschreven uit het bevolkingsregister van de gemeente Avereest, vanwege hun vertrek naar de gemeente Hoogeveen. Ze trokken naar het Hollandsche Veld, waar ze op huisnummer E 265 kwamen te wonen. Harm werd pas op 10 november 1865 in het bevolkingsregister van Hoogeveen ingeschreven. Zijn beroep was bakker en zijn religie was 'Afscheiden'. Dat Didericus van Leeuwen hem later veenarbeider noemt, hoeft hiermee niet in tegenspraak te zijn. Mogelijk oefende hij beide beroepen uit. Veel inwoners van de veengebieden hadden meerdere vormen van inkomen. Harm heeft zich nooit meer gemeld om een examen als predikant af te leggen. Hij was blijkbaar tevreden met zijn roeping als oefenaar, en verzorgde samen met zijn collega en broeder uit de Kruisgemeente van Avereest de geestelijke leiding aan de mensen rond het Dwarsgat. De arbeid van Meijerink en Welfing was zo

vruchtbaar, dat de boerenwoningen te klein werden. In 1867 werd hen een kerk ter beschikking besteld.

DE KERKSTICHTING VAN 1867

"De Heere bewerkte het hart van vervener K.J. Troost en een gebouw verrees!", zo luidden kort maar krachtig de woorden van Didericus van Leeuwen. Wat de motieven van Karst Jacobs Troost waren en of hij de enige was wiens hart werd bewerkt, wordt pas duidelijk als we ons verdiepen in de lokale ontwikkelingen, ten tijde van deze kerkstichting. Het geslacht Troost kwam kort na 1742 in het Hollandsche Veld wonen, op de noord-oostkant van het Hollandscheveldse Opgaande, aan het deel dat later werd herdoopt in Wolfsbos. Het ging om Roelof Jans Troost, schipper en klein vervener. Zijn zoon Klaas Roelofs Troost (1761-1823) woonde daar eveneens. Hij bouwde het vervenersbedrijfje uit en vanaf 1798 werd hij vermeld als mede-participant, wat inhield dat hij meer dan 25 morgen ondergrond en veen had. Het ging de familie voor de wind. Drie zonen van Klaas brachten het tot hoofd-participant, bezitters van minimaal 100 morgen ondergrond en veen. Alle drie zonen verhuisden van de velden naar het dorp Hoogeveen. Zoon Jacob Troost (1790-1854) was getrouwd met Hilligje Karst Sempel. Deze tak van de familie bleef extra bij de velden betrokken, doordat ze er niet alleen veel onroerend goed hadden, maar ook weer gingen wonen. Twee zonen van Jacob, te weten Roelof Troost (1825-1876) en Jan Troost (1841-1909), werden weer veldeling met de veldelingen.

Roelof Troost (1825-1876) was in 1851 nog schipper, wonend te Hoogeveen. Hij vestigde zich in 1852 in het Hollandsche Veld, op de kop van het Zuideropgaande, als brood- en koekbakker en winkelier. Het door hem en zijn vrouw Margaretha Brink gestichte bedrijf leeft voort in de supermarkt van Ten Hoeve. Roelof werd op 1 december 1852 diaken van de jonge Hervormde Gemeente van de velden. Hij had er in de loop der jaren meerdere taken. Door de aard van dit werk raakte hij intensief betrokken bij het wel en wee van de gewone man in de velden, vooral de gezinnen waarin het wee overheerste. In 1865 richtte hij samen met meester B. Veldkamp, ds. B.M. Post van Griethuisen van de Hervormde Gemeente en dokter Van Coevorden de Vereniging Hollandscheveld op, een vereniging ter behartiging van de plaatselijke belangen en ter bevordering van vooruitgang in het Hollandsche Veld op alle mogelijke gebieden. Een portret van Roelof Troost is niet bekend. Wel kennen we een signalement, opgemaakt toen hij moest loten voor militaire dienst, in 1844. Hij noemde zich toen vervener. Hij had een ovaal aangezicht, rond voorhoofd, lichtblauwe ogen, gewone neus en mond, ronde kin, donkerbruin haar en dito wenkbrauwen. Verder had hij geen opvallende kentekenen.

Roelof Troost had een broer Karst. Karst werd 15 april 1819 geboren, toen zijn ouders op Sloot woonden, aan het Zuidwolder Opgaande. Hij werd genoemd naar zijn grootvader, ouderling, vervener en gemeenteraadslid Karst Jacobs Sempel. Rond 1826 trok het gezin waarin Karst werd geboren naar het Haagje. Karst's signalement luidde, toen hij moest loten voor militaire dienst: rond aangezicht, rond voorhoofd, donkerblauwe ogen, stompe neus, gewone mond, ronde kin, donkerbruin haar en dito wenkbrauwen, en verder geen bijzondere kenmerken. Karst trouwde 18 augustus 1845 met Femmigje Everts Smit, geboren op 11 augustus 1827 als dochter van schipper Evert Alberts Smit en Grietje Berends Slot. Grietje Berends Slot was opgegroeid in de velden. Haar oom, Jan Booy Slot, gaf zijn naam aan de Jan Slotswijk. Karst en

Femmigje woonden aanvankelijk in 'De Huizen', de woningen aan de huidige Hoofdstraat van Hoogeveen. Vanaf ongeveer 1850 woonden ze aan de Molendijk, de zuidkant van de huidige Schutstraat. Ze hebben daar op zeker twee adressen gewoond. Karst overleed in 1877 in een volgende woning, bij het Schut. Karst Jacobs Troost was schipper, vervener, winkelier, commissaris van de schippersvereniging en oprichter van een scheeps-verzekeringsmaatschappij.

Er was wat betreft zijn behuizing afstand tot de velden, maar de afkomst, familiebanden en het grondbezit brachten deze streken doorlopend erg dichtbij. Als schipper en veeneigenaar kwam Karst regelmatig bij het Dwarsgat. Via zijn sociaal bewogen broer Roelof moet Karst Jacobs Troost volledig op de hoogte zijn geweest van wat er zich in de velden afspeelde. De geestelijke ligging van het gezin en die van tal van gezinnen rond het Dwarsgat moet ook dicht bij elkaar gelegen hebben. Karst en zijn vrouw Femmigje waren Nederlands Hervormd, maar twee zonen van hen zouden later predikant worden in de Gereformeerde Kerk. De conclusie moet zijn dat Karst Jacobs Troost en Femmigje Smit deel uitmaakten van dat deel van de Nederlandse Hervormde Kerk dat zich sterk aangetrokken voelde tot de oude Gereformeerde leer, die door veel moderne predikanten niet meer werd gebracht, maar zelf nog niet braken met hun kerk. Een positie waarin ook tal van gezinnen rond het Dwarsgat verkeerden.

De familie Troost bezat een groot stuk ondergrond en veen op de Jeulenwijk, beginnend aan de Riegshoogtendijk en doorlopend tot aan de oostgrens van de gemeente Hoogeveen, bij Nieuwlande. Dit stuk grond geeft aan hoe groot hun belangen in het Hollandsche Veld waren, maar blijft hier verder buiten beschouwing. Op de noordkant van de Brandligtswijk had de familie Troost eveneens een flinke lap grond liggen. Toen rond 1830 deze grond kadastraal werd vastgelegd, stond het perceel op naam van Roelof Troost en consorten. Deze Roelof Troost, een oom van Karst, werd in 1839 na een notariële scheiding persoonlijk eigenaar van de grond waarop later het kerkje zou worden gebouwd. In 1854 volgde een verkoop. Oom Roelof Troost verkocht de grond aan Karst en aan Jacob Troost, de vader van Karst. Jacob Troost stierf kort daarop, 2 november 1854. Het duurde tot 1867 voor er een nieuwe scheiding of overdracht van de grond in het kadaster werd opgenomen. Al die tijd was Hervormd ambtsdrager Roelof Troost, als erfgenaam van zijn vader, mede-eigenaar van de grond. Als het in 1867 tot een hernieuwde inschrijving komt, blijkt Karst Jacobs Troost alleen eigenaar geworden te zijn van het perceel op de noordkant van de Brandligtswijk en de oostkant van het Dwarsgat, waarop dat jaar een kerk is gebouwd. Het is duidelijk geen ontmoetingszaaltje dat later als kerk is gaan functioneren. Er werd kadastraal een kerk ingeschreven. Doordat de kerk werd gebouwd op ongedeelde familiebezit, dat daarna pas op naam van Karst opnieuw werd ingeschreven, kan de kerkbouw niet buiten Roelof Troost en de andere broers omgegaan zijn. Het zal zeker te maken hebben gehad met steun aan de plaatselijke arbeidersbevolking en begrip voor de oude Gereformeerde leer. Maar er was ook een groot zakelijk belang.

Volgens een overlevering, opgevangen uit de mond van Didericus van Leeuwen's kleinzonen, was het kerkje aan het Dwarsgat een geschenk 'van de baozen an de arbeiders'. Het was geen geschenk in de zin dat de eigendomsrechten werden overgedragen. Karst Jacobs Troost en zijn weduwe bleven eigenaar tot 1893. Het geschenk bestond hieruit, dat 'de baozen' ervoor zorgden dat er een gebouwtje kwam te staan, dat 'de arbeiders' konden gebruiken voor hun kerkdiensten. En dat was al

heel wat. Als er over ‘baozen’ gesproken wordt, is het een meervoudsvorm. Dit geeft aan dat het niet alleen Karst Jacobs Troost was, van wie het geschenk kwam. Als we dit combineren met de kadastrale gegevens komen we erop uit dat de gebroeders Troost gezamenlijk zorgden voor een kerkje. Dat dit gebouw op naam van Karst werd gezet, was een handige zet. Karst woonde buiten het gebied van de Hervormde Gemeente van het Hollandsche Veld en zou in tegenstelling tot zijn broers Roelof en Jan, de veldelingen, met de kerkstichting in zijn eigen kerkelijke gemeente geen moeilijkheden krijgen. Als we de kerkstichting zien in een bredere context, krijgen we de indruk dat dit een zet was waar nog meer ‘baozen’, grootgrondbezitters en veeneigenaren achter zaten. Het was een onderdeel van een strijd tussen de eigenaren van de gronden rond het Dwarsgat en de eigenaren van gronden rondom het Oostopgaande bij Nieuwlande, de familie Bruins Slot en consorten. De strijd ontbrandde door het werk van Jan Egberts Boertien, in de schuur van Karst Troost. De kerkgeschiedenis van het Dwarsgat, het huidige Elim, begon dan ook als schoolgeschiedenis.

SCHOOLSTICHTING AAN HET DWARSGAT?

"Gij spraakt van de Jeulenvijk. Blijven daar niet vele kinderen van onderwijs verstoken bij gebreke aan een behoorlijken weg?" Aan het woord is voorzitter J.D.Veegens, tijdens de veenenquete van 1891, waarbij de toenmalige regering zich op de hoogte stelde van de toestanden in de Nederlandse veengebieden. De vraag was één van de vele die gesteld werden aan de toen 51-jarige Jan Otto Hendrik Benjamins, turfgraver, wonend op de Brandligtswijk. De vraag naar de onderwijsvoorzieningen keerde in diverse interviews terug. Jan Otto Hendrik Benjamins had een zeer interessant antwoord op deze op het gebied rond de Jeulenvijk gerichte vraag: "Ja, en dan is er nog een bezwaar: sedert de wet op het lager onderwijs mag niemand zonder akte onderwijs geven. En nu hadden wij vroeger iemand, die zonder akte een 30 a 40 kinderen leerde, maar nu is er geen school en geen weg voor kinderen om naar school te gaan." Voorzitter Veegens ging gericht in op het nieuwtje: "Dat is dan toch zeker al heel wat jaren geleden, dat die persoon onderwijs gaf?" Het antwoord was: "Ja, maar het heugt mij nog best. Ik zelf heb nog van hem geleerd. Toen ik een kleine jongen was, wilde ik niet naar school, ik heb er later berouw van gehad en toen ben ik bij hem wat gaan leren." Daarmee was het onderwerp binnen de veenenquete verder afgesloten. Maar het brengt ons midden in de schoolstrijd, die gelijk op ging met de ontstaansgeschiedenis van het kerkje aan het Dwarsgat.

Het enige wat van de eerste school van het Dwarsgat (Elim) met zekerheid bekend is, is dat deze gehouden werd in een schuur van Karst Jacobs Troost. Dokter en schoolopziener Fekko Koerts Amshoff heeft dit illegale onderwijs doen staken, doordat hij meester Jan Egberts Boertien daarvoor aanklaagde bij het kantongerecht te Hoogeveen. Op 29 augustus 1865 vond een getuigenverhoor plaats inzake Jan Egberts Boertiens werkzaamheden. Op 19 september 1865 volgde een eindvonnis. Jan Egberts Boertien werd veroordeeld. Dit getuigenverhoor en de tekst van het eindvonnis zal heel wat concrete informatie bevat hebben. Helaas zijn beide teksten verdwenen. Een echo van de veroordeling kwam terug in de vergadering van de gemeenteraad van Hoogeveen van 6 november 1865. Daar werd een brief van meester Berend Veldkamp uit het Hollandsche Veld behandeld, met het verzoek een hulponderwijzer toe te wijzen, met een salaris van f 275, - per jaar. Het verzoek werd verworpen. Het

raadslid Jan Koster Pzn. brak tijdens de gesprekken over Veldkamps brief een lans voor de kinderen uit de omgeving van het Dwarsgat. We lezen erover in het verslag van deze vergadering in het "Weekblad voor Hoogeveen en omstreken" van zaterdag 11 november 1865:

"Het lid Koster wijst op de belangen der jeugd boven in het Hollandsche Veld, die het onderwijs op de staatsscholen niet kan bijwonen, terwijl het onbevoegden naar de wet verboden wordt in die leemte te voorzien. De voorzitter (burgemeester J.Oldenbandringh) wijst er op, dat de wet de aanstelling van een hulponderwijzer gebiedt; dat het intellectueel belang goed en voldoende onderwijs eist, en dat dit zijns inziens zwaarder moet wegen dan de uitgave van enig geld."

Tot zover dit citaat. De door de wet geboden aanstelling van een hulponderwijzer had betrekking op het verzoek van meester Veldkamp, dat daarop door de raad werd verworpen. Het goed en voldoende onderwijs, dat zwaarder zou moeten wegen dan het uitgeven van geld, had onder meer betrekking op Koster's inbreng. De raad ging er echter niet verder op in. Een week later drukte de zelfde krant, in de editie van zaterdag 18 november, een commentaar af:

"In de laatste raadsvergadering wees de heer Koster op de behoefte aan onderwijs voor de kinderen boven in het Hollandsche Veld. Wij juichen zijn denkbeeld, om in die behoefte te voorzien, toe en nodigen die heer uit een voorstel in die geest in te dienen. Misschien zou door een bijschool, zoals te Vries, aanvankelijk aan het verlangen kunnen voldaan worden."

Ook de schoolinspectie ging zich ermee bemoeien. Op 8 november 1865 schreef schoolinspecteur Nassau een brief aan de burgemeester en wethouders van de gemeente Hoogeveen:

"Na ontvangen bericht van de ambtenaar bij 't O.M., Cantongerecht Hoogeveen, omtrent de veroordeling van E.Boertien, wegens onbevoegd schoolhouden, heb ik van de schoolopziener 4de district Drenthe omtrent deze zaak de mogelijke inlichtingen verzocht. Uit zijn antwoord is mij gebleken, dat het aantal onderwezenen door Boertien vrij aanzienlijk was: een vijftigtal. Dit brengt mij op 't vermoeden, dat er in die streek, door de grote afstand van de naaste openbare school, of hoe dan ook, niet voldoende van overheidswege in 't onderwijs is voorzien, en ambtshalve, heb ik d'eer, deze opmerking aan d'overweging van 't Gemeentebestuur te onderwerpen, met verzoek, enige inlichtingen dienaangaande te mogen ontvangen."

De naam van de onderwijzer was hier verkeerd weergegeven. De boodschap was echter duidelijk. Nadat dit onderwijs door de veroordeling van Boertien onmogelijk was gemaakt, begonnen ook Karst Jacobs Troost en de Hoogeveense arts dr. F.K. Amshoff, eveneens eigenaar van grond en veen bij het Dwarsgat, bij de gemeente Hoogeveen druk uit te oefenen om wat te doen aan de behoefte aan onderwijs rond het Dwarsgat. In 1866 was er voor B&W voldoende informatie en betrokkenheid om tot handelen over te gaan. Op de gemeenteraadsvergadering van 18 september 1866 gaf de raad B&W machtiging voor het laten maken van een bestek, een tekening en een begroting van de kosten, voor een nieuwe school. Deze zou moeten komen te staan op de grens van een van de wijken, uitlopende op de grensscheiding van de gemeente Hoogeveen met die van Oosterhesselen, Dalen en Coevorden. Ergens bij het huidige Nieuwlande. Dat was dus duidelijk niet de plaats waar Jan Egberts Boertien had les gegeven. Tegen dit voorstel was raadslid Zwiers. We zullen nog meer van hem horen.

Zwiers had andere plannen, meer in de lijn van de bevolking van het Dwarsgat. Bijna een jaar later is de gemeente nog niet klaar met de voorbereidingen van de nieuwe school. Op het eind van de gemeenteraadsvergadering van 16 juli 1867 vroeg Zwiers weer aandacht voor de jeugd van het Dwarsgat. Zwiers *'vestigt de aandacht op de grote behoefte aan schoolonderwijs in sommige streken van het Hollandscheveld en acht het nodig dat door tussenkomst van de Inspecteur van het Lager Onderwijs worde getracht voor de gemeente een hulponderwijzer te bekomen, ten einde deze althans aanvankelijk gedurende de aanstaande wintermaanden in die behoefte (te) kunnen voorzien, door onderwijs te geven in een woning, toebehorende aan K.J. Troost, welke beschikbaar is en gevoeglijk voor school zal kunnen worden ingericht. De voorzitter (burgemeester Oldenbandring) brengt in herinnering dat een voorstel tot het bouwen van een school op een der wijken van 't Hollandscheveld bij de Raad aanhanging is gemaakt, dat een bestek daarvoor nagenoeg gereed is en in een volgende vergadering zal kunnen worden aangeboden, dat echter die school bij aanneming van het voorstel tegen de aanstaande winter niet gereed kan zijn, zodat ZijnEerwaarde wenselijk acht het voorstel van 't lid Zwiers in overweging te nemen en aan Burgemeester en Wethouders op te dragen dienaangaande een onderzoek in het werk te stellen en daarna de Raad te dienen van rapport. Dienovereenkomstig wordt besloten.'*

Verveners bouwden wel arbeiderswoningen voor hun veenarbeiders, maar deze waren niet zo groot dat ze een school konden herbergen. Met de woning van K.J.Troost, beschikbaar en in te richten als school, moet het kerkje bedoeld zijn. Daarmee is deze tekst van 16 juli 1867 de eerste vermelding van wat later als het Van Leeuwenkerkje bekend zou worden. Drie maanden later werd de nieuw te bouwen school daadwerkelijk op de agenda geplaatst. Dit niet alleen omdat B&W nu zover waren. Ook Gedeputeerde Staten van Drenthe zetten de gemeente onder druk, daarin gestimuleerd door goed gemotiveerde brieven van belanghebbenden van rond het Dwarsgat. Op 15 oktober 1867 werd in de gemeenteraad voorgelezen "een missive van Gedeputeerde Staten van Drenthe d.d. 26 september jl. no. 65, houdende uitnodiging om met het oog op de voorgenomene stichting van een school op een van de wijken van Hollandscheveld over te gaan tot de wijziging van de in deze gemeente bestaande regeling van het Lager Onderwijs, en de aanbieding ter goedkeuring van het wijzigingsbesluit te doen vergezeld gaan van een schetstekening waarop zowel de bestaande scholen te Hollandscheveld als de plaats waar de nieuwe school zal gebouwd worden zijn aangewezen."

De 'in deze gemeente bestaande regeling' was onder meer vastgelegd in de schoolorde, goedgekeurd in de raadsvergadering van 20 januari 1863. Deze schoolorde was een soort huishoudelijk reglement, waarin taken en verantwoordelijkheden van de gemeente en haar onderwyzend personeel waren vastgelegd. We lezen er bijvoorbeeld in dat de gemeente Hoogeveen opgedeeld was in zes schooldistricten, waarvan twee in het Hollandse Veld. Het 'Vierde District' was dat van hoofdonderwijzer meester Berend Veldkamp, van de school bij de Hervormde kerk. De grenzen van dit district waren als volgt omschreven:

"1. Vanaf het huis, thans bewoond door A.K.Koster, Wijk A no. 131, tot de zogenaamde Schutswijke. 2. Van daar, aan de overzijde terug, tot en met het huis, thans bewoond door de Weduwe P.J. Christ, Wijk A no. 486. 3. Vervolgens vanaf de 31ste Wijk, enz. op de streek het Krakeel, beginnende met het huis, thans bewoond

door B.Zwiggelaar, Wijk C no. 443, tot en met het huis, thans bewoond door A.Eggen, Wijk C no. 497a."

Het Vijfde District was dat van hoofdonderwijzer meester Roelof Raak, van de school aan het Zuideropgaande. Zijn schooldistrict was het "bovenste gedeelte van het Zuider Opgaande, beginnende en eindigende bij de zogenaamde Schutswijke in het Hollandsche Veld." De kinderen van het Dwarsgat van de Jeulenwijk moesten naar de school van meester Raak, wilden ze onderwijs ontvangen. In de beschrijving van de schooldistricten is echter helemaal geen rekening met hen gehouden. Ze woonden in geen geval aan het bovenste gedeelte van het Zuider Opgaande. De beschrijvingen van de schooldistricten laten zien dat de gemeente Hoozevee een flink deel van het Hollandsche Veld was 'vergeten'.

Terug naar de vergadering van de gemeenteraad van 15 oktober 1867. Naar aanleiding van de brief van Gedeputeerde Staten werd gelezen een door B&W aangeboden *"Concept besluit, waarbij de voormelde regeling in zover wordt gewijzigd, dat het getal scholen, in plaats van zes, wordt bepaald op zeven, terwijl de jaarwedde van de onderwijzer aan de nieuw te bouwen school wordt vastgesteld op f 300,-. Gehoord het voorstel van Burgemeester en Wethouders bij monde van de voorzitter om als plaats waar de nieuwe school zal worden gesticht aan te wijzen de zuidkant van het Oostopgaande, in de nabijheid van de scheiding met de gemeente Oosterhesselen, en daarna het ontwerp dadelijk in behandeling te nemen. Gehoord de discussie waaruit blijkt, dat de meningen van de leden omtrent de plaats voor de stichting van de nieuwe school zeer uiteenlopen, terwijl de door burgemeester en Wethouders overlegde schetskaart ter bepaling daarvan te onvolledig wordt geacht, stelt het lid Berkenbosch voor, de school te stichten op de Prieswijk. Gehoord de heer Van der Lelij, bezwaar makende tegen de bepaling van de jaarwedde van de onderwijzer aan de nieuwe school, welke minder zou bedragen dan die van de laagst bezoldigde van de tegenwoordige hoofdonderwijzers en gelijk (zou) staan met die van de hulponderwijzers in deze gemeente; Is besloten: De behandeling van dit onderwerp te verdagen tot de volgende vergadering, welke wordt bepaald op vrijdag de 18de oktober eerstkomende. Aan Burgemeester en Wethouders op te dragen om in verband met het voorstel omtrent de plaatsing van de school een meer volledige schetstekening over te leggen."* Einde citaat.

Een gedeelte uit de notulen van de vergadering van vrijdag 18 oktober 1867: *"Aan de orde wordt gesteld, de in de vorige vergadering verdaagde behandeling van het concept-besluit tot wijziging van het plan van regeling van 't lager onderwijs in deze gemeente, met het oog op de voorgenomen stichting van een school op een van de achtergelegen wijken van Hollandscheveld. Alvorens echter daartoe over te gaan wordt overeengekomen om de plaats te bepalen, waar de nieuwe school zal worden gesticht, welke plaats in het ontwerp oningevuld is gebleven. Het voorstel van Burgemeester en Wethouders strekkende om de zuidkant van het Oostopgaande aan de scheiding met de gemeente Oosterhesselen als plaats van de stichting aan te wijzen wordt met 3 tegen 3 stemmen verworpen. Voor de leden Bruins Slot, Scheltens en Oldenbandringh. (= de beide wethouders en de burgemeester.) De leden Berghuis en Tonckens verenigen zich met het in de vorige vergadering door het lid Berkenbosch gedane voorstel, in zoverre dat zij de school niet bepalen op de Prieswijk, maar ongeveer op het middenpunt van de gezamenlijke wijken van het Hollandscheveld vanaf (het) Rechttuit tot en met (de) Jeulenwijk wenssen te hebben gebouwd. Het lid Zwiers geeft in overweging de school te bouwen op de hoogte van een der dwarsgaten*

of dwarswijken, bijvoorbeeld op het Dwarsgat van Prieswijk, en niet op het einde van de wijk aan de grensscheiding van de gemeente, omdat men dan gevaar zou lopen minder te voorzien in eigen, dan wel in een ander zijn behoefte en voor een naburige gemeente te bouwen. Nadat het lid Berkenbosch zijn voorstel in de zin door de heren Berghuis en Tonckens aangegeven had gewijzigd, wordt door de voormelde leden voorgesteld te bepalen, dat de nieuwe school zal worden gesticht tussen de Schutswijk en de Brouwerswijk, op het eind van de wijken. Dit voorstel, in stemming gebracht, wordt aangenomen met 9 tegen 2 stemmen. Tegen de leden Zwiers en Scheltens.

Het ontwerp tot wijziging van de regeling komt nu in behandeling. Het lid Van der Lelij toont aan dat de voorgestelde bezoldiging van de onderwijzer aan de nieuwe school, f 300,- en f 25,- voor gemis van vrije woning, is beneden de laagst bezoldigde van de tegenwoordige hoofdonderwijzers en ongeveer gelijkstaand met die van de hulponderwijzers in deze gemeente. Hij vindt die bezoldiging te gering en, in aanmerking genomen het aantal van 100 kinderen die verondersteld worden de school te kunnen bezoeken, tevens onbillijk in verhouding met de bezoldiging van de hoofdonderwijzer aan de school van het Zuideropgaande, en stelt daarom voor artikel 6 en 7 van het ontwerp dus te wijzigen, dat aan de onderwijzer van de nieuwe school zal worden toegekend een jaarwedde van f 400,-, benevens vrije woning, welke een en ander ook door de onderwijzer van het Zuideropgaande wordt genoten. De heren Rahder en Tonckens ondersteunen op de zelfde gronden dit voorstel. Eerstgenoemde ziet in de voorgestelde karige bezoldiging een slechte waarborg voor het geven van behoorlijk voldoende onderwijs, terwijl laatstgemeld lid vreest dat daarvoor geen geschikt persoon aan het hoofd van de school zal worden bekomen.

De voorzitter verdedigt het voorstel van Burgemeester en Wethouders op grond dat de nieuwe school moet geacht worden gelijk te staan met de scholen van vele gehuchten in plattelandsgemeenten, waar de bezoldiging in de regel nog geen f 300,- bedraagt, terwijl de onderwijzer als schadeloosstelling voor gemis van een woning altijd de vaste som van f 25,- wordt toegekend. Met het oog op dusdanige scholen, die 's winters wat talrijker, in de zomer daarentegen slecht worden bezocht is de jaarwedde een schadeloosstelling voorgedragen, welke later, bij gebleken ongenoegzaamheid altijd zullen kunnen worden verhoogd. Nadat de heren Van der Lelij en Rahder de argumenten van de voorzitter hadden bestreden, en het ontoereikende van de jaarwedde nader (hadden) aangetoond, welke niet met het verkeerde voorbeeld van andere gemeenten kon worden verdedigd, (en) het lid Zwiers zich daarentegen met de voordracht van Burgemeester en Wethouders had verenigd, op grond dat de voorgestelde beloning voldoende was om een onderwijzer te krijgen, geschikt om in de mindere behoefte aan onderwijs van de bevolking van de veldstreken te voldoen, worden de voorstellen van de heer Van der Lelij tot wijziging van artikel 6 en 7 van het ontwerp, gelijk hiervoor is aangegeven, achtereenvolgens aan de stemming onderworpen en met 7 tegen 4 stemmen afgewezen. Voor de leden Carsten, Van der Lelij, Tonckens en Rahder. Hierna wordt het ontwerp zelf in stemming gebracht en onveranderd vastgesteld....." Tot zover het citaat uit de gemeenteraadsnotulen van vrijdag 18 oktober 1867.

Kortom, er komt geen school aan het Dwarsgat van de Jeulenwijk, maar tussen de Schutswijk en de Brouwerswijk, op het eind van de wijken (nu Nieuwlande) en de onderwijzer zal het moeten doen met een jaarsalaris van f 300,- en f 25,- als

vergoeding omdat er geen onderwijzerswoning voor hem wordt gebouwd. Als de discussie alleen over het onderwijs zou gaan, was hij snel beëindigd geweest. In de omgeving rond het Dwarsgat was de nood het grootst. Voor de grondeigenaren, in de gemeenteraad vertegenwoordigd, ging het echter niet alleen om de belangen van de leerlingen, maar ook over het welzijn van de eigen arbeiders en de waarde van het eigen bezit. De ondergronden waren na het verwijderen van het veen, de turf, vrijwel waardeloos geworden. Als een streek voorzieningen zou krijgen in de vorm van een school en een kerk, zou dit kolonisten aantrekken, werd er waardeloze heide ontgonnen en in cultuur gebracht, en zouden de grondprijzen gaan stijgen. Op 18 oktober 1867 viel het besluit van de gemeenteraad uit in het voordeel van Nieuwlande. De plaats van de school leek een na voldoende discussie verworven compromis te zijn, maar het was een voor de jeugd onbruikbaar compromis, dat vooral goed was voor de grondeigenaren van de gebied van het huidige Nieuwlande. Er kwam een reactie van de grondeigenaren van rond het Dwarsgat:

"Geven met verschuldigde eerbied te kennen de ondergetekenden, bewoners en eigenaars van Jeulenwijk en omstreken; dat zij met leedwezen hebben vernomen, het besluit van de Raad om een school te bouwen op de grenzen der Gemeenten, tussen de Brouwers- en Schutswijk, een plaats die bijna onbewoond is;

dat wel is waar de bewoners van 't Oostopgaande daardoor enigszins zullen gebaat worden, doch dat het getal schoolgaande kinderen aldaar zeer gering is, in vergelijking met het getal dat op Jeulenwijk en omstreken gevonden wordt, terwijl de kinderen, die van genoemde school gebruik kunnen maken, voor 't merendeel nog in de gemeente Oosterhesselen wonen;

dat het wel te voorzien is, dat de streek, waar thans 't plan bestaat een school te bouwen, in vervolg van tijd meer bewoond zal worden, en er alsdan behoefte aan een school zal ontstaan, doch die behoefte op dit ogenblik volgens de innige overtuiging van de adressanten minder, oneindig minder dringend is, dan die, welke er op Jeulenwijk bestaat, waar op dit ogenblik, zoals uit de hierbij gevoegde lijst blijkt, 79 kinderen gevonden worden van 5-12 jaar, onder de gemeente Hoogeveen behorende, die geheel en al van onderwijs verstoken zijn, terwijl dat getal in de omtrek van de plaats, waar 't plan is een school te bouwen voorzeker 20 niet te boven zal gaan;

dat daarenboven aan of in de nabijheid van de Jeulenwijk, buiten de gemeente, volgens nevenstaande lijst nog 13 kinderen gevonden worden van 5-12 jaar (welk getal jaarlijks staat vermeerderd te worden), die tevens van een school op Jeulenwijk gebruik zouden kunnen maken, alzo in 't geheel 92 kinderen;

dat voorts de uitbreiding en aanbouw op Schutswijk en Oostopgaande hoofdzakelijk buiten de grenzen der gemeente plaats heeft, zodat de daar te bouwen school bijna geheel zou strekken ten behoeve van kinderen uit een andere gemeente, die er nu nog niet zijn;

dat het iedereen, die enigszins met de plaatselijke gesteldheden dezer streken bekend is, duidelijk zal zijn, dat de kinderen van Jeulenwijk en omstreken niet dan hoogstmoelijk de school van de onderwijzer Raak langs wijken en over vonders kunnen bezoeken, bij een afstand op 't naast van 40 minuten gaans, doch tevens onmogelijk gebruik kunnen maken van de te bouwen school, die alleen door omwegen langs wijken en over vonders te bereiken is, welke vonders daarenboven door particulieren zonder enig toezicht onderhouden, maar al te zeer in een

betreurenswaardige toestand verkeren, terwijl de afstand hemelsbreed op 't kortst een half uur gans zal bedragen;

dat bovengenoemde 79 kinderen niet alleen in de gemeente wonen, maar ook binnen een kring van een half uur gaans in doorsnede;

dat adressanten het besluit van de Raad om bovengenoemde redenen niet alleen onbillijk, maar ook in strijd achten met art. 16 van de wet op 't lager onderwijs; waarom zij zich dan ook niet met genoemd besluit kunnen tevreden stellen, tenzij men bepaalt dat ook op Jeulenwijk een school gebouwd wordt;

dat echter adressanten vooronderstellen, dat het merendeel der leden van de Raad onkundig zijn met het terrein van deze streken, terwijl zij, die voorlichting in deze gegeven hebben, hoofdzakelijk eigenaren zijn van gronden op 't Oostopgaande, Schutwijk en omstreken en met voorbijzien van de belangen der bewoners van Jeulenwijk, die hunner eigen onderhorigen (zo tegenwoordige als toekomstige) hebben voorgestaan,

Redenen waarom de ondergetekenden de Raad eerbiedig en dringend verzoeken:

1. Terug te komen van 't bovengenoemd besluit en de te bouwen school te plaatsen op Jeulenwijk of een tweede school te bouwen op Jeulenwijk.

2. Voorlopig te voorzien in de grote behoefte aan onderwijs, door 't aanstellen van een onderwijzer of kwekeling tot het geven van onderwijs in het bij de Raad bekende gebouw van Karst Troost.

'T Welk doende

Hollandscheveld 7 december 1867

Jan Blanken Gzn H.R.Guichelaar

R.de Jonge Bzn J.J.Pol

Jan Blanken Kzn H.Kroezen

R.ten Oever Roelof Troost

H.Ymker Dzn R.B.Bakker

Dr.Amshoff Jan Troost Jbz

Joh.Bremer Klaast Troost

H.Masselink K.J.Troost

Jb.Troost

Het was krasse taal, die wel degelijk effect had, maar geen oplossing bracht voor de problemen van het Dwarsgat. Het voorstel tot tijdelijke aanstelling van een onderwijzer in het gebouw van Karst Troost, het latere Van Leeuwenkerkje, was gelijk aan wat het raadslid Zwijs ook al had voorgesteld. De brief werd even aangeroerd op de gemeenteraadsvergadering van 19 december 1867. Er werd een commissie ingesteld om meer gegevens en advies te krijgen. In de

gemeenteraadsvergadering van 16 juni 1868 werd de brief besproken en werden de conclusies van de commissie gehoord. De commissie was van mening dat het 'lokaal van Troost', het kerkje dus, niet voldeed aan de eisen die aan een school moesten worden gesteld, en ook niet als zodanig was ingericht. Logisch, want het was bedoeld als kerk. Voor de commissie was dit echter ook een reden om er niet tijdelijk een onderwijzer of kwekeling aan het werk te stellen. Verder werden er motieven aangedragen om niet van het oorspronkelijke besluit af te wijken en vast te houden aan schoolstichting op Brouwers- of Schutswijk. Op één persoon na, raadslid Zwiers, schaarde de hele gemeenteraad zich achter de conclusies van de commissie. Zo redden de leden hun eigen gezicht en dat van de lobbyende invloedrijke eigenaren van gronden rondom het Oostopgaande, bij Nieuwlande. De school zou dáár gebouwd moeten worden. Maar men ging nooit tot uitvoering van dit besluit over.

DE VOOR- EN TEGENSTANDERS

Wie waren de eigenaren van de gronden rond het Oostopgaande, en het daaruit gegraven Dwarsgat, ten oosten van de gemeente Hoogeveen? Oorspronkelijk maakten ze met hun gronden deel uit van de Zwindersche Veencompagnie. Deze werd in 1861 omgezet in een nieuwe compagnie, die zich uitsluitend bezig ging houden met de exploitatie van het Oostopgaande en het daarbij horende Dwarsgat. Voor alle duidelijkheid: dit Dwarsgat in de omgeving van Nieuwlande is dus een ander Dwarsgat dan dat waaraan het kerkje van 1867 werd gebouwd. De namen van de grondeigenaren van de Compagnie tot exploitatie van het Oostopgaande waren per 17 februari 1863: Jan Bruins Slot Wzn (13,56), Harm Bruins Slot Wzn (68,18), Roelof Berkenbosch (12,26), Warner Bruins Slot Wzn (39,35), Pieter Bruins Slot Wzn (25,17), Mr. L. Carsten (7,98), Jan Wessels Boer (7,25), E.Warmels (2,48), Joh. Wessels Boer (1,60), J.Brinks Paalman (0,74) en J.Veldman Boer (0,86). Samen bezaten ze 179,5 bunder ondergrond en veen. De getallen achter de namen geven weer hoeveel bunder ieder voor zich had. We zien de familie Bruins Slot in deze compagnie zwaar overheersen. Deze familie zou bij schoolstichting te Nieuwlande er het beste afkomen.

In de periode 1864-1867 was Jan Bruins Slot Wzn 'baas', administrateur, van de nieuwe compagnie. De administrateur was tevens penningmeester van de compagnie en verrichtte alle voorkomende werkzaamheden. Hadden de Bruins Slotten alleen bezittingen in deze compagnie gehad, dan was hun invloed in de gemeente Hoogeveen beperkt gebleven. Ze hadden echter ook honderden bunders ondergrond in de gemeente zelf in bezit. Jan Bruins Slot Wzn (1815-1903) was door de grootte van zijn bezit mededirecteur geworden van de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen. Zijn politieke leven was even succesvol. Hij was zowel in 1866 als in 1867, toen de discussies rond de school aan het Dwarsgat speelden, lid van de gemeenteraad van Hoogeveen. Hij was toentertijd tevens wethouder. Tijdens alle gemeentelijke discussies over het wel en wee van de jeugd uit de afgelegen delen van het Hollandsche Veld zat hij met dubbele petten op mee te praten, aangezien het eveneens ging over eigen belangen. We proeven het in het laatste deel van de weergegeven brief van 7 december 1867, waarin aangegeven werd dat de raad verkeerd werd voorgelicht.

Als wethouder kon Jan Bruins Slot Wzn direct invloed uitoefenen op de totstandkoming van de voorstellen aan de raad. B&W komen als eenheid naar voren, als deze voorstellen in de gemeenteraad verdedigd moeten worden. Halen ze het niet,

en volgt er een discussie op basis van motieven, dan lijken B&W meer verdeeld te worden. We zien dit gebeuren tijdens de geciteerde bijeenkomst van de gemeenteraad van vrijdag 18 oktober 1867. Er gebeurde namelijk gedurende de discussie iets opmerkelijks. Het voorstel van burgemeester mr. Jan Oldenbandringh en de wethouders Jan Bruins Slot Wzn. en Hendrik Camping Scheltens hield in dat de nieuwe school gebouwd zou moeten worden op de zuidkant van het Oostopgaande aan de scheiding met de gemeente Oosterhesselen. Dat was het gebied dat we nu kennen als Nieuwlande, waar de bezittingen van de familie Bruins Slot lagen. Dit voorstel van B&W haalde het niet, hoewel B&W het zelf bleven steunen. Als daarna een tegenvoorstel komt, valt de eenheid binnen B&W uit elkaar. Wethouder Bruins Slot en burgemeester Oldenbandringh steunen schoolstichting elders te Nieuwlande en wethouder Scheltens gaat daarmee niet akkoord. Scheltens en Zwijs zijn de enige tegenstemmers tegen het uiteindelijke raadsbesluit, wat overigens nog niet wil zeggen dat Scheltens helemaal aan de kant van Zwijs zou staan. Diens voorstel om de school aan een ander dwarsgat te bouwen, ergens tussen het dwarsgat van Nieuwlande en het dwarsgat van Elim, werd namelijk niet in stemming gebracht, zodat we niet weten hoe Scheltens daar over dacht.

De weergegeven brief van 7 december 1867 was geschreven door Hendrik Roelofs Guichelaar, die vaker over de schoolzaken naar zowel de gemeente Hoogeveen als naar Gedeputeerde Staten van Drenthe schreef. Hendrik Roelofs Guichelaar woonde aan het Dwarsgat en ook de mensen die hun naam onder de zijne zetten, Jan Pol en H. Kroezen, woonden in de omgeving van het kerkje. Het beschikbaar stellen van het kerkje voor onderwijsdoeleinden kan niet buiten de gebruikers van het kerkje omgegaan zijn. In voorkomende gevallen is het niet meer dan voor de hand liggend dat ook deze mensen gevraagd werden hun handtekening onder een verzoek daartoe te zetten, om sterk te staan bij de gemeenteraad. Waarschijnlijk waren Hendrik Roelofs Guichelaar, Jan Pol en H. Kroezen ook betrokken bij de gemeente-in-wording van het Dwarsgat. Waren ze misschien lid van het toenmalige kerkbestuur? Deze mannen en alle andere ondertekenaars van de brief waren de 'baozen' uit de overlevering, die ervoor hadden gezorgd dat het kerkje er in 1867 was gekomen. Helaas ontbreken de gegevens over de wijze waarop iedereen hoofdelijk bijdroeg. Maar of ze de kerk nu gezamenlijk hebben betaald of dat Karst het leeuwendeel bijdroeg, terwijl de anderen zorgden voor een flinke lobby om binnen hun eigen netwerken steun voor zijn daad te krijgen, dat doet er eigenlijk niet toe. De 'baozen' zorgden ervoor dat de kerk er gekomen is!

In de belangenstrijd binnen de gemeente Hoogeveen konden deze mensen alleen een beroep doen op het gezonde verstand van B&W en de gemeenteraad. In politiek opzicht hadden de mensen niets te vertellen. Politieke macht lag vooral bij de tegenpartij, die deze macht ook gebruikte, ook al maakten de cijfers duidelijk dat de school redelijkerwijs maar op één plaats gebouwd zou kunnen worden: aan het Dwarsgat. Er ontstond een patstelling, waardoor het gemeentebestuur uiteindelijk besloot om af te zien van schoolstichting, waar dan ook. Doordat niet alleen naar het belang van de kinderen werd gekeken, moesten nog honderden kinderen opgroeien zonder voldoende onderwijs, totdat in 1903 door particulier initiatief, een christelijke schoolvereniging ('Het Mosterdzaad') deze leemte rond het Dwarsgat in ging vullen. Tijdens deze belangenstrijd deden de 'baozen' van rond het Dwarsgat datgene waar de overheid geen zeggenschap over had en gingen over tot kerkstichting. Ook dit was een manier om de plaatselijke gemeenschap te dienen, en de omgeving aantrekkelijker te

maken voor nieuwe kolonisten. Wat hun motieven ook precies geweest mogen zijn, de bevolking van het Dwarsgat voer er wel bij.

Jan Blanken Gzn. (1836-1925) was aanvankelijk getrouwd met Aaltje IJmker (1834-1873) en daarna met Hendrikje Smit (1854-1908). Jan Blanken Gzn. overleefde door zijn hoge ouderdom alle andere stichters, en het kerkje zelf. Toen hij stierf was het kerkje een dubbele woning geworden. Jan Blanken Kzn. (1836-1885) was getrouwd met Geesje Troost (1836-1908), een zuster van Karst Jacobs Troost. Roelof Berends Bakker (1823-1890) was getrouwd met Femmigje Troost (1829-1907), eveneens een zuster van Karst Jacobs Troost.

Dokter Amshoff bleef als armendokter voor het Hollandsche Veld verantwoordelijk in de jaren dat de artsenpraktijk in de streek zelf vacant was. Daaraan heeft hij uiteindelijk geen goede naam overgehouden. We lezen mee in de brief van de Vereniging Hollandscheveld van 18 februari 1887 aan de gemeenteraad van Hoogeveen, waarin deze meldde: ‘.....dat het tegenwoordig voor verreweg de meeste bewoners der veldstreken haast ondoenlijk is, geneeskundige hulp te bekomen, wegens de daaraan verbonden kosten, terwijl in gevallen waarin die verleend wordt, geruime tijd moet verlopen eer men de voorgeschreven medicijnen in gebruik kan nemen. Nu wordt wel voor on- en mogelijk ook voor minvermogenden gratis geneeskundige behandeling toegestaan, maar de tegenwoordige plaatselijke geneesheer maakt zich daar op een zeer gemakkelijke manier af, zoals uit het volgende feit blijkt: Een kind van Wessel Doldersum op Barswijk overleed, naar men meent aan keelziekte, terwijl een tweede kind door de zelfde ziekte werd aangetast. Dr. Amshoff, geroepen zijnde om het overlijden te constateren en geneeskundige hulp te verlenen aan het tweede kind, geeft een bewijs van overlijden en tevens medicijnen voor de zieke, zonder persoonlijk onderzoek. Het tweede kind sterft en het derde wordt aangetast. Dr. Amshoff geeft andermaal een bewijs van overlijden af en zegt, dat de zieke van de zelfde medicijnen moet innemen, en men hem maar eens bericht moet brengen.’ De vereniging greep dit aan om bij de gemeente Hoogeveen erop aan te dringen het salaris van de eigen arts van het Hollandsche Veld te verhogen, opdat de vacature, ontstaan door het vertrek van dokter Cohen, zo snel mogelijk ingevuld zou worden.

DE KRUISGEMEENTE VAN HET HOLLANDSCHE VELD

Hoe zag het kerkje aan het Dwarsgat eruit? Bouwtekeningen en foto's van het kerkje ontbreken. Er zijn wel aantekeningen uit 1920, toen het kerkje werd verbouwd tot een dubbele arbeiderswoning, door de Hollandscheveldse aannemer Jan ten Kley (1884-1965). De aantekeningen waren nodig voor het verkrijgen van een vergunning voor de verbouwing. Aannemer en amateur-historicus Lammert Wimmenhove heeft getracht op basis van deze aantekeningen de dubbele woning te reconstrueren en kon - aangezien de hoofdvormen gelijk waren gebleven - op basis daarvan een inschatting maken van het uiterlijk van het kerkje. De aantekeningen bleken echter misleidend te zijn, toen de eerste foto's van de dubbele woning bekend werden. Hoewel de foto's slecht zijn of nogal onduidelijk (ze tonen het pand op de achtergrond van familiekiekjes van de tegenover wonende familie Santing) geven ze voldoende informatie om zekerheid te krijgen over het uiterlijk van de dubbele woning. Een luchtfoto van de RAF van 22 maart 1945 toont het pand van boven, uiterst klein, maar geeft wel weer een mooi beeld van de omgeving. Wimmenhove's gegevens uit de aantekeningen van Jan ten Kley en de gegevens van de foto's werden verwerkt tot een nieuwe serie schetsen van het kerkje.

Het kerkje had zijmuren van 2,75 meter hoog, van binnen een open kap en een zaalruimte van 9 bij 5,3 meter. In het zaaltje stonden banken opgesteld, goed voor naar schatting 80-100 mensen. Op de vloer lagen rode en blauwe vloertegels, om en om gelegd, als velden van een dambord. Tegen de noordmuur stond een kachel, waar omheen tijdens zondagsschool en catechisaties in de koude de leerlingen zaten. De preekstoel van het kerkje was waarschijnlijk een eenvoudig laag podium, met daarop een houten opbouw, waarop de bijbel en te lezen teksten konden worden gelegd. Waarschijnlijk stonden aan weerszijden daarvan twee schuine banken, voor de kerkeraad en het latere kerkbestuur. Het gebouwtje stond oostwaarts gericht en had in de zuidgevel vier flinke ramen, waardoor de kerk op natuurlijke wijze verlicht werd. Het kerkje kon betreden worden door een dubbele deur op de westzijde. Eén van de foto's toont de westgevel en laat zien dat daar een brede opening was, die bij de verbouwing naar dubbele woning werd dichtgemetseld. Boven deze dubbele deur zal een venster hebben gezeten, bij de verbouwing van 1920 veranderd in een luik, om op de nieuw gelegde zolder te kunnen komen. Op het dak van het gebouwtje lagen pannen. Aannemelijk is dat op de noordkant van het gebouwtje een afdak of een schuurtje heeft gestaan voor de gestookte turf. Op de zuidkant, langs de wijk, tonen de foto's van rond de Tweede Wereldoorlog drie grote bomen, waarschijnlijk eiken. Ze zijn zo groot, dat ze van ver voor 1920 moeten zijn geweest, en ook al bij het kerkje hebben gestaan. In dit gebouwtje werd in 1867 voor het eerst door de gemeente-invoering van het Dwarsgat gekerkt. Helaas ontbreken gegevens over de eerste dienst.

In 1868 werd in het kerkje aan het Dwarsgat een gemeente geïnstitueerd. Wat is de wettige weg tot het stichten van een gemeente? Deze vraag werd gesteld door de Synodale Commissie tijdens de Synodale Vergadering van de Gereformeerde Kerk in Nederland, op de eerste zittingsdag, 9 juni 1868. Het antwoord van de vergadering was: 'Elke leraar, tot het stichten van een gemeente aangezocht, handele naar Artikel

38 van de Synode van Dordrecht'. Aanwezig op deze vergadering was ook ds. P.J.Korbee uit Zwartsluis. Hij wist wat hem in voorkomende gevallen te doen stond. In het artikel werd duidelijk gemaakt dat de classis erover moest oordelen of daadwerkelijk tot het stichten van een gemeente over gegaan kon worden. Waarom het na de kerkstichting aan het Dwarsgat in het Hollandsche Veld nog een jaar moest duren, voordat daar een kerkelijke gemeente werd geïnstitueerd, is een raadsel. Hoopte de Hervormde achterban dat er van die kant nog iets zou komen? Waren er voordien te weinig belijdende leden van de Gereformeerde Kerk (onder het Kruis) om een gemeente uit deze hoek te stichten? Hadden de 'baozen', Karst Jacobs Troost en consorten, als schenkers van het kerkje toch nog enige moeite met het formeel vestigen in hun gebouw van een in Noord-Nederland vrij kleine en onbekende afgescheiden groepering, die uit principe geen staatserkenning aan wilde vragen?

In ieder geval leek ook Hendrikus Meijerink in 1867 niet te denken aan de instituering van een Kruisgemeente aan het Dwarsgat. We vinden namelijk enkele opmerkelijke aantekeningen in het notulenboek van de Gereformeerde Kerk van Zuidwolde. Daar vergaderde de kerkeraad van de toenmalige Afgescheidenen op 7 oktober 1867 over het traktement van een te beroepen voorganger. Hoeveel zou er nodig zijn? De broeders besloten om eens naar Kerkenveld te gaan, om de broeders aldaar te bewegen mee te betalen aan een gezamenlijk voor de gemeente te beroepen voorganger. Op dezelfde vergadering werd besloten dat men Hendrikus Meijerink 'nog eens weer bezoeken moet', om hem te vragen of hij 'de godsdienst eens weer' bij hen zou uit oefenen. Men had al vaker een bezoek aan hem gebracht en hij was blijkbaar al vaker in Zuidwolde wezen preken. Na het gesprek met Meijerink spraken de broeders van Zuidwolde 7 november 1867 over het 'tractement van H.Meijerink, om die te beroepen tot voorganger.' Het opmerkelijke daarvan is, dat de geestelijke ligging van de Kruisgezinde oefenaar Meijerink en die van de Afgescheiden gemeente van Zuidwolde blijkbaar zo op één lijn lagen, dat men te Zuidwolde tot een beroep over wilde gaan. Maar even opmerkelijk is dat Meijerink blijkbaar ook wel genegen was om binnen de Afgescheiden gemeente de vaste voorganger te worden, want de kerkeraad liet er geen gras over groeien. Hij moet hen toegezegd hebben in te zullen gaan op een beroep.

Jan Bouman zou alle huisgezinnen langs gaan om de af te dragen gelden verhoogd te krijgen, opdat het tractement opgebracht zou kunnen worden. De kerkeraad besloot de 7de november eveneens de classis in kennis te stellen en te informeren hoe de aanstelling verder zou moeten verlopen. Het classisboek over deze periode is verdwenen. In 1869 kon Kruisgezind oefenaar Harm Welfing pas na het doen van schuldbelijdenis en het aangaan van het lidmaatschap van de Christelijke Gereformeerde Kerk van Hoogeveen oefenaar van Zuidwolde worden. Een soortgelijk aanbod zal Meijerink ook hebben gekregen. Hoe het ook zij, de aanstelling van Meijerink als oefenaar van Zuidwolde ging niet door. De door Welfing in 1869 genomen stap, welke Meijerink in 1871 eveneens zou doen, was hem in 1867 nog te groot, en er was blijkbaar nog geen noodzaak voor. De Kruisgezinden vormden nog een eigen kerkgenootschap, waarbinnen voor Meijerink eigen mogelijkheden lagen.

In ieder geval was in de zomer van 1868 aan het Dwarsgat de kogel door de kerk en waren de partijen het eens over wat er kon gebeuren. 'In 't jaar 1868, de 24ste Augustus, werd ik lerend ouderling bij de gemeente onder de Oud-Gereformeerden, en bevestigd door de waardige broeder en leraar P.J.Korbee', zo schreef Hendrikus Meijerink later. Daarmee doelde hij op de instituering van de Kruisgemeente van het

Hollandsche Veld, in het kerkje aan het Dwarsgat, waarvan hij lerend ouderling, oefenaar, werd. Helaas kennen we de namen niet van de andere leden van de die dag bevestigde kerkeraad, en missen we een verslag van wat er die dag verder gebeurde. We kunnen ons voorstellen dat Karst Jacobs Troost en andere 'baozen' aanwezig waren, evenals vertegenwoordigers van de classis Overijssel en een grote schare van bewoners van de streken rond het Dwarsgat. Meer dan normaal, want een 'echte' dominee in hun kerkje was wat bijzonders. Na de dienst zal er uitgebreid nagepraat zijn, bij het kerkje en in de boerenwoningen. Tijdens de derde zitting van de synodale vergadering van de Gereformeerde Kerk in Nederland werd op de ochtend van woensdag de 9de juni 1869 door de afgevaardigden van de classis Overijssel (waaronder H.Kooiker uit Dedemsvaart) gemeld, dat te Hollandsche Veld een gemeente was gesticht en inmiddels al in de classis opgenomen.

Ds. Korbee was een leerling van de in Kruisgezinde kringen zo bekende pionier ds. Noorduyn van Noordwijk. Deze leidde uit zijn eigen gemeente drie jongelieden op voor het predikambt, Plug, Korbee en Passchier. Pieter Jan Korbee werd in 1832 geboren in Noordwijk aan Zee en hield onder toezicht van zijn leermeester al op 26 december 1850 een proefpreek, waarin hij 'in alles wel voldoet'. Sindsdien oefende hij af en toe te Oudewetering en te Haarlem, maar het kwam niet tot het doen van een proponentsexamen. Korbee vertrok op 10 maart 1855 naar Oudewetering, waar hij na het vertrek van oefenaar Hazevoet in december 1856 regelmatig als voorganger dienst deed. Op verzoek van de Kruisgemeente van Zwartsluis werd Korbee op 28 en 29 oktober 1862 door een classicale vergadering te Zwolle geëxamineerd en beroepbaar gesteld voor de classis Overijssel. Hij werd onmiddellijk beroepen door de gemeente van Zwartsluis, waar hij op 7 december 1862 door ds. Klinkert in zijn dienstwerk werd ingeleid. Op de Algemene Vergadering van de Kruisgemeenten van Amsterdam 1863 verkreeg ds. Korbee een zending voor alle kruisgemeenten. De populaire predikant werd kort na zijn optreden aan het Dwarsgat ziek. In de kerkeraadnotulen van Zwartsluis van 1868 lezen we: "Den 7de September ZEW is ongesteld geworden, welke ongesteldheid in zulke hevige mate toenam, dat ZEW 19 September is ontslapen" Zo viel een prediker weg, van wie nog veel verwacht werd, in de kracht van zijn leven.

Na Korbee's overlijden was er binnen de hele classis Overijssel nog maar één predikant over: ds. Brilman van Rijssen. Daarmee kwam de gemeente van het Hollandsche Veld automatisch onder zijn verantwoordelijkheid te staan. Ds. Jan Hendrik Brilman (1833-1875) begon als lerend ouderling te Rijssen. Als zodanig verzocht hij in 1862 aan de Algemene Vergadering te Gouda geëxamineerd te worden en naar artikel 8 van de Kerkorde toegelaten te worden als predikant. Hij werd afgewezen. Het jaar erop werd hij nog eens afgewezen. Na onderricht door ds. Engberts van Zutphen werd hij in september 1864 alleen voor de classis Overijssel toegelaten als predikant. Pas in 1867 werd hem zending voor de hele Gereformeerde Kerk onder het Kruis verleend. In 1869 kwam hij met zijn kerkverband in een klein conflict terecht, omdat hij, zonder daar beroepen te zijn, op goed geluk naar Amerika wilde vertrekken. Spoedig daarop kreeg hij toch een andere gemeente, die van Vroomshoop, waar hij vanaf 24 oktober 1869 werkzaam was. Nadien stond hij te Wilsum, in Bentheim (3-9-1871) en te Holten (5-5-1873).

Ds. Brilman zal in 1868 en 1869 aan het Dwarsgat aanwezig zijn geweest en daar het avondmaal en de doop hebben bediend. Zeker is dat vanaf 1868 aan het Dwarsgat een gemeente met volledige bediening van de sacramenten bestond. Zo verhaalde

bijvoorbeeld een oud-Hoogevener over zijn in 1868 geboren en in het kerkje gedoopte vader, wiens doop later na wikken en wegen werd erkend door de Hervormde Kerk. Deze eerste gemeente met volledige bediening was echter een kort leven beschoren. Als verantwoordelijk predikant voor de Overijsselse gemeenten, moet ds. Brilman nauw contact hebben gehad met lerend ouderling Hendrikus Meijerink van het Hollandsche Veld. Op 23 april 1870 heeft Hendrikus Meijerink een klein examen afgelegd, en werd toegelaten als hulpprediker voor de Christelijke Gereformeerde Kerk. Daarvoor moet hij onderricht hebben gehad van een predikant. Het ligt voor de hand daarbij aan ds. Brilman te denken. Meijerink had al enige tijd met hem samengewerkt en Brilmans standplaats Vroomshoop lag op de helft van de vorige standplaats Rijssen, als we vanuit Dedemsvaart (Meijerinks woonplaats) de situatie bezien. Het onderricht kan dan al voor de hereniging van 1869 van de Kruisgemeenten en de Christelijke Afgescheiden Gemeenten zijn begonnen. Maar gegevens ontbreken.

Onder de zeldzame archiefstukken met betrekking tot de noordelijke Kruisgemeenten, vinden we ook de notulen van de Classis Overijssel. De notulen geven ons enig inzicht in het functioneren van het kerkverband. Terwijl de zeven gemeenten van de Classis Meppel van de Christelijk Afgescheidenen in die dagen vier maal per jaar bij elkaar kwamen, was het voor de elf Kruisgemeenten van de Classis Overijssel voldoende om éénmaal per jaar bij elkaar hun zaken door te spreken. Dit, de grote afstanden tussen de gemeenten onderling, het feit dat er lang geen kerkvisitatie werd gehouden, en het gegeven dat de predikanten de vacante gemeenten slechts enkele keren per jaar bezochten, geeft aan dat de Kruisgemeenten een zeer zelfstandig bestaan leidden, binnen een verhoudingsgewijs zwak kerkverband. Als we de notulen van de vergaderingen van 1867, 1868 en 1869 doorlezen, valt op dat er op de ene jaarlijkse vergadering, los van wat huishoudelijke zaken, eigenlijk ook maar weinig te regelen viel. Voor de deelnemende gemeenten moeten de vergaderingen toch belangrijk zijn geweest, omdat dit de enige juiste manier werd geacht om volgens de kerkorde als gemeenten en als kerkverband te kunnen blijven functioneren. De plaatselijke kerkeraden en gemeenteleden zullen echter maar weinig van de classis hebben gemerkt. Men viel onder de paraplu van een groter kerkverband, maar regelde vrijwel alles zelf, zonder veel contact met andere gemeenten, volgens de binnen het hele kerkverband gehanteerde kerkorde, die van Dordrecht van 1618/1619.

Op 21 maart 1867 kwamen de afgevaardigden van de Kruisgemeenten van Blokzijl, Dedemsvaart (Avereest), Hasselt, Rijssen, Zalk, Zwolle en Zwartsluis bijeen te Zwolle. De gemeenten van Borne en Rouveen meldden zich schriftelijk af. Huishoudelijke zaken slaan we over. Voorzitter N.J.Engelberts vroeg de vertegenwoordigers van Zalk, de heren Stoel en Van Dijk, of de kerkeraad toestemming had gegeven aan leden van hun gemeente om kinderen te laten dopen door de op zichzelf staande predikant ds. R. Veldman, voordien predikant van de Kruisgemeenten in de Classis Overijssel. Dat had de kerkeraad niet. Men had de leden waarom het ging ook niet opgezocht en van het ongeoorloofde van hun daad op de hoogte gesteld. De vergadering keurde het gedrag van de kerkeraad van Zalk af en vermaande hen ervoor te zorgen dat het aanbieden van dopelingen aan ds. Veldman zoveel mogelijk voorkomen werd. De voorzitter informeerde naar het getal der leden van de gemeenten en de dienstdoende kerkeraadsliden. Binnen de gemeente van Hasselt was het een en ander gebeurd, zo lezen we tussen de regels door, zonder dat dit nader werd toegelicht. In ieder geval besloot de vergadering de aangebleven kerkeraadsliden van Hasselt als de vertegenwoordigers van de Kruisgemeente ter plaatse te erkennen.

Het laatste punt van de vergadering betrof het weer opnemen in het kerkverband van K. Smit. Smit was vroeger ouderling en voorganger te Hasselt, maar had na moeilijkheden zijn lidmaatschap opgezegd. Hij had er spijt van gekregen. Op dat moment woonde hij te Dedemsvaart. Hij sloot zich aan bij de plaatselijke Kruisgemeente, na schriftelijke schuldbelijdenis voor de plaatselijke kerkeraad te hebben gedaan. Tijdens de classicale vergadering te Zwolle lag er eveneens een schriftelijke schuldbelijdenis van zijn hand op tafel. De vergadering nam daar genoegen mee, en kende hem evenals vroeger het recht toe 'om volgens zijne acte van Kattekezeermeester het Woord Gods tot stichting te spreken'. Nog datzelfde jaar emigreerde Smit naar Amerika. Door het ontbreken van notulenboeken van de Kruisgemeenten van Dedemsvaart en die van het Hollandscheveld is het onduidelijk wat Smit precies gedaan heeft met zijn aanstelling als catechiseermeester. Voor de hand ligt dat Smit ook voorgegaan is aan het Dwarsgat in het Hollandsche Veld, de voorpost van de Kruisgemeente van Dedemsvaart. Helaas ontbreekt de zekerheid daarover.

Op 25 maart 1868 werd er een classicale vergadering gehouden te Zwartsluis. Aanwezig waren de gemeenten Avereest, Bierum (Groningen), Hasselt, Rijssen, Rouveen, Zalk, Zwolle en Zwartsluis. De gemeenten Wapenveld en Borne meldden zich schriftelijk af. Bierum en Wapenveld kwamen bij de Classis Overijssel door een herschikking van de bestaande classes. Ds. Korbee werd voorzitter. Men besluit een protest van een lidmaat van de gemeente Zwolle ten aanzien van de notulen van de landelijke Algemene Vergadering van 1867 op te zenden voor de volgende Algemene Vergadering. Punt 2 van de agenda: 'De vergadering besluit met algemene stemmen de kerkvisitatie, die door omstandigheden geschorst (was), weder te herstellen. Eindelijk dus weer bezoek van een classicale delegatie aan de plaatselijke gemeenten, om te zien of de boeken in orde waren en de gemeente volgens de kerkorde functioneerde. Een bezwaar tegen de visitatie waren de kosten. De classis besluit dat waar kerkvisitatie werd gehouden ook zou worden gepreikt. De collectes van die samenkomst werden voor het reisgeld van de kerkvisitatoren gebruikt, en waar er tekorten werden geconstateerd zou de classis bijspringen. Over bezoek gesproken: Avereest doet het verzoek of de predikanten van de classis (ds. Brilman en ds. Korbee) de gemeente viermaal per jaar zouden willen bezoeken, om dan op zondag de sacramenten te bedienen (doop en avondmaal). De vergadering besluit dat er zoveel mogelijk aan zal worden voldaan. Er wordt nog gesproken over een bij de Algemene Vergadering ingediend voorstel en de gemeente van Zwartsluis krijgt toestemming om twee leden onder censuur te stellen. Dat was het wel min of meer. Het verzoek van Ave-reest om viermaal per jaar een predikant op de kansel te kunnen krijgen geeft aan dat er daarvoor veel minder vaak predikanten kwamen en sacramenten werden bediend in deze gemeente. Het is maar de vraag of na de dood van ds. Korbee uitvoering werd gegeven aan dit classis-besluit. Er bleef maar één predikant meer over, voor elf gemeenten, waarbij de ene predikant zich ook nog eens voorbereidde op vertrek naar Amerika. Voor Avereest en de in augustus van dat jaar geïnstitueerde Kruisgemeente van het Hollandsche Veld heeft dit waarschijnlijk ingehouden dat de predikant hooguit twee of drie keer per jaar langs kwam.

De laatste classicale vergadering van de Classis Overijssel werd gehouden te Rijssen, op 19 mei 1869. Dit was de eerste, laatste, en dus enige vergadering waarop de gemeente van het Hollandsche Veld vertegenwoordigd was. Alleen Hendrikus Meijerink was er van de gemeente aanwezig. Verder waren er vertegenwoordigers van Avereest, Borne, Enschede, Rijssen, Zalk en Zwolle. De gemeenten Bierum, Rouveen,

Wapenveld en Zwartsluis zeiden af. Op uitnodiging waren ter vergadering aanwezig de heren Ds. D.Klinkert en Ds. N.J. Engelberts van de Synodale Commissie. Ds. Korbee was inmiddels overleden en de enige overgebleven predikant van de classis, ds. Brilman, opende met gebed. De verdere leiding van de vergadering was in handen van voorzitter ds. Klinkert en scriba ds. Engelberts. Hun aanwezigheid was nodig voor de rechtsgeldigheid en het doorspreken van het een en ander. Zo waren de notulen van de vorige vergadering niet ondertekend, terwijl ds. Korbee door zijn verscheiden dit niet meer kon doen, en de scriba was verhuisd. Ds. Engelberts tekende namens de Synodale Commissie voor ds. Korbee en men besloot dat de commissie tevens de scriba op zou zoeken, ter ondertekening, nadat de aanwezigen de notulen voor echt hadden verklaard. Als vijfde punt op de agenda stond de kennisgeving van het stichten van een gemeente in het Hollandsche Veld door ds. Korbee, waarvan de afgevaardigde in hun midden was.

In Rijssen speelde het probleem dat een verkozen diaken nog steeds niet was bevestigd, op grond van een ongetekende brief, waarin geprotesteerd werd tegen zijn verkiezing. Er is meer wat in Rijssen niet in orde is. Voorzitter ds. Klinkert vraagt naar het notulenboek van de kerkeraad van Rijssen en constateert iets zeer opvallends. Een citaat: 'Daar het blijkt, dat wat sedert zes jaren is geschied, eerst sedert de laatste kerkeradsvergadering is ondertekend, buiten weten des kerkerads, door de leraar (ds. Brilman) en een ouderling, en nooit aan de kerkeraad zijn voorgelezen, worden zij onwettig verklaard.' Voor de rest bleek alles in alle gemeenten in orde te zijn. Helaas werd nooit genotuleerd wat er van iedere gemeente als nieuwtjes werden ingebracht, waardoor de notulen vrij afstandelijk blijven. Het voorval met het notulenboek van Rijssen geeft aan hoe zelfstandig en onafhankelijk de gemeenten konden functioneren. Bij regelmatige onderlinge controle, bijvoorbeeld door kerkvisitatie of veel onderlinge contacten tussen gelovigen van verschillende gemeenten, was zeker geconstateerd dat de boeken niet klopten, of was er een vraag of klacht op de classicale vergadering binnen gekomen. De tweede zitting van die dag werd met gebed geopend door Hendrikus Meijerink. Deze zitting stond geheel in het teken van het voorgenomen vertrek naar Amerika van ds. Brilman. 'Na breedvoerige discussie, waarvan het ontijdige en onwettige van dit vertrek wordt aangewezen, ziet de vergadering zich in de noodzakelijkheid gebracht, ZijnEerWaarde bij vertrek een kerkelijke attestatie en aanbeveling te weigeren. ZijnEerWaarde verzoekt dat de zaak op de Algemene Synode wordt gebracht, om ook haar oordeel te weten. Dit verzoek wordt ingewilligd.' Na het zingen van Psalm 90:9 en een dankgebed door de voorzitter werd de vergadering gesloten. 's Avonds preekte ds.Klinkert te Rijssen over 1 Timoteus 1:15a+b. Enkele weken later werd het kerkgenootschap opgeheven, verenigd met de Afscheidenen. In de Classis Overijssel weigerden drie gemeenten daarin mee te gaan: Wapenveld, Avereest en het Hollandsche Veld. Ds.Brilman kreeg van de laatste synode van het kerkverband in 1869 te horen dat zijn voornemen naar Amerika te vertrekken sterk werd afgekeurd. Mocht hij toch gaan, zonder een beroep uit Amerika, dan zou hij wegens trouweloze verlaten van zijn dienst uit het kerkverband worden verstoten.

Uit de classicale notulen weten we nu dat de gemeenten binnen het kerkverband vrij zelfstandig waren (binnen de bepalingen van de kerkorde), dat een gemeente als het Hollandsche Veld hooguit twee of driemaal per jaar een predikant kon verwachten, en dat er sprake was van kerkvisitatie. Dat hield in dat twee ervaren ambtsdragers een gemeente jaarlijks bezochten en onderzochten of alles in orde was, volgens de voorschriften van de kerkorde. De Synodale Vergadering van de Gereformeerde Kerk

in Nederland, waaronder het Hollandsche Veld viel, had in 1868 bevolen dat op elke eerste donderdag van de maand 's avonds om 19.00 uur een bidstond gehouden zou moeten worden, om uitstorting van de Heilige Geest over de gemeente te verzoeken, 'ter vervulling harer velerlei behoeften voor stad en land, voor Israël en de volken'. Deze maandelijksse bidstonden moeten dus ook aan het Dwarsgat gehouden zijn. Voor de rest kunnen we voor onze kennis van het gemeentelven aan het Dwarsgat te rade gaan bij de bepalingen van de kerkorde, die daar trouw nageleefd moet zijn. Anders had men Hendrikus Meijerink daar in 1869 wel op aangesproken.

AFGESCHIEDENEN ROND HET JAN WINTERSDIJKJE

"Telkens zijn uit de bijenkorf van de Gereformeerde Kerk van Hoogeveen in de loop der jaren andere gemeenten voortgekomen, gelijk de nieuwe zwerm uit de oude bijenkorf. De eerste van deze is de Gereformeerde Kerk van Hollandsche Veld. Vanuit Hoogeveen is de arbeid alhier begonnen in 1860 met het houden van samenkomsten ten huize van E. Boertien (later koster der kerk) en daarna in de woning van J. Ballast." Zo schetst ds. H. Fokkens, predikant van de gemeente van 1922 tot 1951, in 1925 het begin van de Gereformeerde Kerk van Hollandscheveld. Inmiddels is bekend dat er vanaf de Afscheiding een begin van gemeentelven met eigen samenkomsten in het Hollandsche Veld aanwezig was, terwijl ook gesteld kan worden dat Hoogeveen uit de omringende velden is voortgekomen. Maar los daarvan is het erg waardevol dat Fokkens heeft vastgelegd waar in 1860 de samenkomsten werden gehouden, want dat was een erg belangrijk jaar.

'E.Boertien', is Egbert Egberts Boertien, koster van de kerk in de jaren 1872-1877. Hij werd 17 februari 1816 geboren als zoon van Egbert Harms Boertien en Femmegien Geerts Bols. De veenarbeider trouwde 6 juli 1842 met Aaltje Grote, de dochter van Albert Harms Grote en Niesje Leenderts Kreeft. De Roelof Leenderts Kreeft van de Hervormde commissie van 1827 was dus een oom van Egbert. Aaltje overleed 31 januari 1845 en Egbert Egberts Boertien hertrouwde op 19 september 1849 met Alberdina Veldman, dochter van Harm Egberts Veldman en Femmigje Jans Scholten. Femmigje Jans Scholten hoorde bij de eerste Afscheidenen. Egbert stierf in februari 1877. Zijn kinderen kregen het aanbod het kosterschap over te nemen, maar verkozen andere bezigheden. Egbert Egberts Boertiens vader leefde nog toen zijn zoon samenkomsten in zijn woning hield. De oude Egbert Harms Boertien, weduwnaar sinds 27 oktober 1854, stond op papier als Christelijk Afscheiden, en had zijn kinderen de oude leer zo goed mogelijk bij proberen te brengen. Zijn zoon Harm Egberts Boertien hoorde bij de eerste Afscheidenen. Later gingen Egbert Harms Boertien en diverse kinderen mee. Egbert Harms Boertien was geboren in 1775 en toen hij 16 maart 1861 stierf waren de eerste resultaten van de samenkomsten bij zijn zoon al zichtbaar. De Boertiens waren op vele fronten binnen de jonge gemeente opvallend aanwezig, waarbij het steeds ging om nazaten van Egbert Harms Boertien. De auteur van dit artikel is één van die nazaten.

De Hollandschevelders binnen de Christelijk Afscheiden Gemeente van Hoogeveen zetten in 1860 vanuit de genoemde samenkomsten de eerste concrete stappen op weg naar een eigen kerk en een eigen gemeente. De ontstaansgeschiedenis daarvan vinden we terug in de kerkeraadnotulen van Hoogeveen. We lezen in de notulen van 4 januari 1860: "Er kwam een commissie van drie personen, gezonden van enige broeders van 't Zuider Opgaande en boven van 't Hollandsche Veld, met verzoek om

daar boven een kerk te bouwen en de gemeente te delen, gelijk de Hervormden, echter ontvangst en uitgaaf gezamenlijk te houden als nu." Wat de commissie dus precies wilde, was kerkrechtelijk en financieel één gemeente blijven, bestaand uit twee deelgemeenten met ieder een eigen kerkgebouw. De Hoogeveense Afscheiden Gemeente had vanaf 1853 twee predikanten, en men zou dus kunnen denken aan een vaste standplaats voor een van deze predikanten in de velden, net zoals de Hervormden uit de velden vroeger ook hadden gewild. Deze constructie was niet gek bedacht, want het was financieel zeer in het voordeel van de kerk in de velden. Dat was dus ook precies wat de Hervormde Gemeente van Hoogeveen niet had gedaan. Toen de Hervormden uit het Hollandsche Veld een eigen kerk kregen, moest de gemeente ook helemaal op eigen benen staan, met inbegrip van het onderhoud van het eigen gebouw, de eigen nieuw aan te stellen predikant en de armlastigen in het gebied. De Afscheidenen van Hoogeveen zagen het voorstel van de broeders van het Zuideropgaande helemaal niet zitten. Het was een te dure constructie. We lezen hun visie in de notulen: "Het oordeel van de kerkeraad was, al scheen het opzichtelijk wel belangrijk, dat er uit hoofde van de kosten enz. er nog niet aan kan beantwoord worden, welks besluit door de ouderling Klinkien hun zal worden bekend gemaakt."

De mannen van het Zuideropgaande wachtten niet tot ouderling J. Klinkien hen opzocht. Een week later stonden ze weer met zijn drieën in Hoogeveen. Ze kregen het voor hen negatieve besluit van de kerkeraad te horen, maar werden verder niet belemmerd in hun wens om een eigen kerkelijke gemeente in de velden te stichten. Er moest echter wel een andere financiële constructie worden gezocht. Net als de Hervormden zouden de Afscheiden broeders geheel op eigen benen moeten staan. De kerkeraad gaf hen het advies te onderzoeken of de wens om te komen tot een eigen kerk wel algemeen gedragen werd. Wilde iedereen inderdaad een eigen kerk? Twee weken later, 25 januari 1860 kwam een tweetal broeders bij de kerkeraad. Jammer dat de namen van de afgezanten nooit werden vermeld. Het tweetal vertelde dat de opdracht was uitgevoerd. De uitslag was goed. Iedereen stond achter hen. Nu stond de kerkeraad met de handen in het haar. De wens was duidelijk, en hij werd breed gedragen, maar: "De kerkeraad oordeelt echter nog geen weg te weten langs welke de begeerte kan worden voldaan".

Uit het vervolg blijkt, dat het nog steeds ging om het geld. Wie zou de kerk moeten betalen? De broeders lieten zich niet uit het veld slaan. We lezen in de notulen van 15 februari 1860: "Vijf leden uit het Hollandsche Veld als commissie om te spreken over het verkrijgen van een kerk aldaar, en het bestrijden der kosten. Er is veel over gesproken, maar eindelijk is het besluit uitgesteld, omdat de zaak nader overweging vereist." Precies een week later vergaderde de kerkeraad verder, nu zonder afgezanten erbij. Ook toen kwam men er niet uit. Een besluit werd uitgesteld. Men moet zich doorlopend moreel verplicht hebben gevoeld om de Hollandschevelders te steunen in hun vraag om een eigen kerk. De grootte van de groep in de velden, de afstanden naar de kerk in Hoogeveen en het gegeven dat de veldelingen blijk gaven van voldoende eigen kader, rechtvaardigden kerkstichting. Op 7 maart 1860 werd er nog eens weer over gesproken. Geopperd werd dat de turfgraverij aan het afnemen was. De verwachting was dan ook dat de groep in de velden niet veel groter zou worden, wat inhield dat men daar niet behoefde te rekenen op een grotere betalende achterban. De kerkeraad gaf toestemming aan de broeders uit de velden om door middel van een collecte de middelen te beproeven, mochten ze daar prijs op stellen. Er werden geen commissieleden in de notulen vermeld. Het nieuws zal de veldelingen echter al snel hebben bereikt.

Het duurde anderhalf jaar voor opnieuw een veldeling de kerkeraad in deze om steun vroeg. Op 12 november 1862 kwam Jan Boertien ter vergadering. Jan vertelde dat er in het Hollandsche Veld al was gecollecteerd voor een eigen kerk. Hij verzocht uit naam van alle leden van het Zuideropgaande een collecte door de hele gemeente te mogen houden. Dit verzoek werd toegestaan. In de notulen van 7 januari 1863 lezen we dat de predikant (ds. Kok) bekend maakte dat een commissie van het Zuideropgaande verzocht had om de eerstkomende zondag bekend te maken dat ze "dien lopende week" door de hele gemeente een collecte dachten te doen. Op 18 februari 1863 zette de commissie uit de velden de Hoogeveense kerkeraad voor het blok. Drie leden uit het Hollandsche Veld vroegen hoe ze verder moesten handelen om aan een eigen kerk te komen. Ze hadden inmiddels al bijna f 1000,- bij intekening op een lijst gekregen! Ze vroegen ondersteuning uit de kerkeraadskas, "want ze hadden ook hier alles helpen bouwen". Dat stak hen dus, dat ze met hun eigen geld en arbeid hadden meegeholpen aan een kerk te Hoogeveen, en dat de kerkeraad nu nog niet genegen was geld uit de eigen kas beschikbaar te stellen voor de velden. "De kerkeraad wist geen raad te geven en geen toezegging te doen, maar ook geen weergeving ter bekoming van hun doel", zo lezen we.

Die zomer lagen nieuwe initiatieven verder stil. In het najaar begon de afstand tussen het Zuideropgaande en de kerk te Hoogeveen door weersinvloeden weer extra te knellen. De leden van rond het Zuideropgaande hadden inmiddels ook al een tijdelijke oplossing bedacht. Op 18 november 1863 kwam in de kerkeraadsvergadering ter tafel dat de broeders van het Zuideropgaande graag op dinsdagavond een dienst zouden houden, bij Jan Ballast. De beide predikanten van de Hoogeveense gemeente namen dit werk aan en de kerkeraad ging daarmee akkoord. Jan Ballast had een boerderij aan het Zuideropgaande, net ten noorden van het Jan Wintersdijkje, met een grote opslagruimte achter het woongedeelte. Dit achterhuis leek en bleek voldoende geschikt voor het houden van kerkdiensten. Vanaf november 1863 liepen ds. Wolter Alberts Kok of zijn collega ds. K.J. van Goor iedere dinsdag van Hoogeveen naar Hollandscheveld. Dat ze lopend gingen, kunnen we afleiden uit een brief van Albertus Scholte, welke 7 december 1864 door de kerkeraad werd besproken. Deze vroeg of hij dinsdags de dienstdoend predikant per rijtuig heen en terug mocht brengen. Het zal geen pro deo vervoer zijn geweest en de kerkeraad besloot dan ook niet op dit verzoek in te gaan. Ook het al eerder aangehaalde handschrift van ds. H. Fokkens spreekt over de beide predikanten die weer en wind trotserend naar het Zuideropgaande liepen. Bij het opstellen ervan leefden de verhalen nog. Is het toeval dat het begin van eigen kerkdiensten van de Afgescheidenen in dezelfde periode valt als het succesvolle begin van de prediking van Kruisgezind oefenaar Hendrikus Meijerink, najaar 1863? Waarschijnlijk niet. Toen bleek dat op verschillende plaatsen in de velden samenkomsten onder diens leiding werden georganiseerd, moet de behoefte daartoe ook bij de Afgescheidenen aangewakkerd zijn. De komst van de beide Hoogeveense predikanten naar de velden, was tevens een manier om zijn invloed beperkt te houden.

Eenmaal gewend aan de wekelijkse diensten groeide de behoefte aan meer. Op Tweede Kerstdag 1866 kon ook kerstfeest bij Jan Ballast worden gevierd. Met goedkeuring van de kerkeraad stond die avond een spreker bij Jan Ballast. Al deze activiteiten stonden onder leiding van een kleine groep prominente veldelingen, de mensen die ook steeds met de kerkeraad overleg voerden. Vier van hen, H. Zomer, Jan Scholte, J.J.Smit en J. Oelen, kwamen 19 februari 1868 bij de Hoogeveense kerkeraad om opnieuw te onderhandelen over een eigen kerk in de velden. Na lang en breed praten krijgt de commissie uit de velden te horen: 1. Ze moeten een zelfstandige

gemeente worden. 2. Ze moeten er goed van overtuigd zijn dat het de eenstemmige mening van de bevolking uit die streken is. 3. Ze moeten onderzoeken of men het eens kan worden over de plaats waar de kerk moet komen. 4. Ze moeten onderzoek doen naar de benodigde gelden, zonder iets van de Afscheiden Gemeente van Hoogeveen te verwachten, al staat het de heren vrij om binnen de hele gemeente door te gaan met het vragen om vrijwillige bijdragen.

Eigenlijk was daarmee niets nieuws gezegd, maar het gaf na al die jaren in ieder geval duidelijkheid over waar de kerkeraad stond en wat de speelruimte was. Twee jaar later was de zaak rond, al liep het anders dan men had verwacht. In 1869 werd het grote pand van Jan Ballast opgekocht door de gemeente-in-wording, om daar de kerk te bouwen. Even na de aanvaarding van deze koop werd het achterhuis waarin men bijeenkwam op 25 juli 1869 door de bliksem getroffen en brandde geheel af. Spotters zeiden dat de Heere zelf zijn donder en bliksem door het gebouw had gejaagd, omdat hij het niet met hen eens was. In ieder geval was deze brand bepalend voor het uiterlijk van de kerk. Spoedig bleek dat omwille van de verzekeringsgelden opnieuw een bedrijfspand op het terrein moest verrijzen, anders werd er niet uitbetaald. De verzekering en de gemeente-in-wording vonden elkaar in de bouw van een schuurkerk, een kerk in de vorm van een grote schuur. In het jaarverslag van de gemeente Hoogeveen over 1869 lezen we dat er brand was "...op den 25-sten juli in het huis van J.Ballast te Hollandscheveld, door den bliksem, welke het achterhuis vernietigde. 't Gebouw was tegen brandschade verzekerd." Zo te zien was het woongedeelte gered. Dit werd bij de bouw van de kerk alsnog afgebroken. Kosterwoning en pastorie werden er naast gebouwd.

DE CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK VAN DE VELDEN IN 1870

Op de kerkeradsvergadering van Hoogeveen van 19 januari 1870 kwam ter tafel dat de nieuwe Christelijke Gereformeerde Kerk, zo heette het kerkgenootschap inmiddels, op zondag 27 januari 1870 geopend zou worden. De kerk werd die dag ingewijd door ds. Wolter Alberts Kok, vergezeld door ouderling J. Scholtemeijer uit Hoogeveen. Ds. Kok preekte over Psalm 132: 8 en 9. Ten behoeve van de nieuwe gemeente werd een nieuw notulenboek aangeschaft, waarin we nadere bijzonderheden uit de beginperiode kunnen vinden. Op 3 februari 1870 kwam de kerkeraad-in-wording bij elkaar, om na te denken over de te beroepen predikant. Men stelde een tweetal op, bestaand uit ds. D.Thijs van Lutten en ds. H. Schoemaker. De dag erop werd gekozen voor ds. D. Thijs. Men vergaderde onder leiding van ds. K.J. van Goor uit Hoogeveen en stelde ter vergadering een beroepingsbrief op, die allen ondertekenden. Helemaal rechtsgeldig was dit niet, want de ouderlingen en diakenen moesten nog bevestigd worden. Die bevestiging was nog onzeker, want tegen twee diakenen, Jan Smit en Jan Oelen, was een protest ingebracht. Ze zouden niet geschikt zijn om in een kerkeraad zitting te nemen, omdat ze niet eensgezind leefden. Er volgde een eerlijk gesprek, waarin Jan Oelen aangaf dat hij zich wel wilde verzoenen, maar de toekomst niet kon overzien. Het leek hem het beste dat hij zich terugtrok als diaken. Hij kreeg tijd voor beraad. Op zondag 6 februari 1870 was de verzoening een feit geworden, zodat niets de instituering van de nieuwe gemeente meer in de weg zou staan. Die dag werden Jan Egberts Boertien, Berend Kikkert en Harm Meiboom als ouderling bevestigd. Jan Oelen, Jan Smit en Hendrik Zomer werden diaken.

De nieuwe kerkeraad kreeg 20 februari te horen dat ds.Thijs het beroep had aangenomen. Op 14 maart werden er drie commissies gekozen, om ds.Thijs op te zoeken, om naar Hoogeveen te gaan in het belang van de nieuwe gemeente, en om een pastorie in orde te maken. Er was werk aan de winkel. Ds. Thijs werd 3 april 1870 bevestigd door ds.Van Goor, met als tekst Jesaja 52:7. Hij deed die middag intree in de gemeente met een preek over Coll.1:28. De dag erop, 4 april, zat ds.Thijs voor het eerst een kerkeradsvergadering te Hollandscheveld voor. De nieuwe kerkeraad koos Jan Egberts Boertien als scriba. Jan Oelen nam die dag als taak op zich om het eerste Avondmaal voor te bereiden. Hij zou ervoor zorgen dat er schotels, bekers en servetten zouden worden aangeschaft. Een week later, 11 april werd er gesproken over de kerkbediende, de koster. Het leek een idee om Jan Ballast dit werk te laten doen. Jan Egberts Boertien zal meegaan naar de eerste door de nieuwe kerk te bezoeken classicale vergadering. Roelof Klinkien, zo werd gezegd, had aangenomen om behulpzaam te zijn bij het voorzingen. Verder werd er gesproken over de secreten. Er was iedere zondag volk zat bij de kerk, maar niemand kon zijn behoefte kwijt, zonder de burens ermee lastig te vallen of het in de pure natuur te doen. Er werd besloten twee secreten bij de noorder deur te laten maken en twee bij de noordwesthoek.

Andere bijzonderheden uit de beginperiode, afkomstig uit de notulen van de kerkeradsvergaderingen: 25 april 1870; men besloot de zitplaats in de kerk te verloten. Stoelen zouden voor f 1,50 per stuk verhuurd worden, zitplaatsen in de banken kostten f 1,-. De verloting zou sindsdien een jaarlijks terugkerende gebeurtenis worden. 2 mei 1870; er is in de notulen sprake van een bankje en een kleedje, om te knielen bij een huwelijksinzegening. Blijkbaar werd dat rond deze datum aangeschaft. 30 mei 1870; de arbeid aan de nieuw gebouwde kerk werd doorgesproken. Sommigen waren van mening dat ze het gratis hadden gedaan. Ze hadden zich ingezet voor de kerk, en hoefden daar niets voor te hebben. Anderen zouden wel betaald worden. Ze waren afkomstig uit armoedige gezinnen, en men kon van hen geen gratis werk vragen. Jan Ballast schreef een brief aan de kerkeraad, die 11 juni werd behandeld. Hij waarschuwde voor te hoge kosten voor het schilderwerk, dat werd gedaan door W.Sla. Als men hem in daghuur liet werken, zouden de kosten veel te hoog worden. Blijkbaar had Jan Ballast nogal wat problemen met het werktempo van Sla. Men besloot de brief ter kennisgeving aan te nemen. De rekening van schilder Sla werd besproken op de kerkeradsvergadering van 12 september 1870. Jan Ballast's brief was niet vergeten. De rekening van Sla kwam de kerkeraad veel te hoog voor en dit zou met hem besproken worden. Blijkbaar kwam men er onderling wel uit. Ook op 10 oktober 1870 kreeg W.Sla schilderwerk uitbesteed. Maar de kerkeraad had er wel van geleerd. Er werden geen daghuren meer betaald. Het ging voortaan bij inschrijving. Schilder W.Sla bleek de laagste inschrijver, voor f 215,-

25 juli 1870; er werd bepaald dat zondag over een week proefpredikatie zou worden gehouden. De twee zondagen daarop zou voor het eerst Avondmaal in de nieuwe kerk worden bediend. Tevens zou zondag 31 juli in de kerk worden afgekondigd dat men in de week daarop het laatste termijn van de ingetekende gelden voor de nieuwe kerk zou ophalen. 1 augustus 1870; er werd gepraat over het grote raam achter of op het westeinde van de kerk. Dat raam gaf geen fatsoen en het was lastig, als de zon er op stond. Er werd besloten het raam eruit te halen en twee kleinere ramen te laten maken. Tevens besloot men een straat in het achterhuis van de pastorie aan te leggen. Op het raam kwam men op 26 september van dat jaar terug. De raampjes aan de westzijde, die het grote raam zouden vervangen, zullen boven de middelste ramen geplaatst worden, 'en de ruiten erin door W.Sla', zo vernemen we uit de notulen van die dag.

Maandag 15 augustus 1870; men keek terug op de eerste keer dat men Avondmaal had gevierd. Dat was 'gisteren' gebeurd. Helaas waren twee leden onder censuur geplaatst, en waren van het Avondmaal uitgesloten geweest. Er bleken ook twee vrouwen aan het Avondmaal gegaan te zijn, die geen lid waren van de gemeente. Ze zouden door de kerkeraad worden bezocht.

22 augustus 1870; er werd gesproken over de overleden molenaar en koopman Willem Wolters Bomert. Willem Wolters Bomert overleed 21 juli 1870 in zijn woning aan Het Hoekje, E 127. Hij had de kerk een lamp in het klankbord boven de preekstoel beloofd. De lamp was er nog niet, maar hoe moest dit nu, nu Willem was overleden? Men besloot om met de weduwe te gaan praten. Misschien dat die de lamp alsnog zou kunnen schenken. Voordien had men zich niet druk gemaakt over lampen in de kerk, maar met het najaar in zicht moest dit nu goed geregeld worden. Op 29 augustus werd al gemeld dat de weduwe Bomert de belofte van haar man zou vervullen. Verder werd die dag besloten de wijk naast de pastorie van voren te dempen. De lampen werden in de week van maandag 19 september 1870 opgehangen. De donkere dagen konden komen. Men besloot de 26ste september drie nieuwe lampen in de kerk te hangen en één te vernieuwen. Het lampenplan van de week ervoor voldeed dus niet. De 30ste november van dat jaar werd besloten om een lamp te verhangen. De gemeente zag de predikant niet goed door de lamp en de predikant had er zelf ook last van.

Op 5 september 1870 werd een diaken tot de orde geroepen. Hij was met de schuit van veerschipper J.de Graaf van de Hoogeveense markt gekomen, en was in twist of woordenwisseling met daar aanwezige personen geweest. Hij had op dat moment ook teveel drank op gehad. De diaken ontkende dit. Het zou pure laster zijn geweest. De kerkeraad had zich ingelaten met pure roddels. Of niet? De diaken zei zijn mede-amtsdragers in ieder geval toe, dat hij zich niet weer in dergelijk gezelschap op zou houden. Dat had hij ook op de marktdag niet moeten doen. Daarmee was de zaak voor alle partijen afgedaan. Ds.K.van Goor was op 6 september in Hollandscheveld aanwezig voor kerkvisitatie. Alles bleek in orde te zijn. De 12de september 1870 werd besloten om twee bussen te laten plaatsen, één in de kerk en één op het kerkhof. Het moet hier gaan om collectebussen. Omdat men toentertijd nog geen vaste kerkbediende had, zou met Egbert E. Boertien gesproken worden om het tijdelijk waar te nemen. Hij zou 26 september langs komen, voor een gesprek met de kerkeraad. Maar hij kwam niet opdagen. 10 oktober 1870: de zaken gingen zo goed, dat men besloot om ook doordeweeks op een avond een kerkdienst te beleggen. De eerste dienst was 'aanstaande woensdag over een week', waarbij we dan uitkomen op woensdag 19 oktober 1870.

26 oktober 1870; er werd gesproken over het plaatsen van een gedenksteen, met daarop informatie over de stichting van de kerk. De doordeweekse kerkdienst was toch niet zo'n succes als verwacht werd. Op 23 november wekten de leden van de kerkeraad elkaar op om de mensen te stimuleren meer gebruik te maken van de catechisatie en in het bijzonder om 's avonds meer in de kerk te komen, vooral in de week. Op 14 december 1870 werd R.Klinkien tot ouderling verkozen. Berend Harms Boertien werd diaken. De zaak van de kerkbediende was ook eindelijk rond. Harm Stoffers Schonewille werd voorlopig voor een jaar aangesteld, van 1 januari 1871 tot 1 januari 1872. Voorgaande wetenswaardigheden uit de notulen geven ons zicht op wat er allemaal speelt of spelen kan in een jonge kerkelijke gemeente, waar het gemeentelven nog in opbouw is. De notities maken eens te meer duidelijk wat we missen, door de afwezigheid van het notulenboek van de Kruisgemeente van het

Dwarsgat. Het lijken details, op zich misschien niet zo van belang, maar de details geven samen inzicht in de grote lijnen, en juist daarom is het zo schrijnend dat de stukken er niet meer zijn.

DE VERENIGING VAN 1869 EN DE KERK AAN HET DWARSGAT

Na de landelijke eenwording was het de beurt aan de gemeenten om op lokaal niveau samenwerking te zoeken. Het hele 'Samen-Op-Weg-proces' tussen de Christelijk Afgescheiden Gereformeerde Kerk en de Gereformeerde Kerk in Nederland had, van de eerste oproep van 7 april 1869 tot de bekrachtiging van 24 juni 1869 maar 2 ½ maand geduurd. Formeel hadden de landelijke vergaderingen bevoegdheid tot fuseren. Feitelijk werden veel plaatselijke gemeenten gepasseerd, waar het ging om het geven van een mening over de vereniging. De Kruisgemeente van Hollandsche Veld kreeg de vereniging van bovenaf opgedrongen. De laatste classicale vergadering van de Classis Overijssel van de Gereformeerde Kerk in Nederland, werd gehouden te Rijssen, op 19 mei 1869. Op deze vergadering is de vereniging niet aan de orde geweest. Pas daarna kwam het artikel van de Classis Rotterdam in 'De Wekstem' en de uitnodiging van de Algemene Synode van de Christelijk Afgescheiden Gereformeerde Kerk aan de Kruisgezinden. Dit verzoek is niet meer besproken binnen de Classis Overijssel, en de plaatselijke gemeenten hebben niet kunnen reageren. De afgevaardigden van deze classis op de algemene vergadering van de Kruisgezinden, moesten strikt beschouwd op persoonlijke titel oordelen, zonder formele volmacht van hun achterban. In het informele circuit zal er wel één en ander besproken zijn, maar daarmee werd geen recht gedaan aan een zorgvuldige voorbereiding van de deelnemende gemeenten op de fusie. Dit werd blijkbaar niet van belang geacht. De hoogste kerkbesturen besloten, en de gemeenten moesten maar meeof niet. Voor de gemeenten in de Classis Overijssel van de Kruisgezinden hield dat in: aanpassen aan de Afgescheidenen en hun instituten, of alleen blijven staan.

De vraag is nu of de Kruisgemeente van het Dwarsgat meegegaan is in de vereniging. De bron waaruit dit zou moeten blijken, de notulenboeken van de classis Hoogeveen van de Christelijke Gereformeerde Kerk, zijn incompleet. Het deel met de notulen tussen 3 april 1861 en 3 augustus 1892 is verdwenen. Zo er al sprake zou zijn van vereniging van de Kruisgemeente met de omliggende gemeenten van de Afgescheiden, zou er in de notulenboeken van de Afgescheiden gemeente van Hoogeveen in 1869 informatie te vinden kunnen zijn over het bepalen van de onderlinge grenzen. Men zou op zijn minst kunnen verwachten dat tussen de in 1870 geïnstitueerde Christelijke Gereformeerde kerk van het Jan Wintersdijkje en de Kruisgemeente van het Dwarsgat duidelijke grenzen werden afgesproken. Maar beide notulenboeken uit deze periode zwijgen als het graf. Wel is er op een gegeven moment sprake van problemen over de grens tussen de Christelijke Gereformeerde kerk van Hoogeveen en die van het Hollandsche Veld aan het Jan Wintersdijkje, maar nergens komt de Kruisgemeente ter sprake. Gezien het feit dat de Kruisgemeente in mei 1871 een afgezet Hervormd predikant benoemde, zou het kunnen dat in de korte tussenliggende periode een heet hangijzer als onderlinge grenzen niet ter sprake was gebracht, maar dan nog zou men bij meegaan in de vereniging kunnen verwachten dat in de notulen van de diverse Christelijke Gereformeerde organisaties echo's te vinden zijn van de in hun ogen toch wel schokkende aanstelling van Van Leeuwen. Ook nu weer: niets van dit alles. De notulen zwijgen.

De vereniging vond plaats op basis van erkenning en respecteren van elkaars predikanten en gemeenten. Dat hield in dat de belijdende leden van verenigde gemeenten zich in voorkomende gevallen, bijvoorbeeld bij verhuizing, zouden kunnen laten overschrijven van de ene gemeente naar de andere, zonder dat ze opnieuw catechese zouden moeten volgen en belijdenis doen. Deze invalshoek geeft meer duidelijkheid. In de notulen van de kerkeraad van de nieuwe Christelijke Gereformeerde gemeente van Hoogeveen lezen we dat op 4 augustus 1869, anderhalve maand na de vereniging, gepraat werd over Kruisgezind oefenaar Harm Welfing. Harm Welfing en zijn vrouw, die vroeger bij de Afgescheiden gemeente van Dedemsvaart hadden gehoord, hadden verzocht als leden van de gemeente te worden opgenomen. Omdat ze door ontevredenheid met de Dedemsvaartse gemeente gebroken hadden, zouden ze alleen weer opgenomen kunnen worden na belijdenis, zo lezen we. Op 25 augustus werd een uitspraak over hen gedaan. Na ernstig beraad en het nodige onderzoek oordeelde de kerkeraad dat het opnemen van Harm Welfing en zijn vrouw doorgang zou kunnen vinden. Maar dan wel na openbare schuldbelijdenis. Dit was inmiddels al gebeurd. Als de Kruisgemeente van het Dwarsgat toen al was aangesloten bij de classis van de ex-Afgescheidenen, zou deze gang van zaken wel erg vreemd zijn. Men had Harm Welfing en zijn vrouw dan zonder schuldbelijdenis in moeten schrijven, omdat men anders de op landelijk niveau gesloten overeenkomst niet eerbiedigde. In augustus 1869 was de Kruisgemeente van het Dwarsgat dus nog niet verenigd.

De motieven van Harm Welfing om zich los te maken van zijn oude Kruisgemeente en aansluiting te zoeken bij de Christelijk Gereformeerden zijn niet genoteerd. Ze worden ons duidelijk, als we de kerkeradsnotulen van de Christelijke Gereformeerde Kerk van Zuidwolde erbij halen. Op vrijdag 30 juli 1869 sprak de kerkeraad van Zuidwolde over Harm Welfing. Deze was de zondag ervoor (25 juli) voorgegaan in de dienst op Zuidwolde. De kerkeraad besloot te trachten hem als oefenaar aan de gemeente verbonden te krijgen. Men zou bij de gemeenteleden langs gaan om het voorgangersgeld te verhogen, al werd daar nog even mee gewacht. De eerstvolgende zondag (1 augustus) zou hij namelijk ook nog eens weer voorgaan in de dienst. Als drie dagen later, op 4 augustus, in de kerkeraad van de Christelijke Gereformeerde Kerk van Hoogeveen gesproken wordt over Harm Welfing, zijn vrouw en hun voornemen zich aan te sluiten bij de gemeente, ligt zijn motivatie er dik bovenop: Harm Welfing had dit lidmaatschap blijkbaar nodig om zijn arbeid als oefenaar te Zuidwolde op te kunnen pakken. Als bewoner van het Hollandsche Veld moest hij zich eerst melden bij de Christelijke Gereformeerde Kerk van Hoogeveen, waar hij formeel onder viel, om lid te kunnen worden van het kerkgenootschap. Tussentijds, tussen 1 augustus en 4 augustus, kon de kerkeraad uit Hoogeveen geen ruggespraak houden met de classis, zodat het voor de hand ligt dat men voor de wijze van omgaan met Welfing's vraag terug heeft gegrepen op de kerkorde en hoe de classis in 1867 gereageerd had op de vraag of Meijerink geen oefenaar kon worden in Zuidwolde. Waarschijnlijk is Meijerink in 1867 een zelfde voorstel is gedaan.

Nog twee voorbeelden van contacten van leden van de Kruisgemeente met een buurgemeente van de Christelijke Gereformeerde Kerk, afkomstig uit de notulen van de kerkeraad van de Christelijke Gereformeerde gemeente van het Hollandsche Veld. Daar kerkten in 1870 Jan Faken (1840-1919), zoon van Fake Jans Faken en Arendje Hartman, en zijn vrouw Margje Benjamins (1844-1922). Jan Faken was lid van de Kruisgemeente van het Dwarsgat en was van mening ook lid te zijn van de gemeente aan het Jan Wintersdijkje. Omdat dit niet het geval was, werd hij op 19 oktober 1870

daarover door de kerkeraad onderhouden. Daarin had ook zitting zijn oom Jan Egberts Boertien, getrouwd met Hendrikje Jans Faken. Hem werd duidelijk gemaakt dat hij, om lid te worden, eerst zou moeten leren, catechese volgen. Jan Faken ging daarmee akkoord.

Verschillende dingen vallen op. Een lid van de ene gemeente wordt niet door de andere aanvaard, zodat er geen sprake is van gelijkheid, en de notulen spreken nog steeds van een Kruisgemeente, waar Jan Faken lid van zou zijn. De conclusie moet zijn dat de Kruisgemeente van het Dwarsgat ook op 19 oktober 1870 nog niet verenigd is met de Christelijke Gereformeerde Kerk. Op 11 februari 1874 buigt de kerkeraad van het Jan Wintersdijkje zich over het verzoek van Hendrik Spijkerman om als lidmaat van hun gemeente te worden aangenomen. Er is sprake van dat hij 'vroeger' lid was van het 'Kruisgemeentje op het Dwarsgat' en dat hij later bij Van Leeuwen 'opging', waar hij 'zogenaamd ouderling' was. De Kruisgemeente en die van Van Leeuwen worden achtereenvolgens genoemd, zonder daar tussen een Christelijke Gereformeerde gemeente naar voren te brengen. Over beide genoemde gemeenten wordt min of meer vanuit de hoogte geschreven, waaruit blijkt dat men deze niet als gelijken zag. Verder maken de verschillende terminologieën zichtbaar dat de naam Kruisgemeente met de komst van Van Leeuwen had afgedaan.

Al zijn er dan geen classisnotulen meer uit die jaren, er is nog wel een andere voor dit doel belangrijke bron: een kasboekje. Een simpel boekje, waarin de kosten werden genoteerd die de afgevaardigden maakten voor hun werk voor de classis, en waarin werd genoteerd hoeveel de in de classis verenigde gemeenten hadden bijgedragen om de kosten te dekken. Het ging veelal maar om kleine bedragen. De eerste classicale vergadering na de vereniging, zo lezen we in het kasboekje, werd op 27 juli 1869 gehouden. Aanwezig waren vertegenwoordigers van de gemeenten Hoogeveen, Ruinerwold, Dedemsvaart, Nijeveen, Meppel en Zuidwolde. Dit rijtje aanwezigen verandert voor het eerst tijdens de classicale vergadering van 20 april 1870. De gemeente Hollandscheveld komt er dan bij als betalende partner. Nadien is er weer het vaste ritme van opgesomde gemeenten. Er is in de hele periode 1869-1871 geen enkele keer geweest dat een tweede gemeente uit het Hollandsche Veld meebetaalde en er is geen reden om aan te nemen dat onder de vanaf 20 april 1870 vermelde gemeente Hollandscheveld twee verschillende gemeenten schuilgingen, die bijvoorbeeld om beurten ter vergadering verschenen. Afgaande op dit kasboekje is er uit het Hollandsche Veld steeds maar één gemeente lid geweest van de Classis Meppel van de Christelijke Gereformeerde Kerk. Het gaat om de gemeente van het Jan Wintersdijkje.

Uit bovenstaande voorbeelden wordt duidelijk dat de Kruisgemeente van het Dwarsgat zich nooit heeft aangesloten bij de in de Christelijke Gereformeerde Kerk verenigde gemeenten en ervoor heeft gekozen zelfstandig verder te gaan. Dat Harm Welfing, één van de grondleggers van deze gemeente, al op 25 augustus 1869 de hele pijnlijke procedure van openbare schuldbelijdenis heeft doorlopen, om lid te kunnen worden van deze verenigde kerk, pleit ervoor te veronderstellen dat het besluit om niet mee te gaan al vrij snel na het bekend worden van de vereniging gevallen is. Als er alsnog kansen op vereniging waren geweest, hadden Harm en zijn vrouw zich die zomer de moeilijke weg kunnen besparen. De vraag is nu, waarom de Kruisgemeente van het Dwarsgat niet meeging. Er is geen door de gemeente of door voorganger Hendrikus Meijerink zelf geschreven verklaring of brief bekend, waaruit dit duidelijk

wordt. We moeten het doen met indirecte gegevens, gekoppeld aan inleving in de lokale situatie.

In 1881 heeft voorganger Hendrikus Meijerink het volgende geschreven over zijn verhouding tot de Afscheidenen en de vereniging met hen in 1869: "Ik heb menigmaal ondervonden, nadat de Heere mij bekeerd heeft, dat mij gevraagd werd door de Afscheidenen: 'Waar behoort gij? Of zijt gij ook Afscheiden?' Zei ik dan, ik ben lidmaat van de Heere Jezus en ik behoor bij de Hervormde kerk, (dan zei men:) 'Ja maar dan kan het werk geen waarheid wezen', waarin men duidelijk deed uitkomen, dat was men daar maar lidmaat van (van de Afscheidenen) dan zou men ontvangen worden als een engel - al is men anders zo dood en koud als een steen. Ging men bij een ander genootschap, dan was men een ketter of scheurmaker, zoals de Afscheiden Gereformeerden, die leraars en leden der Oud-Gereformeerden voor omstreeks dertig jaar verketterd hebben en gingen roepen: 'Wij zijn Christelijke Afscheidenen, wij zijn de zaligmakende kerk'. Maar men verzwijgt hoe men de voorrechten der vaderen heeft prijs gegeven, en het vlees tot zijn arm heeft gesteld, daar nog veel van het oude volk onder zitten te zuchten; dat men in die gekochte vrijheid Majesteitsschennis heeft begaan omtrent Koning Jezus. (.....) Als het beweren der Afscheidenen waarheid was geweest, waarom (dan) in 1869 te Middelburg, de predikanten en leden en gemeenten van de Oud-Gereformeerde kerk in Nederland herkennen, daar die toch volgens hun beweren kettters en scheurmakers waren, en gaan het kind eenvoudig herdopen (in) Christelijk Gereformeerd, en dat men op verzoek daarvoor herkend werd? Nu is men dat en de leden lopen nu eenmaal aan die leiband van de geestelijken, nu men die naam heeft. Een menigte mensen zijn blij als zij in die vorm gegoten zijn, zonder eens te vragen naar het fundament. Och mocht de Heere zijn volk eens bij vernieuwing uitrusten. Want veel van de ouden, die kennis van die dingen hadden, zijn ontslapen, en die weinigen, die nog gevonden worden, durven daar niet van (te) spreken. Want men heeft een besluit gemaakt: die moeten uit de synagoge geworpen worden".

Meijerink's betoog wordt gepubliceerd op een moment dat hij zich met zijn gemeente van Nieuw-Amsterdam heeft los gemaakt van de Christelijke Gereformeerde Kerk, en zal dan ook gekleurd zijn door de emoties van die dagen. Wat hij echter vertolkt is oud zeer, zoals uit zijn betoog blijkt. Dit kan dan ook eveneens gespeeld hebben in de Kruisgemeente van het Dwarsgat. Hij pleit in het vervolg van zijn betoog voor de heruitgifte van een boek uit 1869, waarin de bezwaren tegen de vereniging uitgebreid uiteen worden gezet. Dit is een aanwijzing dat hij de inhoud toen al steunde. Uit zijn woorden blijkt dat hij moeite had met het gebrek aan emoties en geestelijk vuur, dat hij bij Afscheidenen ervoer. Als je maar lid was van hun kerk, dan was het goed. Hier valt de wrijving te voelen tussen de bevindelijke, emotionele prediking van het kerkje aan het Dwarsgat en de wel Gereformeerde, maar formelere aan het Jan Wintersdijkje. Het zat Meijerink ook dwars dat de Afscheidenen iedereen die niet bij hen hoorde uitmaakten voor ketter en scheurmaker, ook de Oud-Gereformeerden, de Kruisgemeenten waarmee ze in 1869 ineens wel samen wilden gaan. Hij heeft klaarblijkelijk grote moeite met het loslaten van het vrijheidsideaal van de Kruisgemeenten en lijkt ook weerstand te hebben tegen het door de ex-Afscheidenen gebruiken van de naam Christelijk Gereformeerd. Ook de wijze waarop binnen de nieuwe kerk met critici omgegaan wordt zint hem niet. Ze worden monddood gemaakt of uitgestoten.

Los van deze motieven, ook naar voren gebracht binnen andere Kruisgemeenten waarin men niet meeging met de vereniging van 1869, kan er binnen de gemeente van het Dwarsgat nog het probleem van de eigen achterban hebben gespeeld. Meijerink noemde zichzelf Hervormd en veel van zijn toehoorders waren dooplid van de Hervormde kerk. Zou het voor deze mensen acceptabel zijn dat ze nu ineens over zouden gaan naar de kerk van de Afscheidenen? Er was dan wel sprake van een vereniging, maar aangezien er in de classis Hoozevee van de nieuwe Christelijke Gereformeerde Kerk weinig te verenigen viel, was het vooral een zaak van aansluiten bij, opgeslokt worden door, een grote groep ex-Afscheidenen, die zich tot dan toe steeds van hen gedistantieerd hadden. De grote vrijheid die de gemeente had gehad, zou door opname in de Classis Meppel tenietgedaan worden. De gemeente van het Dwarsgat zou viermaal per jaar op een classicale vergadering moeten verschijnen. Men had zich bij belangrijke besluiten maar aan te passen bij de overmacht van eventueel andersdenkenden. Kortom, redenen genoeg om geen aansluiting te zoeken. Daarmee werden ook grote problemen met de ex-Afscheidenen van het Jan Wintersdijkje voorkomen.

In de loop der jaren zullen er tal van persoonlijke wrijvingen ontstaan zijn tussen Meijerink, zijn Kruisgemeente, en de Afscheidenen van het Jan Wintersdijkje, doordat Meijerink en de Hoozeveense predikanten ieder voor zich trachtten zoveel mogelijk gelovigen te bereiken. Meegaan in de vereniging zou onherroepelijk leiden tot twee kerken in een beperkt gebied, want de ex-Afscheidenen zouden net zo min naar de (dan te kleine) kerk aan het Dwarsgat willen komen als de mensen van het Dwarsgat naar de (binnen afzienbare tijd te bouwen) kerk bij het Jan Wintersdijkje. Opsplitsen en verdelen van het Hollandsche Veld over twee kerken, zou echter inhouden dat de mensen van het Jan Wintersdijkje een flink deel van hun meebetelende achterban kwijt zouden raken, en dan juist ook nog eens die gebieden waarin bevolkingsuitbreiding te verwachten viel. Op basis van voorgaande, kan als effect van een vereniging zelfs een rampenscenario aangegeven worden: verenigen kon leiden tot wegblijven van een groot deel van de (Hervormde) kerkgangers, de aan dit kerkje na een opdeling van het Hollandsche Veld toegewezen ex-Afscheidenen zouden liever bij het Jan Wintersdijkje horen en daar gaan/blijven kerken, de weinige gemotiveerde achterblijvers in het kerkje konden de kerk financieel niet in de benen houden, en de kerk zou uiteindelijk moeten fuseren met die van het Jan Wintersdijkje, wat in de praktijk neerkwam op sluiten van het gebouw aan het Dwarsgat.

De moedergemeente van de Kruisgemeente van het Hollandsche Veld, de Kruisgemeente van Avereest/Dedemsvaart, is ook niet meegegaan in de vereniging. Het eerder genoemde kasboekje van de Classis Meppel geeft slechts één Dedemsvaartse gemeente aan, zodat de gemeente niet zelfstandig opgenomen is in de classis. Het notulenboek van de kerkeraad van de Gereformeerde kerk van Dedemsvaart uit die jaren is niet bewaard gebleven. Helaas is dus niet meer na te gaan of leden van deze kruisgemeente individueel aansluiting zochten bij de Dedemsvaartse Christelijke Gereformeerde Gemeente. Aangenomen wordt dat de Dedemsvaartse kruisgemeente eveneens buiten de fusie is gebleven. Uiteindelijk is de gemeente verwaterd en opgeheven. De gegevens rondom de dochtergemeente van het Hollandsche Veld versterken deze vermoedens. In ieder geval houdt dit in, dat er in het grensgebied van Drenthe en Overijssel vanaf 1869 enige jaren twee zelfstandige gemeenten hebben bestaan, die door hun geschiedenis sterke banden hadden en voor het bezet houden van de preekstoel op elkaar aangewezen waren. Aannemelijk is dan ook dat mensen als Harm Kooiker en andere broeders van Dedemsvaart ook wel eens

aan het Dwarsgat oefenden en dat Hendrikus Meijerink wel eens sprak in zijn oude thuisgemeente Dedemsvaart, waar hij ook nog steeds woonde.

De gemeente van Wapenveld is eveneens niet meegegaan in de vereniging. De afstanden onderling waren echter van dien aard, dat samenwerking niet direct voor de hand ligt, doch niet uitgesloten is. Er zal zo nu en dan de hoop zijn geweest op een herstel van het oorspronkelijke kerkverband. Er gingen namelijk in het begin geruchten dat er scheuring dreigde. Dit gerucht ging al op de eerste synode van de Christelijke Gereformeerde Kerk, in 1872 te Groningen, en werd meteen tegengesproken. Het enige wat er nog enige jaren heeft bestaan van de Gereformeerde Kerk in Nederland, de Kruisgemeenten, was een vijf man sterke commissie, belast met de taak alle zaken te regelen die bij de vereniging van belang konden zijn. Als zodanig waren de heren predikanten D. Klinkert, W.G.Smitt, N.J.Engelberts, L. Van der Valk en J.G.Smitt in juni 1872 aanwezig op de synode te Groningen. Elders bleven de Kruisgemeenten van Enkhuizen, Lisse en Tricht buiten de vereniging. In de loop der jaren werden er zoveel nieuwe gemeenten gesticht, vanuit deze basis, dat er opnieuw een kerkverband van Kruisgemeenten ontstond. Maar dat was pas veel later, en in de beginperiode waren deze gemeenten te ver weg en te weinig in aantal om iets voor het Dwarsgat te kunnen betekenen. De vereniging tussen de Afscheidenen en de Kruisgemeenten betekende voor het Dwarsgat het einde van een mooie droom van een eigen gemeente, met volledige bediening van de sacramenten.

EEN NIEUWE GEMEENTE VOOR DS. MARINUS VAN LEEUWEN

Hulpprediker Hendrikus Meijerink besloot zich in 1871 los te maken van de gemeente van het Dwarsgat, omdat hij het niet eens was met de afwijzende houding van deze gemeente ten opzichte van de herenigde Christelijke Gereformeerde Kerk. De voorganger en zijn gemeente gingen in goed overleg uit elkaar. Op zondag 15 januari 1871 nam hij afscheid, met een preek naar aanleiding van Hebréeën 2:1 en 2. Hij bleef nog wel in het Hollandsche Veld en omstreken werkzaam, evenals in het Kerkenveld onder Zuidwolde. Op 22 februari sprak hij op uitnodiging van Gereformeerden uit Nieuw-Amsterdam voor een gemeente-in-wording aldaar en de 13de maart opnieuw. Hij was daartoe uitgenodigd door Jan Vos en Geert Mulder, mannen die namens het volk spraken en hun schouders zetten onder een nog te stichten gemeente. Meijerink werd door hen gevraagd hun voorganger te worden. Ze benoemden hem op een traktement van f 250,- per jaar, verdeeld in f 5,- per week, op te brengen door de \pm 20 leden van de gemeente, mannen en vrouwen. Het gezin Meijerink vertrok uit Dedemsvaart en vestigde zich op 1 mei 1871 in Nieuw-Amsterdam. Op 29 mei 1871 werd de Christelijke Gereformeerde Gemeente aldaar, met Meijerink als voorganger, geïnstitueerd door ds. W.Coelink van Oud-Schoonebeek. Voor zijn vertrek naar Nieuw-Amsterdam nam Meijerink opnieuw afscheid van het Hollandsche Veld en het Kerkenveld. Op de zondag voor Pasen sprak hij aan het Dwarsgat over Handelingen 20:32 en vijf dagen later, op Goede Vrijdag, in het Kerkenveld, over Mattheus 27.

De gemeente van het Dwarsgat heeft niet lang zonder voorganger gezeten. Tijdens de periode als onafhankelijke Kruisgemeente, vanaf de zomer van 1869, zullen de kerkbestuurders van het Dwarsgat op zoek zijn geweest naar onafhankelijke predikanten en oefenaars, om hen te vragen voor preekbeurten. Zo zullen al snel de eerste namen binnen gekomen zijn. Daaronder was ook die van ds. Marinus van Leeuwen uit Elspeet, een voormalige predikant van de Hervormde Gemeente van

aldaar. Hij was buiten het ambt geraakt na een heftig conflict, waarbij het enerzijds ging over het beheren van de kerkelijke goederen, en waarbij anderzijds door zijn tegenstanders onbewezen beschuldigingen over zijn levenswandel werden geuit. Hij ging voor op samenkomsten buiten het kerkverband. De inhoud van zijn preken sloeg aan bij de bevindelijke Hollandschevelders. Onder de beroepen predikanten tijdens de vacature na het overlijden van ds. Middendorp was ook ds. Marinus van Leeuwen uit Garderen. Hij bedankte toen voor het beroep, omdat hij al een beroep naar Elspeet had aangenomen.

Als alles volgens de gebruikelijke paden is gegaan, is in 1871 een delegatie van het Dwarsgat na het vertrek van Meijerink onder zijn gehoor geweest, en omdat hij wel beviel, heeft men hem uitgenodigd voor een preekbeurt in het Hollandsche Veld. De gemeente ging akkoord met een beroep. Wat ze hem financieel konden bieden zal niet zoveel zijn geweest. Het traktement van Meijerink te Nieuw-Amsterdam geeft aan wat een kleine gemeente op kon brengen. Maar voor ds. Marinus van Leeuwen, voor wie het bovenal van belang was dat hij weer als predikant aan het werk kon, was dit onder de toenmalige omstandigheden genoeg. Ook hij zal wekelijks uitbetaald zijn, aan de hand van vaste bijdragen en van wat de collecte op had gebracht.

Op vrijdag 28 april 1871 liet ds. Marinus van Leeuwen zich op het gemeentehuis van Nunspeet uitschrijven uit het bevolkingsregister. In het Hollandsche Veld werden woningen verhuurd van 1 mei tot 1 mei. De 1ste mei van 1871 viel op een maandag. Omdat er op zondag niet werd verhuisd, zal hij de 1ste mei dag zijn spullen op een wagen hebben geladen. Zijn nazaten vertelden dat hij met schippers was meegekomen. Een heel aannemelijk verhaal. Schippers losten hun turfpramen en waren op zoek naar lading voor de terugreis. In een havenstadje aan de Zuiderzee (Harderwijk of Elburg?) werd de inboedel ingescheept. Veel zal het niet meer zijn geweest. Het gezin was na al die jaren wachten en smeken om rechtvaardiging financieel aan lager wal geraakt. Maar een kleine bibliotheek, nodig om de preek van een goede ondergrond te voorzien, was nog steeds aanwezig. Op maandag 1 mei was hun onderkomen - een arbeiderswoning - beschikbaar. Aannemelijk is dan ook dat ds. Marinus van Leeuwen op zondag 7 mei 1871 zijn intrede heeft gedaan in de gemeente aan het Dwarsgat. Op dinsdag 9 mei werd het gezin ingeschreven in het Hooogeveense bevolkingsregister. Feitelijk aantoonbaar zijn alleen de data van uit- en inschrijven. Deze maken de andere data aannemelijk. Met de komst van ds. Marinus van Leeuwen aan het Dwarsgat in het Hollandsche Veld, begon voor de gemeente een nieuwe periode, die een eigen geschiedschrijving verdient.

Bakker en oefenaar Harm Welfing, samen met Hendrikus Meijerink aan de basis van de Kruisgemeente van het Dwarsgat, heeft ds. Marinus van Leeuwen nog zijdelings meegemaakt, als lid van de Christelijke Gereformeerde Kerk van het Jan Wintersdijkje en oefenaar van de Christelijke Gereformeerde Kerk van Zuidwolde. We volgen zijn laatste jaren in de velden. Op 22 oktober 1869 besloot de kerkeraad van Zuidwolde nog eens weer de gemeente door te gaan, voor een bijzondere collecte voor Harm Welfing. Zijn tractement was zo klein, dat men zou trachten hem in de winter een extra toelage te geven. Was men bang dat hij anders niet door weer, wind, sneeuw en vorst naar Zuidwolde zou komen lopen? Op 2 november 1871 besloot de kerkeraad weer tot een buitengewone collecte voor de voorganger. Harm Welfing was zondag 23 april 1871 in Friesland. Zijn Zuidwolder kerkeraad besloot de 10de april dat ze H. Prins uit Meppel zouden vragen om die dag in Zuidwolde te preken. Op 2 augustus 1871 kwam op de kerkeraad naar voren dat Welfing een beroep had

gekregen, waarvoor hij had bedankt. Als dank - en als extra bindmiddel? - besloot de kerkeraad zijn tractement te verhogen tot twee gulden per zondag. De laatste keer dat in deze notulen over Welfing werd gesproken was op 2 februari 1872. Welfing was inmiddels vertrokken en Wijdoogen was aanwezig om te spreken over het voorgangerschap te Zuidwolde. Wijdoogen nam het beroep aan. Zo verdween een van de Kruisgezinde voormannen uit het Hollandsche Veld en van Zuidwolde.

Per 7 maart 1872 vertrok Harm Welfing met zijn gezin uit de gemeente Hoogeveen naar de gemeente Gorredijk. Hij werd daar aangesteld als oefenaar van de Christelijke Gereformeerde Kerk van Lippenhuizen. Kort na zijn vertrek uit het Hollandsche Veld was hij weer terug in de gemeente Hoogeveen, in verband met het huwelijk van één van zijn vier zonen. Zijn zoon Frederik trouwde 2 mei 1872 te Hoogeveen met Margje Roelofs Klinkien, een dochter van Roelof Klinkien en Roelofje ten Oever. Als beroep gaf Harm die 2de mei op: catechiseermeester. Deze Christelijke Gereformeerde Kerk van Lippenhuizen diende hij als zodanig tot 1 mei 1885, en legde daarop zijn werk neer 'wegens ongesteldheid des lichaams'. Hij was toen 'al' 63 jaar oud.

HET VAN LEEUWENKERKJE EN HAAR GEMEENTE 1863-1920.

De Kruisgemeente van het Hollandsche Veld (Elim), later het Van Leeuwenkerkje genoemd, was alleen in de periode 1868-1869 als gemeente aangesloten bij een landelijk verband. Zowel daarvoor als daarna ging het in feite om een zelfstandige groep gelovigen, met een prediking op Gereformeerde grondslag.

Door de persoonlijke keuzes van de voorgangers, zijn er echter meerdere perioden aan te geven, waarin men zich min of meer richtte op een landelijk verband.

De geschiedenis van deze gemeente is dan ook als volgt onder te verdelen:

---Najaar 1863 -24 augustus 1868: Voorpost van de Kruisgemeente van Avereest, deel van de Gereformeerde Kerk (voorheen 'onder het Kruis').

---1867: De gemeente verhuist van een boerderij naar het eigen kerkje.

---24 augustus 1868 - zomer 1869: Kruisgemeente in landelijk verband, deel van de Gereformeerde Kerk (voorheen 'onder het Kruis').

---Zomer 1869-7 mei 1871: Onafhankelijke/Vrije Kruisgemeente.

---7 mei 1871-7 november 1877: Vrije/Onafhankelijke Nederlandse

Hervormde Gemeente

op Gereformeerde grondslag, met volledige bediening,

onder leiding van ds. Marinus van Leeuwen.

---7 november 1877-7 juni 1886: Vrije/Onafhankelijke Nederlandse
Hervormde Gemeente

op Gereformeerde Grondslag, zonder bediening der sacramenten. Vacant (?).

---7 juni 1886- oktober 1889: Vrije/Onafhankelijke Nederlandse
Hervormde Gemeente

op Gereformeerde Grondslag, o.l.v. oefenaar Albert Oost.

---13 Oktober 1889-april 1890: Voorpost van de Christelijke Gereformeerde
Gemeente van het Hollandsche Veld (Jan Wintersdijkje) o.l.v. oefenaar Albert Oost.

---April 1890 - 1892: Voorpost van de Dolerenden uit Hoogeveen,
Nederlands Gereformeerde Kerk, o.l.v. oefenaar Albert Oost.

---1892 - 18 april 1893: Voorpost van de Gereformeerde Kerk B uit
Hoogeveen, o.l.v. oefenaar Albert Oost, in nauwe samenwerking met andere
oefenaars van de stations in de buitengebieden van de Gereformeerde Kerk B.

---18 april 1893-11 augustus 1893: Voorpost van de Christelijke
Gereformeerde Gemeente
van het Hollandsche Veld (Jan Wintersdijkje) o.l.v. oefenaar Albert Oost.

--1893-1900: Vrije Gemeente op Gereformeerde Grondslag,
bezoekt door Ledeboerianen, (oud)Dolerenden, Hervormden en (oud)leden van de
Gereformeerde Kerk van het Jan Wintersdijkje.

--1900-1907: Vrije Ledeboeriaanse Gemeente.

--1907-1917: Vrije Oud Gereformeerde Gemeente.

--1917-1917: Voorpost van de Gereformeerde Kerken van
Hollandscheveld (Jan Wintersdijkje) en Nieuwlande.

---17 september 1917: Overlijden Didericus van Leeuwen, betrokken bij het bestuur
en het beheer van het kerkje vanaf zeker 1877, eigenaar vanaf 1893 en gedurende
een lange periode oefenaar ter plaatse. Einde Gemeente.

--1917-1920: Leegstand van het kerkje.

--1920: Verbouwing van het kerkje tot een dubbele arbeiderswoning.

CONCLUSIES

Tot slot gaan we terug naar de vragen waarom het in deze studie allemaal heeft gedraaid:

WAT ZIJN DE ACHTERGRONDEN VAN HET ONTSTAAN VAN EEN KRUISGEMEENTE IN HET HOLLANDSCHE VELD, EN WAT ZIJN DE RELATIES GEWEEST MET DE AFGESCHIEDENEN EN DE CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK?

Als verklaring voor het ontstaan van de Kruisgemeente van het Hollandsche Veld zijn verschillende redenen aan te voeren. Er was sprake van een combinatie van factoren. Het was een geïsoleerd gebied, door de slechte verbindingen moeilijk te bewerken door de andere kerken, er waren problemen in de Hervormde Gemeente (geen geld voor het stimuleren van ontwikkelingen in het achterland, moeilijkheden rondom het bezet houden van de preekstoel met rechtzinnige dominees), de afwezigheid van een Afscheiden Gemeente en een Afscheiden predikant in het gebied speelde een rol, er waren al enkele generaties eigen initiatieven tot vergaderen en het beleggen van samenkomsten en er was evangelisatiedrang vanuit de Kruisgemeente van Avereest. De kerk werd gebouwd door verveners, welke in een situatie van concurrentie verkeerden met verveners elders, waarbij zowel ideële motieven als de grondprijzen een rol speelden.

De ontwikkelingen rond het Dwarsgat in het Hollandsche Veld, het latere Elim, gingen samen met pogingen een school te stichten. De in 1868 geïnstitueerde Kruisgemeente ontstond geheel los van de in 1870 in de velden geïnstitueerde Christelijke Gereformeerde Kerk. Er zijn ook geen banden aantoonbaar tussen de voordien al in de velden aan te wijzen groep waaruit de Christelijke Gereformeerde Kerk van de velden zou ontstaan, en de Kruisgemeente van het Dwarsgat. Geografisch gezien stonden beide groepen volledig los van elkaar, waarbij de slechte verbindingen ook weer een rol speelden. De Kruisgemeente van het Hollandsche Veld is niet meegegaan in de vereniging van 1869, waardoor de Christelijke Gereformeerde Kerk ontstond. De redenen waarom men zich niet aansloot waren een combinatie van oud zeer (conflicten tussen Kruisgezinden en Afscheidenen op landelijk en lokaal niveau) problemen met de achterban (die bij de Kruisgezinden van het Hollandsche Veld voornamelijk uit Hervormden op Gereformeerde grondslag bestond, en niet principieel afgescheiden lidmaten van die kerk), een andere geestelijke ligging, de andere vergadercultuur en kerkstructuur (de Kruisgemeente zou van een onafhankelijke positie in een landelijk kerkverband over moeten gaan naar een duidelijker gestructureerde vorm, waarin Afscheidenen de boventoon voerden en op regelmatige onderlinge vergaderingen controle uit zouden voeren), en te voorziene moeilijkheden, als twee gemeenten binnen één kerkverband naast elkaar zouden bestaan, binnen een gebied dat de landelijke kerk als het terrein van één gemeente beschouwde.

Het gevolg was, dat de Kruisgemeente van het Hollandsche Veld alleen bleef staan. De beide Kruisgezinde oefenaars, waarvan Hendrikus Meijerink in 1868 de vaste voorganger van de gemeente werd, sloten zich één voor één aan bij de Christelijke

Gereformeerde Kerk. In 1871 is de Kruisgemeente van het Hollandscheveld in feite verdwenen, dat wil zeggen: de gemeente bleef bestaan, maar er was geen sprake meer van een Kruisgemeente. Onder leiding van de afgezette Hervormde predikant ds. Marinus van Leeuwen werd een vrije Hervormde Gemeente op Gereformeerde Grondslag gevormd. De gemeente hield in 1917 op te bestaan.

BRONNEN:

- De Archieven van het Huis te Echten en de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen, aanwezig in het Rijksarchief te Assen.
- Beerekamp, dr. J. W., Bij de tijd (C. Pet bv, Hoogeveen 1975).
- Bevolkingsregisters van in de tekst genoemde gemeente.
- Bos, Dr. F. L., Kruisdominees, verhalen uit afgescheiden kringen (J. H. Kok, Kampen).
- Bruins Slot, familiearchief, in particulier bezit.
- Div. Auteurs, Notulen van de Algemene Kerkelijke Vergaderingen van de Gereformeerde Kerk onder het Kruis (Den Hertog's Uitgeverij, Utrecht 1982).
- Does, van der, Dr. J. C., Kruisgezinden en Separatisten (T. Wever NV, Franeker).
- Duinkerken, W., De Hervormde predikanten in Drenthe 1861-1996 (Veenwouden, W. Duinkerken 1997).
- Hofman, H.A., Ledeboerianen en Kruisgezinden (De Banier, Utrecht 1977).
- Kwantes, C.M., Jaarboekje van de Gereformeerde Kerk onder het Kruis, laatst te noemen de Gereformeerde Kerk in Nederland, voor het jaar 1869 (Den Hertog, Houten/Utrecht 1984).
- Landwehr, J.H., L. G. C. Ledeboer, in zijn leven en arbeid geschetst (Leiden, D. Donner, 1900).
- Metselaar, Albert, De Hollandsche Compagnie en haar opvolgsters (Hoogeveen, Albert Metselaar, 1988).
- Metselaar, Albert, Hollandsche Veld in opbouw (Hoogeveen, Albert Metselaar 1991).
- Meijerink, H., Enige bange dagen in de Christelijke Gereformeerde Kerk te Nieuw Amsterdam (Groningen 1881).
- Notulenboeken van de Afgescheiden Gemeente van Hoogeveen, de Christelijke Gereformeerde Gemeente van Hollandscheveld, de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld, de Nederduits Gereformeerde Gemeente van Hoogeveen, de Hervormde, Afgescheiden en Dolerende classes, de Gereformeerde Kerken A en B van Hoogeveen en diverse in de tekst zelf aangegeven hogere kerkelijke instanties.

- Raalte, van, ds. J., Wat was de Gereformeerde Kerk in Nederland? (Oosterbaan & Le Cointre N.V., Goes 1954)
- Zwaag, van der, W. 'De Zwindersche Veencompagnie' (scriptie, z.j.)